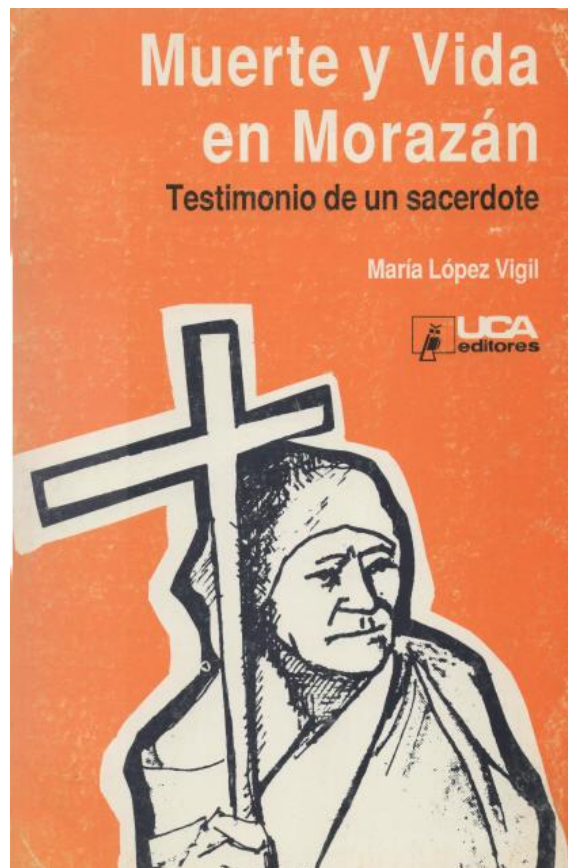
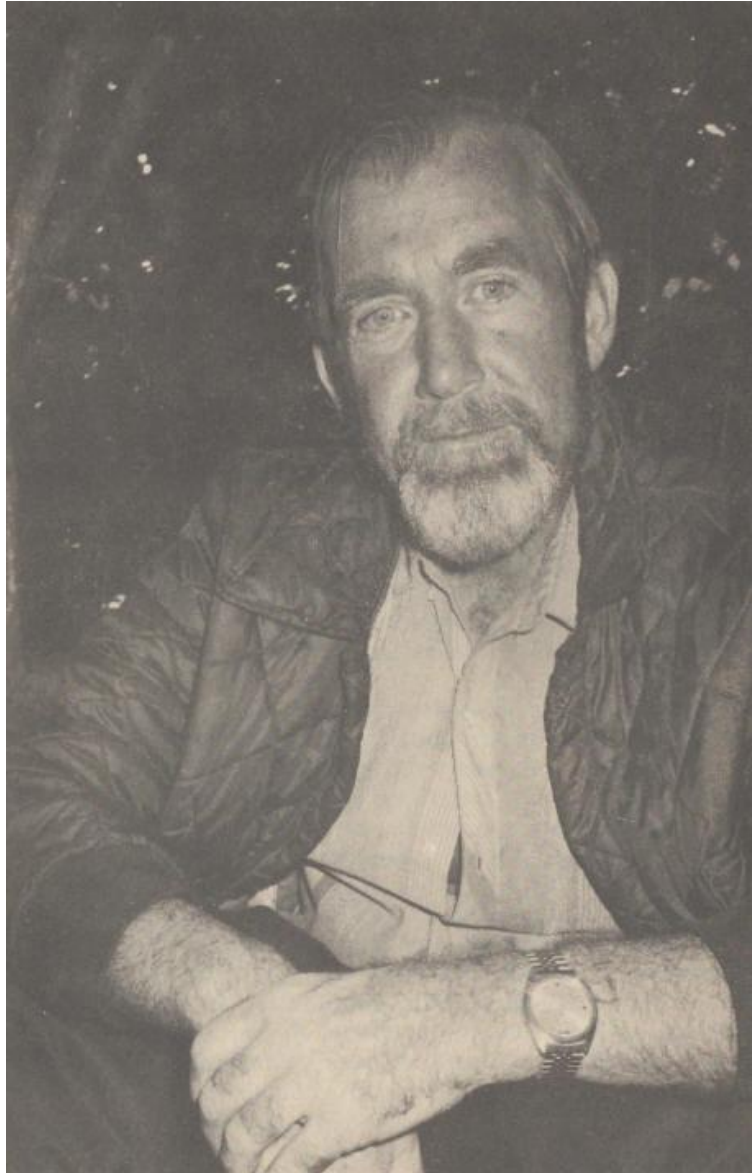

**Dood en leven in Morazán - Getuigenis
van een priester**, María López Vigil,
UCA-editores, El Salvador, 1987

Reeks La Iglesia en América Latina, Volume 9, Eerste editie 1987
Tweede editie 1987, © UCA Editores, Universidad Centroamericana
José Simeón Cañas, Apartado Postal 01-575, San Salvador, El
Salvador, CA, ISBN 84-8405-092-0, © Copyright

Noot: Vertaald met DeepL en voor specifieke El Salvadoriaanse
woorden chatGPT. Correcties kunnen gebeuren tav
jan@hertogen.be

"Padre" Rogelio Poncele

Presentatie

Ik had al vaak gehoord over "Padre" Rogelio Poncele, die werkt in Morazán, in het oosten van El Salvador, een gebied dat onder controle staat van het FMLN.

Een keten van onverwachte omstandigheden stelde me in staat hem "ergens" in deze Centraal-Amerikaanse landen te ontmoeten. De schakels van die keten houd ik liever voor mezelf. Maar ik heb hem niet alleen ontmoet. Ik kon vele uren achter elkaar met hem praten. Het was een immens voorrecht. En wat aanvankelijk een lang interview zou worden, werd een klein boek.

"Padre" Rogelio heeft indruk op me gemaakt. Met enige moeite in het begin - omdat hij verlegen is en omdat hij nog nooit zo lang en zo vaak had gesproken over zijn ervaringen van bijna zes jaar aan het oorlogsfront - en met meer vertrouwen naarmate we elkaar via gesprekken leerden kennen, vertelde hij me stukjes en beetjes van

zijn leven. De evolutie van dat leven, in het kort. Het proces, het pad, de stappen.

Rogelio is 46 jaar oud. Hij is lang, sterk, blond en rood. "Vader Tomaat", wordt hij soms genoemd. Hij wordt emotioneel en bloost. Hij wordt hartstochtelijk en bijna al het bloed stroomt naar zijn gezicht. Hij heeft nog steeds veel van de verwondering, eenvoud en netheid die het erfgoed zijn van kinderen. Maar terwijl hij me op veel momenten een ondeugend kind leek, voelde ik hem als een wijs man, met veel afgelegde wegen, het soort waarnaar de ervaring niet meer terug laat keren.

Verlegen, teruggetrokken, kwetsbaar. En tegelijkertijd vastberaden, standvastig, onstuimig, zelfs hard. Ik zag hem lachen en ik zag hem huilen. Hij kreeg vaak tranen in zijn ogen als hij terugdacht. En als hij het zich herinnerde, lachte hij hardop. Ik mocht hem graag. We hielden van elkaar. Dat maakte dit lange gesprek van iets meer dan 10 uur veel gemakkelijker. Met weinig onderbrekingen en een script, dat later grotendeels werd overtroffen door onze gemeenschappelijke smaak voor de anarchie van het spreken. Rogelio spreekt langzaam, rustig, met een precieze, geknipte taal, in sober, heel correct Spaans, altijd op zoek naar het juiste woord om de juiste nuance aan te brengen.

Wat Rogelio me vertelde in die lange uren van gesprek, besprenkeld met kopjes koffie, drukt heel duidelijk de evolutie uit die de Salvadoraanse Kerk - in grote mate, de hele Kerk in Latijns-Amerika - de laatste 20 jaar heeft doorgemaakt. De evolutie van een pastorale zorg die duidelijker wordt. En radicaliseert. Dat wil zeggen, het keert terug naar de sterkste wortels van het Evangelie van Jezus.

Rogelio, een Belgische priester, maakte een belangrijke periode in de Salvadoraanse geschiedenis mee. De crisis van het oligarchisch-kapitalistische systeem dat, om te overleven, geen andere uitweg had dan brute repressie, waarbij de Kerk bloed en dood moest dragen. En de opkomst van politiek-militaire organisaties die geen andere uitweg hadden dan revolutionair tegengeweld om verandering, gerechtigheid en vrede te bereiken. En dan die langdurige oorlog, waarin Rogelio ervoor koos om het volk en het volksguerrillaleger te vergezellen op een van de oorlogsfronten. Hij is daar. Van daaruit spreekt hij.

"Padre" Sardinas in de Sierra Maestra in Cuba doopte en diende de sacramenten toe aan de boeren in de bergen waar de guerrilla's waren. Maar toen hij de kinderen van de Cubaanse Guajiros doopte, had noch het Tweede Vaticaans Concilie noch de Conferentie van Medellín, het "concilie" van de bisschoppen van de Latijns-Amerikaanse Kerk, plaatsgevonden. Dit betekent dat de pastorale activiteit van "Padre" Sardinas moet worden geplaatst binnen een zeer specifiek priesterlijk model van die tijd, gekenmerkt door sacramentalisme. Hij was een geïsoleerd geval, verloren in de herinnering van de meerderheid.

Na het Concilie en Medellín namen "Padre" Camilo Torres in Colombia en "Padre" Gaspar García Laviana in Nicaragua hem op in de universele Kerk.

Gaspar García Laviana in Nicaragua bracht het model van de guerrillapriester in de universele Kerk. Het waren voor velen controversiële zaken. En hun herinnering blijft bij de mensen van Latijns-Amerika.

Het moest in El Salvador zijn dat dit nieuwe model van priester, dat niet geassimileerd kan worden met een van de twee voorgaande, zou ontstaan. Want het werk van "Padre" Rogelio, ondanks de missen en dopen, de processies en de prediking, kan niet worden omschreven als sacramentalistisch. De impuls die Medellín gaf aan de vorming van basis kerkgemeenschappen leidde tot het ontstaan van een Kerk die gearticuleerd is rond de groep die nadenkt en bidt, die zich organiseert en engageert, die het geloof viert en met open ogen naar de werkelijkheid kijkt. De pastorale zorg die zo'n Kerk gestalte geeft, overstijgt het sacramentalisme en gaat verder dan de eredienst. Dit is de kern van Roger's werk aan het oorlogsfront. Dat is het nieuwe. De pastorale zorg voor de basisgemeenschappen en hun begeleiding, het hart van de Kerk van de armen in Latijns-Amerika en de vrucht waarin de bevrijdingstheologie zich uitdrukt, is aanwezig te midden van een volksoorlog, te midden van de guerrilla. Dat is nieuw.

Aan de andere kant, zonder enig spoor van mystificatie van de geweldloze optie, maar op een manier die niet geassimileerd kan worden met het model van de guerrillapriester, begeleidt "Padre" Rogelio het volksleger zonder dat zijn taak is om te vechten. Zijn taken zijn andere, pastorale taken, in deze integrale zin. Hij is geen guerrillapriester. Hij is de priester die de guerrilla's vergezelt, die bij de guerrilla's is en in hen en van hen is hij een collega-priester, een andere compa. Maar bovenal is hij een priester die het volk begeleidt.

Het moest in El Salvador zijn. Want in dit kleine land is een grote Kerk gegroeid, een Kerk gemaakt met bloed, een licht voor velen in de wereld. Zo groot is deze Kerk, zo sterk is de kleine mosterdboom, dat zij ons allen de vrucht heeft gegeven van een bisschop als Monseigneur Romero.

Deze Kerk geeft ons ook, als een gerijpte vrucht, dit model van een priester, die het volk en het volksleger vergezelt, en te midden van een bevrijdingsoorlog de eucharistie, de basisgemeenschap, de Bijbelse groep, het doopwater, het woord van hoop aanwezig maakt. De God van Jezus aanwezig maken, de Jezus van het evangelie.

Maar het is belangrijk om erop te wijzen dat Rogelio geen op zichzelf staand geval is, dat zijn keuze niet de extravagantie is van een enkele man of een grillige gebeurtenis. Er zijn verschillende priesters en nonnen in Chalatenango, San Vicente en andere oorlogsfronten die de strijd van het Salvadoraanse volk begeleiden. Rogelio zelf spreekt over één van hen, Miguel Ventura, omdat hij ook bij hem is in Morazán. Het gaat over de optie van de Kerk, van

een Kerk die van Monseigneur Romero leerde wat hij noemde "de pastoraal van de begeleiding". Nu hebben we het over Rogelio. We zullen over de anderen moeten blijven praten. Zodat het licht uit de beeltenis komt en op het dak van de kerk wordt geplaatst en op iedereen schijnt.

Bijna alle andere priesters en nonnen, die net als Rogelio nieuwe modellen zijn van dienaren van God te midden van de mensen, zijn Salvadoraans. Rogelio is Belg. Hij was de eerste die de beslissing nam om als priester naar het oorlogsfront te gaan. Aan de andere kant is zijn transformatie, zijn *kenosis*, zoals Sint-Paulus zou zeggen, nog langer en dieper. Hij verliet zijn thuisland, zijn taal, zijn opleiding, zijn plannen en ging op weg. Daarom is hij een brug die overgestoken moet worden om enkele sleutels te begrijpen van wat er in El Salvador gebeurt. Hij bevat boodschappen voor de vermoeide en sceptische Europese wereld.

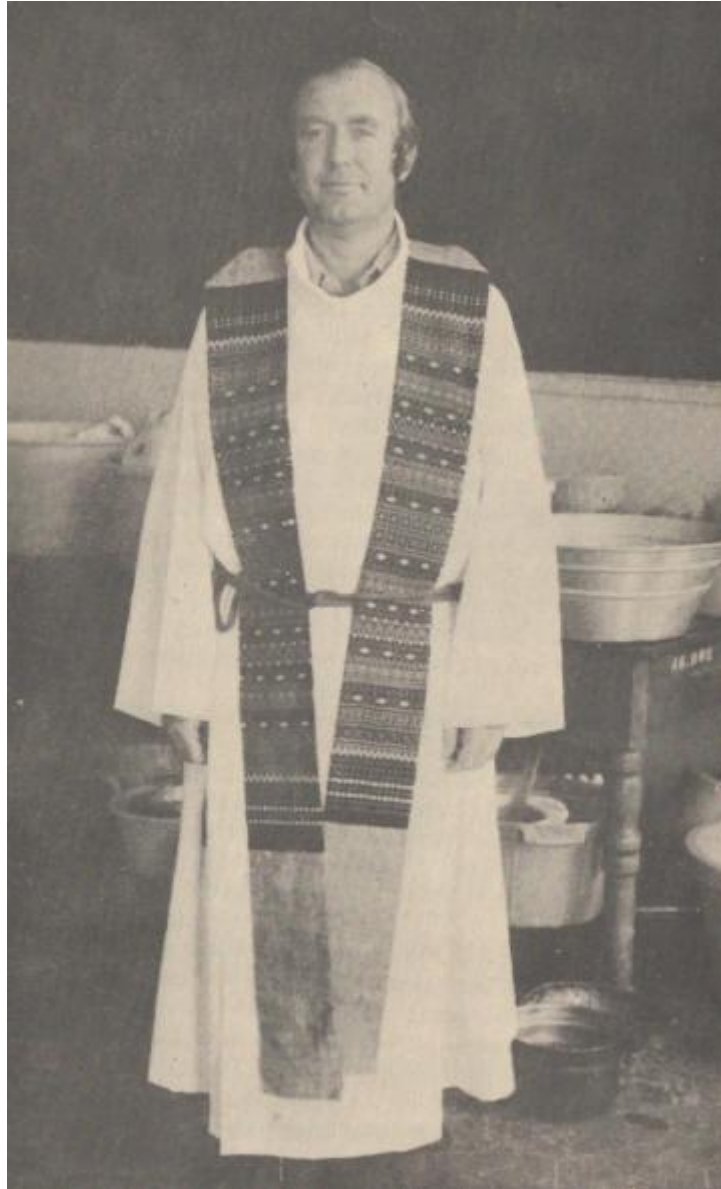
Ook al leeft Rogelio nog - en hopelijk leeft hij nog vele, vele jaren - zijn verhaal moest verteld worden. En ik zeg dit omdat de dood, met zijn stempel, datgene is wat het leven en zijn opties, zijn trajecten definitief consumeert en verklaart. Desondanks, ondanks het feit dat het nog steeds een incompleet verhaal is - de dood zal het voltooien - moest het verteld worden. Ik weet dat Rogelio, een diep vitale man, verliefd op het leven, deze beschouwing over "zijn" dood niet leuk zal vinden.

Maar ja, het moest nu verteld worden. Zoals we onvermoeibaar, opportuun en inopportuun, moeten vertellen wat er in El Salvador gebeurt. Vertellen over deze genocidale oorlog, over de dagelijkse heldenmoed van het volk, over hun opofferingen en inspanningen om een rechtvaardige natie te maken en een waardige vrede te winnen.

Rogelio maakt deel uit van dit volk, van deze manier van zijn en vechten die de Salvadoranen hebben.

Deze pagina's zijn voor dat geliefde, beminnelijke, bewonderenswaardige volk en voor hun Kerk, de Kerk van Monseigneur Romero, in de hoop dat andere volkeren en andere Kerken het goede nieuws dat in hen is zullen ontvangen en verwelkomen.

María López Vigil. Oktober 1986.

Voor de "voetbaloorlog" wist ik niet eens dat El Salvador bestond. El Salvador was een onbekend land voor ons in België. Het enige wat ik ooit in mijn leven over El Salvador had gehoord was ten tijde van de "voetbaloorlog" met Honduras. Daarvoor, niets. En daarna, geen woord. Nooit.

Ik was vijf jaar priester geweest in Europa, godsdienstles geven, op leerlingen letten in een school. Dat was alles wat ik deed. Soms denk ik dat als ik in België was gebleven, ik niet zo'n slechte priester zou zijn geweest, ik denk niet zo slecht, maar.... Wat als ik in San Salvador was gebleven? Ik ben niet gebleven, het was niet gemakkelijk om te blijven door de repressie. Ik kwam hier, naar een oorlogsfront. Ik voel me gelukkig hier, in Morazán. Omdat ik denk dat ik deelneem aan een beslissend proces voor dit volk.

Voor mij was het een grote sprong om van België naar El Salvador te gaan. Het was 1970. Het was de eerste keer dat ik België verliet en ik maakte me zorgen: waar ga ik heen, wat ga ik doen, zal ik weten hoe ik het moet doen...? Ik ging met angst, ja, waarom zou

ik het ontkennen. Maar wij Vlamingen verbergen onze gevoelens vaak, zelfs onze angst. Het afscheid van mijn familie was heel koud. Ik herinner me dat we alleen handen schudden. Alsof er een afspraak was om niet te huilen.

Ik wist niets over El Salvador. En bovendien kende ik bijna geen Spaans. Een paar woorden, een beetje grammatica om me op weg te helpen. Ik was heel bang om mezelf voor gek te zetten. Ik voelde me te verlegen. Nu denk ik zelfs in het Spaans, ik bid zelfs in het Spaans. Ik bid niet meer in het Vlaams. Ik praat altijd met God in het Spaans. Soms, ja, bid ik een Onze Vader in mijn Vlaamse taal. Dat is alles wat ik nog heb.

Veel journalisten komen hier naar Morazán. Ze zijn geïnteresseerd in mijn werk, in het pastorale werk van de kerk. Voor hen is het heel vreemd dat er een priester aan een oorlogsfront zit. Ze komen met hun Europese ideeën. En in Europa is het marxisme toch atheïstisch? Dat er hier een marxistisch-leninistische revolutie is en dat er hier priesters zijn, dat vinden ze heel vreemd. Ik voel het in de vragen die ze me stellen. Natuurlijk zijn het kortere interviews dan deze. Nu heb ik veel met je gepraat. Ik denk bijna dat ik heb bekend.

Mijn dorp heet Gullegem, ongeveer 150 kilometer van Brussel, vlakbij Brugge. Ik ben geboren in '39, aan het begin van de wereldoorlog. Ik kom uit een arbeidersgezin, we waren er trots op arbeiders te zijn. Dat heeft mijn leven als kind getekend. We zijn met zeven broers en zussen. De oudste van mijn broers, die gehandicapt was en een geestelijke achterstand had, heeft ook zijn stempel op ons allemaal gedrukt. Misschien bereikte hij slechts de mentale leeftijd van één jaar, maar hij leefde tot zijn 34e. Zijn hele leven moesten mijn ouders voor hem zorgen, hem te eten geven, hem in bed stoppen. Alles, alle zorg van een klein kind, maar met het lichaam van een volwassene. Zijn hele leven zo. Het was geen leven. Ik herinner me altijd met hoeveel liefde en toewijding mijn ouders voor hem zorgden. Wat een vrijgevigheid. Ik denk dat zijn christelijke visie op het leven in die consequente vrijgevigheid lag. Waar hij ook was, in een vergadering, op zijn werk, wat voor tijd het ook was, mijn vader liet alles vallen, hij ging naar het huis om mijn broer te dragen en in bed te leggen, omdat hij zo zwaar was en mijn moeder hem niet kon dragen. De enorme vrijgevigheid van onze ouders met dit kind liet iets heel sterks achter voor al mijn broers en zussen.

Mijn vader - Marcel was zijn naam - werkte in de linnenweverij. Ik heb hem altijd gekend als secretaris van een christelijke organisatie van brood- en houtskoolcoöperaties. Hij was ook betrokken bij onderwijsorganisaties. En hij was ook burgemeester van het dorp. Hij kon alleen maar vermenigvuldigen en delen, ik denk dat hij niet verder kwam dan de derde of vierde klas. Maar in die tijd had je niet veel nodig om burgemeester te worden, je moest gewoon goede mensen zijn. Nu, in België, moet je een universitair diploma hebben om zo'n positie te bekleden. Mijn vader wilde studeren, meer weten. Ik herinner me dat als we thuiskwamen van school met van die wiskundeproblemen waar je geen oplossing voor kon vinden, mijn vader ons naar bed stuurde en de hele nacht opbleef om te proberen ze op te lossen. Ik herinner me hem met grote

bewondering. Hij was de secretaris van de broodcoöperatie en nam nooit een cent van de kassa mee naar huis. Integendeel, hij investeerde zijn eigen geld in het belang van de coöperatie. En we aten meestal oud brood.

-Als er oud brood over is, hoe kan ik dat dan ergens anders mee naartoe nemen dan naar huis?

Dat is wat hij zei. Hij was de secretaris en hij had ons het beste brood van de bakkerij kunnen brengen, maar hij bracht ons altijd het laatste. Zo raakten we eraan gewend oud brood te eten en was het verboden om ergens anders vers brood te halen, want we moesten het brood van de coöperatie eten! We protesteerden niet, we waren het met hem eens. Het succes van de coöperatie, arbeiders zijn en oud brood eten: het was allemaal één ding. En dat was onze trots, de trots van mijn broers. Zo droegen we bij, niet klagend over de tafel, want onze vader deed een geweldige missie en we waren trots.

Mijn vader was een heel lieve burgemeester. Hoewel hij een arbeider was en gekozen was door de arbeidersorganisatie, hield de middenklasse van hem. Ook de socialisten hielden veel van hem. Begin mei was er een bijeenkomst van de socialisten in mijn dorp, met een feest. Er waren maar een paar socialisten, maar het waren allemaal heel goede mensen. Ze zongen *De Internationale*, herinner ik me, hetzelfde wat ik nu hier aan het front zing, wie had dat toen gedacht... Katholieken gingen niet naar die bijeenkomst. Op een jaar keek mijn vader van een afstandje naar de parade en hij werd verdrietig:

-Wat een goede mensen zijn dat, wat jammer dat ze zich van God hebben afgekeerd.

In mijn dorp, bij mij thuis, had Joseph Cardijn, de oprichter van de YCW, de Young Catholic Workers, in die tijd een grote invloed. Deze priester voedde de arbeidersbeweging op.

Hij was een visionair, een vernieuwer. Ik ben verschillende keren naar hem gaan luisteren. Jonge arbeiders verzamelden zich, duizenden en duizenden. En hij kwam aan en ze begonnen steeds harder voor hem te applaudiseren. En ze riepen: Cardijn, Cardijn, Cardijn! Ik kon niet tegen de opwinding. Op dat moment merkte ik dat Cardijn niets zei, hij zei alleen maar hetzelfde:

-Jonge arbeiders, we zijn Gods kinderen en we hebben waardigheid!

En ik herinner me dat hij op zijn borst sloeg en de tum-tum door de microfoon klonk.

- Wij zijn arbeiders, wij hebben waardigheid, wij zijn kinderen van God, broeders van Jezus!

Dat was alles wat hij zei, hij zei ook andere dingen, maar de waardigheid van de arbeider was altijd zijn slogan. Uit deze tijd en van thuis uit neem ik deze trots om een arbeider te zijn met me

mee, het gevoel van de waardigheid van de arbeider. Daarom deed het me pijn toen ik, toen ik in El Salvador aankwam, in Zacamil zag dat de Salvadoranen niet graag zeiden dat ze arbeiders waren.

-Wat doe je voor de kost? -Ik ben een student.

En ik wist dat dat betekende dat ik in een fabriek werkte en dat ik 's avonds studeerde. De boeren niet. De boeren, ik kon zien hoe trots ze waren dat ze boeren waren. Ik denk niet dat het christelijk geloof de Salvadoraanse arbeiders trots maakte om arbeiders te zijn. Maar het gaf hen wel trots om een volk te zijn. En trots om een arm volk te zijn, ja. Dat is toch hetzelfde?

We waren arm, maar ik had nooit honger. Mijn moeder - Ivonne was haar naam - wist wat armoede was. Ze was de oudste vrouw van 14 broers en zussen. Mijn oma was heel jong gestorven en zij moest de moeder zijn in zo'n groot gezin, de tuchtmeester in huis. Ze heeft veel geleden. En daarom was ze zo streng, meer dan mijn vader. Om iets te krijgen moesten we naar mijn vader, want mijn moeder legde de wet op en handhaafde die: van zo-en-zoveel uur tot zo-en-zoveel uur in huis, van zo-en-zoveel uur tot zo-en-zoveel uur in bed. Zoals dit. Op zondag de mis om 6 uur, want latere missen, zei ze, waren voor luie mensen, voor luie mensen.

We wilden meer slapen toen we zaterdag waren gaan feesten, maar dat ging niet. En met hoofdpijn, met wat het ook was, gingen we allemaal samen naar de mis op dat tijdstip. Ze was heel streng, heel bewust van de problemen van de armen. Ze vertelde hoe op een dag een broer van haar naar de tandarts ging om een tand te laten trekken. En de tandarts vroeg hem:

-Jongen, gaat het met pijn of zonder pijn?

En hij was bang.

-Laat me zien wat je hebt.

En toen liet hij de onnozelaar een paar munten zien, heel weinig.

-Wel, het wordt met pijn.

Hij had niet genoeg om de verdoving te betalen. En ze trokken zijn tand eruit van de pijn. Ik heb het hem vaak horen vertellen.

Hij heeft ons altijd een groot respect bijgebracht voor nederige mensen, voor oude mensen. Want kinderen hebben de slechte gewoonte om mensen met gebreken en oude mensen uit te lachen. Dat in mijn huis doen was het toppunt, een grote misdaad! Het was genoeg voor een flinke lijfstraf en om zonder "kruisje" naar bed te gaan. Want in mijn huis was het de gewoonte dat onze ouders een kruisje op ons voorhoofd maakten voordat we naar bed gingen. Naar bed gaan zonder dat kruisje was genoeg om uren te huilen. Als we het kruisje niet kregen, was dat een totale afwijzing, het meest wat ze ons konden ontfemen.

Mijn moeder was erg christelijk, erg katholiek, maar een beetje antiklerikaal. Ze vertelde me verschillende keren over iets dat haar zo kwaad maakte dat ze het nooit vergat. Er kwam een priester bij hen thuis. Omdat ze een arm gezin waren, waren er niet genoeg stoelen voor iedereen. En dus waren de stoelen altijd bezet, warm door de warmte van de billen. Op een dag, toen de priester kwam, haalden ze een van de kinderen, die op een stoel zat, eruit en mijn moeder bood het aan de priester aan. En hij weigerde haar, boos omdat het warm was. Mijn moeder vertelde dit verhaal met haat

Ze bekritiseerde priesters altijd omdat ze lui waren. En toen ik zei dat ik priester wilde worden, waarschuwde ze me: "Maak van mij geen lulak!

Ze had een broer die bisschop van Ubangui werd, in Belgisch Congo, maar ze kon niet goed met hem opschieten. Hij lachte altijd als we naar een van zijn vieringen gingen, omdat hij als bisschop tijdens de mis zijn keppel, zijn rode hoedje, afzette en opzette.

Een kleine rode hoed. En mijn moeder moest er erg om lachen als hij zijn hoed afdeed. Ze maakte er grapjes over. Toen hij al met pensioen was, zei die oom tegen me:

-Ik wil nog veel doen voor de Belgische missionarissen in Congo, maar voor de zwarten niets!

Wat schrok ik daarvan! We konden niet begrijpen hoe een missionaris, na 30 jaar met de zwarten gewerkt te hebben, hen zo kon haten. Ik kon ze niet zien! Alsof ik 30 jaar in El Salvador was geweest en de Salvadoranen haatte....

Mijn familie was erg katholiek, maar niet gezegend. De zondagsmis, het nachtgebed voor het slapengaan.... We hadden kritiek op de priesters en we waardeerden ze, allemaal tegelijk. Mijn roeping tot het priesterschap kwam voort uit mijn familie en de sociale belangstelling die ik daar leerde. En misschien uit een persoonlijke hang naar gebed, naar religieuze dingen. Ik wilde altijd al iets doen voor de armen. Het was een vaag idee, maar ik had dat altijd al in mijn hoofd. Op 14-jarige leeftijd was ik klaar met de lagere school en ging ik naar de normaalschool om me voor te bereiden op het leraarschap. Ik dacht dat ik leraar kon worden, dat vond ik leuk.

Het was een normale school voor priesters, het leek bijna op een seminarie. Ik herinner me dat ik erg gelovig was. Er waren twee missen op zondag, elke dag een mis, vespers en handelingen ter ere van het Heilig Sacrament? Veel studenten stoorden zich aan zoveel, maar ik niet. Ik was graag in de kapel. Ik was graag in de kapel op zondag, ik hield van de mis, ik hield erg van zingen. Maar ik had geen idee om priester te worden. Ik was erg opstandig. Ik sprak alles tegen wat de priesters zeiden en ik deed wat ik niet hoorde te doen. Mijn metgezellen uit die tijd zeiden tegen me:

-We hebben nooit begrepen hoe je naar het seminarie bent gegaan, want je was vreselijk op school, altijd de leraren aan het pesten.

Ik heb nooit van sigaretten gehouden, maar ik rookte alleen omdat het verboden was. Toen ik 19 was, toen ik klaar was met de gewone school, ik weet het niet, kreeg ik het idee om naar het seminarie te gaan en priester te worden. Het was een verrassing voor mij en voor alle anderen. Iedereen had gedacht aan vele anderen, behalve ik, zo ongedisciplineerd.

Ik denk dat ik in het seminarie ben gebleven omdat ik een dwaas was. Het was een barbaarse discipline en ik probeerde me goed te voelen door er een beetje aan te ontsnappen. De leraren zeiden altijd tegen me:

-Als je niet voldoet aan dit en dit en dit, moet je je afvragen of dit wel je plaats is.

Ik voldeed aan veel dingen niet. Maar ik hield van het seminarieleven omdat het een gemeenschapsleven was. Jammer, het was zwaar! We moesten elke week biechten. En wat valt er in het seminarie te zondigen? Elke week biechten was een kruis voor me, maar ik moest wel, het was erg gecontroleerd. Ik werd altijd van hetzelfde beschuldigd. Gebrek aan aandacht bij het lezen, dat soort dingen, onzin? Je hebt toch altijd dezelfde fouten? De geestelijk leidsman zei op een dag tegen me:

-Nou, als je je niet aan de geestelijke lezing kunt houden, moet je je ernstig afvragen of je hier wel wilt blijven.

Ik werd verschillende keren gewaarschuwd. Ik ging door.

Ik bracht zes jaar door in het seminarie, twee jaar filosofie en vier jaar theologie. In het tweede jaar theologie moest ik mijn militaire dienstplicht vervullen. 's Morgens studeerden we en 's middags hadden we training. Ze leerden ons oefeningen, hoe we moesten rennen, ze trainden ons als gezondheidsbrigades. Daar leerde ik wat meer. Ze leerden ons hoe we met wapens moesten omgaan, maar omdat ik daar niet in geïnteresseerd was, heb ik niet opgelet. Ik heb niet eens leren schieten! Als ik had geweten hoe mijn leven er nu uit zou zien, was ik wel wat meer geïnteresseerd geweest. Ik herinner me nog goed dat ik op een middag aan het doelschieten was. Ik werd laatste, omdat ik blindelings schoot, als een gek. Anderen mikten goed, om tenminste een paar punten te halen, maar ik was nooit geïnteresseerd in wapens en ik heb nooit een goed cijfer gehaald als soldaat.

Alles was erg ordelijk in het seminarie, alles was erg gereguleerd. Voordat we priester werden, waren er de kleine ordes. We moesten canonieke examens afleggen, zo werden ze genoemd. In een van die kleine ordes riep de directeur van het seminarie me:

-Welke wijdingstekst heeft de meeste indruk op je gemaakt?

-Ik was van geen van hen onder de indruk.

Dus stuurde hij me boos naar de kamer om de teksten grondig te bestuderen, zodat ze indruk op me zouden maken.

Op dat moment had ik het gevoel dat ik overbodig was in het seminarie, maar de laatste beslissing was altijd om te blijven. Ik had vaak van dat soort crises, maar geen hele grote crises - ik hou niet van hele grote crises! Kleine schokken, ja, veel. Het heeft me veel gekost. Maar ik bleef doorgaan omdat ik een dwaas was. Toen het ging om het canonieke examen voor de kleine ordes van exorcist, degene die macht heeft tegen demonen, had ik een leraar die meer een grappenmaker was, met een zeer kritische zin, die ook lachte om al die examens:

-Rogelio, als je het nodige gereedschap had, zou je dan de moed hebben om een demon uit te drijven?

-Als ik het gereedschap heb, zal ik hem uitdrijven!

-Heel goed, je bent geslaagd voor het canonieke examen.

Geloof ik in de duivel? Nee, waar ik in geloof is het kwaad. De duivel is een personificatie van het kwaad. En ik ben er steeds meer van overtuigd dat het kwaad bestaat. Iemand als Ronald Reagan is het kwaad, vind je niet?

Ik werd tot priester gewijd. Ik was 26 jaar oud. Voor mij moest het priesterschap altijd gekoppeld zijn aan een dienst, maar geen religieuze dienst, maar een sociale dienst. Ik wilde priester worden om mensen te begeleiden die moesten groeien in hun geweten of die hun materiële problemen moesten oplossen. Maar ze plaatsten me in een school om godsdienstlessen te geven aan de jongens. Ik dacht dat ik niet op mijn plaats was. Maar ik verliet het seminarie heel onvolwassen en ik was tevreden met die school, omdat ik niet dacht dat ik de moed zou hebben om voor een parochie te zorgen en met volwassenen te werken. Deze dingen gebeuren in Europa... Zoveel onvolwassenheid, is het niet! Die gesloten seminaries... Vijf jaar lang was ik op die school om les te geven en de studenten te begeleiden. Het was een frustrerende taak, omdat je bovenop ze moest zitten, als een bewaker. Er zijn priesters die helemaal gefrustreerd raken van zo'n baan, ze worden geruïneerd. Ik slaagde erin om goede relaties met de studenten te hebben, maar het was zo saai... Ik denk dat ik besloot om naar Amerika te komen.

Ik denk dat ik ook voor het avontuur naar Latijns-Amerika ben gekomen. Ik kwam op zoek naar het onbekende. Ik herinner me altijd wat een collega-priester zei tijdens een spirituele retraite:

-Zie: we zijn erg passief.... Wat is er aan de hand, heren? Zoveel passiviteit, zoveel passiviteit? Laten we iets doen, ook al is het stom, maar laten we iets doen!

Dat is me bijgebleven. Want het is beter om iets stoms te doen dan om niets te doen. Je kunt beter je voet in je mond stoppen dan geen stap zetten. Misschien heb ik veel domme dingen gedaan in mijn leven, maar ik denk dat ik toch iets gedaan heb. Het is beter

een fout te maken dan niets te doen. Dat alles zette me aan het denken.

Al toen we in het seminarie zaten, had onze bisschop, de bisschop van Brugge, Monseigneur De Smedt, aan alle priesters en seminaristen van zijn bisdom een brief geschreven die heel belangrijk was in mijn leven.

Hij nam deel aan het Tweede Vaticaans Concilie. Daar in Rome had hij veel Latijns-Amerikaanse bisschoppen ontmoet die hem bezorgd maakten over de Kerk in Latijns-Amerika. Hij zei dat een bisschop niet alleen bisschop van zijn eigen bisdom is, maar van de hele Kerk. Daarom stuurde hij ons die brief, met het voorstel om na te denken over de mogelijkheid om in Latijns-Amerika te gaan werken. Dus in het algemeen, zonder details. Heel Latijns-Amerika. Hij vertelde ons dat het een katholiek continent was met veel armoede. En vooral met heel weinig priesters. Het was toen dat wij seminaristen onderling over Latijns-Amerika begonnen te praten. Maar het was nog steeds als een droom, iets waar wel aan gedacht wordt maar dat nooit gerealiseerd zal worden. Het gebeurde niet. Al snel vertrokken sommigen van hen: Juan, Esteban... ze gingen naar El Salvador.

Waarom juist naar dit voor ons zo onbekende land? Ik weet het niet.

Ik had een vriend: Pedro. We studeerden samen, we zaten samen in het seminarie, we waren samen aangesteld als opzichter en om godsdienstlessen te geven in die school. Op een dag besloot hij naar El Salvador te gaan. Een jaar later stuurde ik een brief naar mijn bisschop waarin ik vertelde dat ik Pedro's pastorale werk wilde gaan begeleiden. De bisschop zei dat ik nog niet weg kon, omdat ik "een van de beste burgerwachten van Europa was".... En volgens hem deed ik enorm goed werk en konden ze me niet vervangen, dat ik moest wachten.... En ik, slijmerd, voelde me zelfs belangrijk! Maar ik bleef in België. Nu zie ik dat de bisschop me wilde testen, om te zien of mijn sollicitatie eerlijk en doordacht was. Na een jaar lieten ze me gaan. Ja, er was een verlangen naar avontuur. Ja, dat denk ik ook. Ik hou van avontuur.

In 1970 verliet ik België. Ik was vijf jaar priester geweest in Europa. Ik wist niets van Latijns-Amerika, ik wist van niets. Ik was een onvolwassen en erg verlegen man. Van België naar Panama, 15 dagen over zee. In Panama bracht ik een maand door in de parochie van San Miguelito, waar ze werkten met de methode "De familie van God". Het was een methode van pastoraal werk die ik niet kende. Ik vond het een erg leuke ervaring. Het was een gewetensvol werk. Het ging om het opbouwen van de kerk door het vormen van groepen aan de basis die zich bewust waren van wat hun christelijke betrokkenheid inhield. Verschillende Amerikaanse priesters werkten in dat gebied met die methode. En pastoraal werkers uit heel Midden-Amerika kwamen daar om het te leren.

Op 6 april kwam ik aan in El Salvador. La Zacamil: Pedro en ik werden door de bisschop naar deze meergezinswoning aan de rand van de hoofdstad gestuurd. Maar we bleven niet alleen in Zacamil.

We begonnen ook in andere wijken aan de rand van San Salvador te werken. Pedro zei tegen me:

-Rogelio, we moeten aan de slag. Laten we kijken wat we kunnen doen.

Het eerste was om de huizen te bezoeken. Huis voor huis. Deze bezoeken verrasten de mensen. Ze waren niet gewend dat de priester van huis naar huis ging. Ze waren gewend dat de priester in het parochiekantoor bleef om missen en dopen op te schrijven.

Ik was stervende van verdriet. Ik sprak nauwelijks Spaans. Ik kon alleen een paar vragen stellen, die ik had opgeschreven en die ik heel goed had voorbereid:

-Hoe gaat het met je? Waar werk je? Waar kom je vandaan?

Aangezien de mensen uit het hele land naar Zacamil kwamen, leken dit goede vragen om het gesprek mee te beginnen. Het slechte waren de antwoorden: soms begreep ik er helemaal niets van, maar op alles zei ik ja, ja, ja.... Pedro vertelde me dat ik alleen op bezoek moest gaan. Hij was spraakzamer en als ik met hem meeding, was hij de enige die praatte en bleef ik helemaal watertandend in een hoekje zitten, zonder iets te zeggen. Ja, ik moest weg van zijn steun, om fout te durven zijn. Dus begon ik alleen te gaan. Het was heel moeilijk voor me.

De taal was een groot probleem voor me. Het was erg moeilijk voor me om te leren, het was erg moeilijk voor me. Ik denk vanwege mijn verlegenheid. Vooral als ik mezelf vergeleek met Pedro. Hij sprong erin en begon te praten en vond het niet erg om fouten te maken. Ik niet. Ik ben altijd verlegen geweest, al probeer ik het te overwinnen door grapjes te maken. Weet je wat ik ook deed om het te overwinnen? Ik speelde trompet! Ik heb het op de basisschool geleerd. En de trompet heeft me in mijn leven geholpen om mijn verlegenheid te overwinnen. Toen ik nog studeerde, speelde ik voor een publiek en hoewel het me bang maakte, verloor ik de angst die ik voelde. Daarna speelde ik ook trompet in de gemeenschappen, Pedro en ik gingen dan, en hij deed dan een clownsact, iets gek, en ik speelde trompet. Dat was mijn redding. Ik denk dat het door de pijn kwam dat het zo lang duurde voordat ik de taal leerde. En je moet fouten maken, je moet erin springen, je moet zwemmen....

Door de taal te leren leerde ik over de situatie in het land, alles bij elkaar. Mensen vertelden me over veel dingen: over de slachtingen van 1932, over wat er gebeurd was in de tijd van president Lemus, in de tijd van die en die president. Ik wist er allemaal niets van en zo ontdekte ik de geschiedenis van El Salvador. Als discipline las ik de kranten van de eerste tot de laatste pagina. Zelfs als ze leugens vertellen, zit er altijd een kern van waarheid achter de leugen, toch? Zo heb ik veel geleerd. Elke ochtend las ik anderhalf uur en ik schreef alle woorden op en zocht ze op in het woordenboek. Het helpt ons priesters ook als we in het openbaar moeten spreken. In een mis, in een vergadering, we moeten spreken. Ik herinner me de eerste bijeenkomsten met de gemeenschappen die we vormden. Ik stelde de vragen die ik had voorbereid en soms begreep ik niets

van wat ze antwoordden en moest ik conclusies trekken uit alles wat ik niet begreep. De mensen die zo onduidelijk praten, de oude mensen zonder tanden Ik begreep er niets van!

Het duurde een jaar voordat ik me zelfverzekerd voelde en genoeg kon praten. Ondanks dat hebben de mensen me nooit vernederd. Ze moedigden me altijd aan:

-Rogelio, je spreekt beter dan wij.

Nu ik de Salvadoranen goed ken, weet ik dat als ze zo juichen, dat is omdat je het slecht doet. Ik sprak helemaal niet en zij zeiden dat het zo goed was. Nu begrijp ik hun psychologie. Toen ze al grapjes maakten was ik blij. Het was een teken van vertrouwen. Ik herinner me een bijeenkomst waar jongeren er een puinhoop van maakten. Ik kwam en riep:

-Wat is hier aan de hand, dit is allemaal gewoon heel leuk!

Maar ik had het met die "ontspanning" verkeerd. We hebben problemen met de sterke "erre". Die klank bestaat niet in de flamenco. Ze lachten me uit, ze imiteerden mijn "relajo". Ik vond het leuk omdat het al een teken was dat ik beter sprak en daarom durfden ze me uit te lachen.

De Salvadoraanse mensen zijn erg aanhankelijk. Ze hielden zoveel van me, ook al ben ik een buitenlander. Ik denk dat België voor hen een paradijs moet zijn met een overvloed aan alles. En ze zijn heel dankbaar dat je met hen wilde komen delen. Ik voelde me meteen heel welkom. En het was deze warmte die me hielp om de taal te leren en mijn verlegenheid te overwinnen.

De Salvadoraanse mensen zijn zo anders dan de Belgische. Toen ik terugging naar België, wilde ik meteen terug. In El Salvador zijn de mensen opener, spontaner, vriendelijker. Daar kijk ik zo anders tegen alles aan. Elke keer als ik terugga, valt me hetzelfde op. Ik sta in de rij om te wachten op de trein van Brussel naar mijn dorp. Het is koud, iedereen is bedekt, niemand kijkt elkaar aan, niemand praat met iemand, ze wachten gewoon in stilte.

Dan stap ik in de trein en ga voor iemand zitten. Ik heb al de neiging om een gesprek te beginnen:

-Hoe gaat het, waar kom je vandaan?

Maar dat lukt niet, mensen worden zelfs bang. Soms lukt het om een paar woorden te zeggen, maar het is moeilijk. En de trein rijdt door en ik ga zo door, een uur, anderhalf uur, twee uur, tegenover iemand zonder iets tegen hem te kunnen zeggen of met de krant open, die ons scheidt. Hoe anders, nietwaar? Dit soort isolatie gebeurt nooit in El Salvador.

Toen we in Zacamil aankwamen, stuitte we op een probleem waar ik erg blij mee was: er was geen kapel. We vonden het niet erg en kwamen samen in de huizen om de mis te vieren. Het werk dat we

begonnen was eenvoudig. We volgden de methode van San Miguelito. Na de bezoeken, nadat we hen goed hadden leren kennen, nadat we vrienden hadden gemaakt, nodigden we degenen die dat wilden uit om een christelijke groep te vormen. Met deze groepen kwamen we één keer per week samen en op deze manier maakten we een cursus van tien gesprekken met hen. Elke kleine groep had 10, 15 mensen. Aan het eind van de tien gesprekken nodigden we ze uit voor iets anders, voor een samenkomst. Eerst waren er de huis-aan-huis bezoeken en pas na een jaar deze workshops en bijeenkomsten. We spraken altijd over de realiteit van het land, hun realiteit en de Bijbel, allemaal samen. We hadden veel succes met deze methode, we brachten veel mensen bij elkaar.

In Zacamil, in het begin, niet zo succesvol, want hoewel het een arme kolonie is, hebben de mensen al bepaalde gemakken, een eigen flat, kleine salarissen, dat soort dingen. Ze hebben ook genoeg problemen, maar ze hebben al de mentaliteit om hun eigen persoonlijke vooruitgang te zoeken. En dat maakt het moeilijk voor het bewustzijn om te groeien.

We gingen er vaak heen, ook om ze te bezoeken. Er was een bowlingbaan, een hoerenbuurt... In het begin keken de mensen ons met argusogen aan. Ze waren bang dat we er maar een paar dagen zouden zijn. Want er zouden studenten aankomen die onderzoekswerk gingen doen. Of anderen kwamen met een overheidsproject, maar die waren er maar een paar dagen omdat het project en de mensen hen niet echt interesseerden. Of politici kwamen tijdens verkiezingen. Maar ze hadden nog nooit iemand gezien die kwam en volhield en bleef om hen te helpen, om naar hen te luisteren. Toen de mensen zagen dat we er altijd waren, begonnen ze anders naar ons te kijken. We gingen naar de sloppenwijken, we werkten met de mensen, we waren consequent. En zo vormden we heel wat bezinningsgroepen in deze miserabele gebieden.

Er waren dingen die me schokten in de manier waarop de mensen handelden. Er was een bijeenkomst, zelfs een mis. En één persoon kwam te laat en dan ging alle aandacht naar hem. Je kon aan het preken zijn, je concentreren om de draad niet kwijt te raken, maar nee hoor: je kwam te laat en dan zeiden ze: welkom, ga je gang, en zoek een stoel daar..... Nou, dan kreeg je een opdoffer en werd je afgekap. Later begreep ik dat ze daar gelijk in hadden. Want het is veel belangrijker om aandacht te besteden aan die persoon die te laat is dan aan wat ik zeg. Het is veel belangrijker dat iemand zich welkom voelt op de bijeenkomst en dat er rekening met hem wordt gehouden, dan de prediking van de priester. Ik schrok ervan en soms nog steeds. Maar ze hebben gelijk.

Ik was ook geschokt door de behandeling van de kinderen. Want kinderen hebben het recht om alles te doen. Het is niet dat ik niet van kinderen hou, maar Soms was de viering wat plechtiger, alles was goed voorbereid. Zo-en-zo gaat zo-en-zo voorlezen, dan is er de processie.... Maar de kinderen kwamen en verpestten alles! Soms trokken ze aan het altaarkleed en speelden ermee en niemand berispte hen. En als de priester ze durft uit te schelden,

kijken ze hem aan alsof hij een heel slechte houding heeft! Ik heb het nu geleerd en ik doe het nooit.

Ik herinner me dat we een keer de Goede Week vierden in Zacamil. Na de kruisweg kwamen we aan op de plek. Het was klein. Ik had er stoelen neergezet. En toen ik naar binnen ging, zag ik dat alle kinderen vooruit waren gegaan en alle stoelen al hadden gepakt. Dus ik werd heel boos:

-Alsjeblieft, alle kinderen eruit, de stoelen zijn voor de volwassenen!

Maar geen enkele volwassene wilde ook maar één stoel pakken. En toen werd ik heel erg bekritiseerd voor die houding tegen de kinderen, want de kinderen verdienden dat niet, want als ik een ander plan had en de kinderen verstoorden het, dan was het goed dat ze dat deden, want zij hadden het recht.....

Natuurlijk ben ik niet zo opgevoed, ze eisten veel discipline van me. Maar ik realiseer me dat als we families uitnodigen om deel te nemen, we de wanorde van de kinderen moeten accepteren. Hoe gaan we ze stil houden terwijl ze luisteren naar iets dat ze niet begrijpen? Salvadoranen hebben me geleerd dat het belangrijker is om een kind te respecteren dan om de orde te bewaren. Ze hebben gelijk.

In ons team van drie priesters, de drie Belgen, zaten ook enkele meisjes, halve nonnen, iets speciaals, geen klassieke nonnen, iets anders. Het was een leuk proces voor hen.

Ze waren met z'n drieën. Ze waren Salvadoranen. Ze kwamen van het platteland, boeren, om zich voor te bereiden om nonnen te worden in een prestigieuze congregatie in San Salvador. Pedro ondervroeg de nonnen van die congregatie veel om hen de ogen te openen en hen te laten kijken naar de realiteit van armoede waarin wij leefden en om betrokken te raken. Hij was erg kritisch over de rust van het klooster, hoe comfortabel het was om te bidden en niet veel te doen om dingen te veranderen.... verdorie, na elk van die gesprekken waren de nonnen erg boos op hem! Beetje bij beetje begonnen de nonnen van die congregatie, net als vele anderen in de tijd van Monseigneur Romero, te veranderen en zich meer in te zetten. Degenen die veranderden waren de drie Salvadoraanse meisjes. Er ontstond een grote mystiek onder hen en ze begonnen in gemeenschap te leven. Zij waren degenen die het beste wisten hoe ze in die eerste dagen in de sloppenwijken moesten werken. Ze verrichtten wonderen. Met zulke macho mannen, met zulke macho gebruiken, wisten ze hoe ze moesten werken. Ze hadden veel respect voor hen. Als er één dichter bij één van hen kwam, was er altijd een andere die zei:

-Die vrouwen moeten elkaar respecteren, punt uit!

Zo jong en ze hebben goed werk verricht in de sloppenwijken. Silvia is nu dood. Toen het algemene offensief in januari 1981 begon, sloot ze zich aan bij het front van Santa Ana en werd gedood in het bloedbad van Cutumay Camones. Ze is een martelaar van onze

gemeenschap, ze gaf haar leven met grote vrijgevigheid, maar om deze compromissen te bereiken, hoeveel wij en zij moesten veranderen...!

Geweld: hoeveel we moesten veranderen! Hoe begonnen we het probleem van geweld in El Salvador te begrijpen? Het was erg moeilijk voor ons om het te begrijpen. We hadden onze eigen schema's. In de eerste jaren in de christelijke gemeenschappen en in de groepen die we vormden, tijdens de inwijdingsbijeenkomsten, luisterden we altijd naar een opname van het lied van Martin Luther King, *I have a dream*, "yo tengo un mimi". Nu lijkt het me stom om te luisteren naar woorden in het Engels die we nauwelijks begrepen. We moesten ze volgen met een papiertje met de vertaling in onze handen. We bewonderden Martin Luther King. Ik bewonder hem nog steeds.

De geweldloosheid! We waren altijd erg voor geweldloosheid. Jarenlang hebben we dat gepredikt. Gepredikt tot het laatste moment, tot de tijd van generaal Romero, in '78. Ons ideaal, dat we presenteerden als een christelijk ideaal, was geweldloosheid. En Luther King als de figuur die deze methode belichaamde. Vrouwen waren het meest tegen geweld, heel besloten. In elk gesprek, geweldloosheid en geweldloosheid. Natuurlijk was deze prediking steeds meer in tegenspraak met de werkelijkheid. Want ze spraken zelf over geweldloosheid, maar ze gaven onderdak aan kameraden die al gewapend waren in clandestiene bewegingen. Ik denk dat dit typisch is voor de Salvadoranen: ze zijn veel flexibeler tegenover de feiten, tegenover de mensen, dan in theorie. In theorie zijn ze ondoordacht en niet slim en houden ze een hele reeks ideeën in stand, maar als het op mensen aankomt worden ze flexibel.

Alle geweldloze deuren waren gesloten voor de mensen die verandering wilden. En overal ontstonden volksorganisaties, die ook gewapende organisaties waren. We konden dit feit niet negeren. Veel van onze christenen waren georganiseerd. Maar... Ik moet toegeven dat ik in het begin, vanwege de dwaasheid van geweldloosheid, deze realiteit niet accepteerde. Ik ging zelfs zo ver dat ik tijdens een bijeenkomst zei dat als de volksorganisaties in de gemeenschap zouden komen, ik ze met een zweep zou verjagen, zoals Christus de kooplieden uit de tempel dreef! Zo zei ik het, in woede. Zo dacht ik erover.

Alles was aan het veranderen en wat betekende die geweldloosheid van ons? Waar was het goed voor? Wat loste het op? Met deze gesloten houding tegenover gewapende strijd distantieerden we ons van de mensen. Want we waren onze mensen bewust aan het maken en als gevolg daarvan waren velen zich aan het organiseren en in de demonstraties waren ze aan het doden en droegen ze wapens om zichzelf te verdedigen en waren ze zich al aan het organiseren in gewapende groepen? En wij, die hen daar hadden geleid, gingen door met geweldloosheid. Wij namen afstand van de mensen of de mensen namen afstand van ons.

Ik herinner me Marbel heel goed, een meisje van 15 jaar. Extreem intelligent. Ik heb veel met haar gepraat in de laatste maanden van

haar leven. Ze was christen en georganiseerd. Ze had veel discussies met haar klasgenoten over God.

-Nee, ik geloof niet meer in God....

Ze vertelde me dat de "compa's" haar zo noemden. En ze verdedigde zichzelf:

-En jij, geloof jij in liefde? Want je hebt toch een vriendin? Geloof je dan in liefde?

En natuurlijk vertelden ze haar dat ze geloofden.

-En heb je ooit liefde gezien?

Want de "compa's" zeiden altijd dat ze God nog nooit gezien hadden.

-God is liefde, liefde kan niet gezien worden, liefde kan ervaren worden.

Zo redeneerden deze meisjes, heel stellig. Het is theologie, nietwaar? Zo'n mooi meisje, zo knap. Ze gaf lezingen over de nationale realiteit aan volwassenen.

Haar organisatie besloot een bank te beroven. Het was in de jaren dat dat de manier was om aan geld te komen voor revolutionaire activiteiten. Ze kozen haar voor de groep die de bank ging beroven. Ze vertelde me een paar dagen van tevoren dat ze het ging doen, dat ze bang was, maar nee hoor.

Ze hebben ze allemaal vermoord. Marbel ook.

Voor mij was dat een manier om geweld te begrijpen. Het was de tijd van demonstraties, van dit soort activiteiten. Protesteren, klagen, was de dood riskeren. Er was een demonstratie en toen ze terugkeerden naar de gemeenschap:

-Hoe was het?

-Nou, slechts drie doden.

-Dat zijn er niet veel.

En ik kende geen van de drie. Maar de dag dat ze het me vertelden:

-Ze hebben ze alle zes vermoord. Marbel viel ook...

Púchica, la Marbel! Daarom, omdat je degenen die vielen kende, twijfelde je aan hun strijd. Zo begon ik het te begrijpen.

Ik moest Marbel gaan zoeken van uitvaartcentrum naar uitvaartcentrum met haar moeder. Zo jong, zo goed. Als ik aan haar denk, weiger ik te geloven dat er niets is na de dood.

Silvia is ook dood, ze hebben haar ook vermoord. Wat heb ik met Silvia gevochten voor deze geweldloosheid! Want op het laatst had ik al veel vraagtekens bij onze geweldloze ideeën. Als alle wegen waren afgesloten voor de mensen en de mensen hadden gelijk, dan moesten we onze ideeën niet opdringen, maar hen begeleiden op hun weg. En we moesten ons openstellen, we moesten nadenken? Zo praatte ik altijd en het irriteerde me als een paar dwaze meisjes me op de korrel namen. Silvia vooral. Op een bijeenkomst stond ze voor me met een Bijbel in haar hand en vertelde me dat mijn mening waardeloos was. En met Bijbelteksten gooide ze al mijn stellingen overboord. Wat ik naar voren bracht waren discussievragen. Ik hield vol dat we de mensen een slechte dienst bewezen door zo scrupuleus met geweld om te gaan, dat mensen zich niet op deze manier durfden te organiseren, dat het de strijd vertraagde? Maar ze was gesloten en ondervroeg me met haar Bijbelteksten! Ik was sprakeloos, boos.

We verlieten al ruziënd alle bijeenkomsten en we kwamen aan bij hun huis en we waren nog steeds aan het ruziën en op de trap aan het ruziën en voor de deur aan het ruziën. Binnenkomen, ruzie maken; en naar buiten gaan, ruzie maken. Het was 77 en we twijfelden nog steeds. En veel christenen in onze gemeenschappen waren al georganiseerd en werkten ondergronds. Het waren de mensen die het ons deden begrijpen. Het was niet andersom. Wij maakten de mensen bewust tot hier, tot op een bepaald niveau. Maar vanaf hier waren het de mensen die ons bewust maakten.

Ik had een goede leraar in die begintijden. Odilón. Hij verkocht pudding om de kost te verdienen, maar niet alleen om de kost te verdienen, maar om genoeg tijd vrij te maken om zijn leven aan de strijd te wijden. We werden goede vrienden, hij was in de dertig, had een gezin, twee of drie kinderen. Hij was een leider van onze christelijke gemeenschap in Zacamil. Hij bracht de nacht door met het maken van pudding en 's ochtends vroeg ging hij naar buiten om ze te verkopen. Hij had zijn klanten al, hij was niet eens op zoek naar een plek om te verkopen. Hij wist dat hij er zoveel zou verkopen op de universiteit, dat hij er zoveel zou verkopen op een bepaalde plek. Hij rende van de ene plek naar de andere en maakte steeds meer puddingen. Tegen 9 of 10 uur 's ochtends was hij door zijn voorraad heen. Hij was dan klaar met werken en had tijd voor andere dingen: activiteiten van de organisatie en activiteiten van de christelijke gemeenschap.

Odilón was een heel goed voorbeeld voor mij. Sommige mensen zeiden tegen me:

-We zitten in de organisatie en we kunnen niet langer dit en dat doen, omdat er geen tijd is.

Als ze me dat vertelden, dacht ik altijd aan Odilón, hoe hij erin slaagde om zijn leven zo te organiseren dat hij de kosten van zijn

gezin kon dekken en actief kon zijn in al het andere. Hij was een geweldige vriend.

Hij kwam thuis met een pudding en terwijl we die aten, zo lekker, praatten we over de situatie.

Hij drong aan op de noodzaak van verandering, hij wilde me goed op de hoogte houden en hij wilde me een stukje verder laten lopen. Hij was me aan het leren, me aan het volgen. Het werd een gewoonte voor me om hem te zien aankomen. Dan waarschuwde hij de anderen:

-Daar komt Odilón, laten we pudding eten en over koffie praten!

En juist. Odilón kwam aan, ging zitten, pakte zijn pudding, bood ons die aan en dan zei ik tegen hem: "Odilón, hoe gaat het?"

-Odilón, hoe gaat het? Hoe gaat het?

-Het eerste wat je moet begrijpen is wat er aan de hand is met de koffie....

En hij begon altijd op dezelfde manier, altijd de economische infrastructuur, zoals hij ons altijd vertelde...! Odilón, wat een geweldige vriend! Hij was een leraar voor me. Sinds ik hem heb ontmoet, heb ik volgehouden dat de echte revolutionairen niet degenen zijn die het ene doen zonder het andere te doen, maar degenen die zichzelf vermenigvuldigen om alles te kunnen doen. Odilón viel ook in Cutumay Camones, in januari 1981, tijdens het algemene offensief.

Het was 10 jaar werk in de buitenwijken van San Salvador. Van 1970 tot 1980. Een lang proces voor de gemeenschappen en voor ons. Naarmate we dieper in het werk gingen, mensen bewuster maakten en organiseerden, ontstonden er steeds meer problemen. Geen enkele bisschop in de kerk steunde ons. Op deze weg, geen enkele. Alleen Monseigneur Romero en zijn hulpbisschop, Monseigneur Rivera. Het was niet dat de anderen ons niet steunden, het was dat ze ons veroordeelden. De waarheid is dat we alleen op Monseigneur Romero konden rekenen.

Maar om op hem te kunnen rekenen, moesten we ook voortgaan, het was ook een proces. Omdat Monseigneur Romero, totdat hij aartsbisschop werd, erg reactionair was geweest. Voor ons was zijn benoeming een grote teleurstelling. Ik heb hem ontmoet toen hij nog hulpbisschop was. In die tijd stond hij kritisch tegenover de basisgemeenschappen. Hij had nauwelijks contact met hen en als hij al contact met hen had, was hij erg negatief. De waarheid is dat we Monseigneur Romero niet erg mochten. In die tijd leek hij ons niet alleen conservatief, hij leek zelfs slecht.

In onze parochie hadden we een ernstig conflict met hem. Dat gebeurde na de bezetting van de Nationale Universiteit in 1972, toen er een communiqué uitkwam van de bisschoppen waarin ze de maatregel van de regering duidelijk verdedigden en rechtvaardigden op grond van subversie en communisme. Onze

christenen waren erg boos op de bisschoppen, maar omdat wij vonden dat wij de Kerk waren, vonden we het gepast om Monseigneur Romero uit te nodigen om met ons te praten. Hij accepteerde, kwam naar de parochie en we bereidden een mis voor waarin drie andere priesters met hem concelebreerden. Alles verliep normaal, maar na het evangelie, in de homilie, begon hij ons aan te vallen. Hij beschuldigde ons ervan politici te zijn, geen christenen meer te zijn, onze verplichtingen af te wijzen, het volk te beledigen. Maar niet op een aardige manier, want het was geen discussie of gesprek, maar eerder wederzijdse beledigingen. De mensen waren beledigd, verdedigden zich met de Bijbel in de hand, een grote ruzie.

Pedro deed z'n kazuifel uit en zei dat er geen sfeer was om de eucharistie te vieren, dus dat we het beter konden laten omdat het mislukt was. Misschien wisten we niet hoe we de discussie moesten aanpakken. De monseigneur had geen argumenten meer en begon autoriteitsargumenten te gebruiken, volhoudend dat hij gelijk had, alleen maar omdat hij bisschop was. Een lelijke toon. De mis eindigde niet, iedereen ging naar huis, sommige groepjes gingen door met discussiëren met de Monseigneur, die woedend was. Ik herinner me dat ik die dag tegen Monseigneur Romero zei:

-Hoe is het mogelijk dat de Kerk zo ver weg staat van de arme mensen?

Maar hij zei niets. Ik denk dat hij ons toen verachtte. Het was een heel triest gevecht.

Maar ik ben blij dat het gebeurd is. Jaren later, toen Monseigneur al Monseigneur was, keerde hij terug naar dezelfde plaats en met dezelfde mensen. Ik herinner me zijn eerste woorden: hij zei dat hij zich alles herinnerde en verontschuldigde zich voor wat hij die dag had gezegd. Hij vroeg ons om vergiffenis! En hij vertelde ons dat hij vastbesloten was om zijn mensen te begeleiden als een herder, dat hij op dat moment niet begreep wat er gebeurde. Wat een nederige houding!

Ik denk niet dat er een bisschop is die dat doet. De verandering van Monseigneur was een wonder, hoe is dat gebeurd? Nou, ik denk dat hij, ondanks alles, altijd een eerlijk man is geweest. Hij was bevooroordeeld tegen ons en wij waren bevooroordeeld tegen hem. Nu zien we dat hij nooit slecht was. We hadden het gevoel dat hij slecht was, maar dat was onze fout, de vooroordelen. Want diep van binnen bleef hij altijd eerlijk. En de waarheid is dat wie eerlijk is, altijd tot de waarheid komt. Hij probeerde goed te doen, zoals hij het begreep. En hij had veel negatieve invloeden.

Hij was ook altijd een man van groot gebed, heel religieus. Voor hem was God geen ijdel woord. Ik denk dat God voor sommige bisschoppen een ijdel woord is. Ze zijn functionarissen van God. Voor Monseigneur Romero, zelfs in zijn lelijke tijden, was God altijd iemand aan wie hij zo goed mogelijk probeerde te beantwoorden.

Hij was een zeer religieus man. Als ik aan hem denk, denk ik vooral aan de dag dat de Ligas Populares de kerk van El Rosario

overnamen. De kerk werd overgenomen. Maar de missen bleven doorgaan en de eredienst ging door. De "compa's" controleerden iedereen die binnenkwam. Eén bewaker probeerde gewapend binnen te komen, als provocatie, en de "compa's" namen hem gevangen. Hij wilde een vreugdevuur maken in de kerk, buiten schieten en zeggen dat het de Liga's waren. Iets dergelijks. Dus pakten ze hem. Toen realiseerde de Monseigneur zich dat onder het voorwendsel van de gevangen genomen bewaker, de repressieve troepen de kerk binnen zouden gaan om hem te redden, en dat er een bloedbad zou komen.

De Monseigneur besloot te gaan bemiddelen. Omdat ik de "compa's" van de Liga's goed kende, vroeg hij me met hem mee te gaan. We gingen erheen en toen we binnen waren, begonnen de bewakers de kerk te omsingelen. De gesprekken begonnen, de guerrilla's lieten de bewaker gaan, maar dat was niet het einde, want de bewaker bleef buiten staan, volhoudend dat ze naar binnen zouden gaan. En de "compa's" bij de deuren, met hun kleine geweren. Wij stonden achteraan, wachtend om te zien wat er ging gebeuren. En Monseigneur bij de deur, die probeerde te onderhandelen. De bewakers schreeuwden naar hem: "Klootzak!" Dat maakte veel indruk op hem. Achteraf zei hij tegen me:

-Dat is de eerste keer dat ze dat tegen me zeggen.

Hij was verontwaardigd, bezorgd ook. Hij bekende me achteraf dat hij er zeker van was dat ze ons allemaal zouden vermoorden. Dat waren moeilijke momenten. En dat is wat ik me herinner. Het kwam niet in me op om te bidden, maar ik zag hem bidden, en dat beeld is me bijgebleven. Bleek, van hier naar daar lopend, de rozenkrans biddend. Dit duurde een uur, twee uur. En hij bad zijn rozenkrans. De Monseigneur vertelde me achteraf dat bidden zijn enige hoop was geweest. Wat een eenvoudig geloof! Ik zou daar nooit aan gedacht hebben. Hij wel. Hij was een zeer gelovig man.

Hij was een verlegen man. Maar hij was ook vrolijk. Hij vertelde moppen, hij creëerde een sfeer van broederschap tussen hem en de mensen. Een groot goed voor onze christenen. En iets geweldigs voor ons Europeanen, die gewend zijn een grote afstand te zien tussen de bisschop en de mensen. In België moet je om de bisschop te zien vier of vijf deuren door, toestemming vragen, bellen, vragen, een dag wachten? Hier niet, hier zagen we iets anders: een bisschop die bij de mensen woont. Zo kwamen we dicht bij hem en dit wekte in alle gemeenschappen een groot bewustzijn van het behoren tot de Kerk. Bij alle gebeurtenissen van vreugde of verdriet, bij de moorden en slachtpartijen, bij alle activiteiten, wij waren erbij. En hij was bij ons. We waardeerden zijn werk zeer, zijn inspanning om iedereen te ontmoeten, om de meest afgelegen kantons te bezoeken. In zijn kantoor waren er van 's morgens vroeg tot 's avonds laat altijd mensen om mee te praten, op zoek naar hem. Hij benaderde het hele dorp. Alle mensen kwamen naar hem toe. Dat is niet gemakkelijk voor een bisschop.

De laatste keer dat ik hem sprak was in februari 1980, een maand voordat hij werd vermoord, toen hij naar België ging om een

eredoctoraat te ontvangen van de Universiteit van Leuven. Ik was in België en ging met hem mee terug om de koffer te brengen.

Het was een heel mooi evenement in Leuven. Het was een gebeurtenis op zeer hoog niveau, en in die universiteit uit de Middeleeuwen, van zo'n prestige, met alle professoren gekleed in hun speciale gewaden. Ik kende de Monseigneur een beetje en ik zag dat hij erg nerveus was. Hij was verlegen en hij schaamde zich om voor al die professoren te spreken. Maar hij begon met een paar woorden in het Vlaams. En dat stal ieders hart. Na vijf minuten was hij zijn nervositeit kwijt. Praten was zijn charisma. En meteen was het alsof hij weer op de kansel stond, in de kathedraal van San Salvador, met zijn gebruikelijke gebaren en welsprekendheid. Alles wat hij zei maakte echt indruk. En hij kreeg een enorm applaus. Vóór hem spraken enkele wetenschappers die ook gepromoveerd waren, maar zij kregen een discreet applaus. Monseigneur kreeg het grote applaus.

Ik kom uit het kleinste land in het verre Latijns-Amerika. Ik kom met in mijn hart, als Salvadoraanse christen en pastor, groeten, dankbaarheid en de vreugde van het delen van levenservaringen.

Allereerst groet ik deze nobele Alma Mater uit Leuven met bewondering. Ik had me nooit kunnen voorstellen hoe groot de eer is van deze ereband met een Europees centrum met zoveel academisch en cultureel prestige, waar zoveel ideeën zijn geboren die hebben bijgedragen aan de geweldige impuls van de Kerk en de samenleving om zich aan te passen aan de nieuwe tijd.

Daarom kom ik ook mijn dankbaarheid betuigen aan de Universiteit van Leuven en van daaruit aan de Zusterkerk van België. Want ik zou dit eredoctoraat niet zozeer willen opvatten als een eerbetoon aan mezelf. Ik zou overdonderd zijn door de enorme onevenredigheid van zoveel gewicht op zo weinig verdiensten. Staat u mij eerder toe deze genereuze universitaire onderscheiding te interpreteren als een liefdevol eerbetoon aan het volk van El Salvador en hun Kerk, als een welsprekend getuigenis van steun en solidariteit voor het lijden van mijn volk en hun nobele bevrijdingsstrijd, en als een gebaar van verbondenheid en sympathie met het pastorale werk van mijn aartsbisdom.

Ik kon dit bevoorrechte eerbetoon ook niet weigeren als het in ontvangst nemen ervan betekende dat ik de lieve Kerk van België bedankte voor haar onschatbare pastorale hulp aan onze Salvadoraanse Kerk. Inderdaad, ik had geen geschiktere plaats en tijd kunnen vinden dan deze, die de Universiteit van Leuven mij zo genadig ter beschikking heeft gesteld, om uit de grond van mijn hart te zeggen: Dank u, dank u zeer, broeders bisschoppen, priesters, nonnen en leken, voor het zo genereus verenigen van uw leven, uw zweet, uw financiële bijdrage met de zorgen, werken, vermoeienissen en zelfs vervolgingen van onze pastorale agenten.

(Inleidende woorden van de toespraak van aartsbisschop Romero in Leuven, België, 2 februari 1980)

We gingen samen terug in het vliegtuig en praatten veel. Hij sprak nooit over de dood, hij sprak altijd over het leven, over wat er gedaan moest worden. Tijdens die reis sprak hij veel met mij over zijn bezorgdheid dat de gemeenschappen louter politieke organisaties werden en niets meer, en dat ze hun christelijke identiteit, hun kerkelijke trouw niet behielden. Hij vroeg me daarnaar, hij vroeg me hem te vertellen over mijn eigen ervaringen. De andere bisschoppen oefenden veel druk op hem uit op dat punt. Ik verzekerde hem dat we pastoraal werk deden, dat de gemeenschappen een permanente Bijbelse reflectie hadden, dat als onze mensen zich organiseerden in populaire organisaties dat een gevolg was van hun geloof. Hij begreep dit goed, maar hij had dit probleem vanwege de beschuldigingen die tegen hem werden geuit, dat hij politieke dingen steunde omdat wij priesters die hierbij betrokken waren meer politici waren dan priesters. En dat de gemeenschappen hetzelfde waren. Hij wilde argumenten. Hij vroeg me erom.

We spraken daar veel over. En ook over de ervaring die hij had opgedaan tijdens die dagen in België. Hij was erg onder de indruk van de families van de Belgische priesters en nonnen die in El Salvador werkten. Grote en zeer hechte families. In El Salvador, door de armoede, de repressie, de oorlog, zijn alle families uiteengevallen. Het is moeilijk om een echt compacte familie te hebben. Dat was pijnlijk voor de Monseigneur. Hij sprak veel met me tijdens die reis over hoe pastorale zorg te verlenen aan het gezin. Hij had altijd een stapel ideeën, altijd aan het nadenken over wat te doen.

Ik heb gemerkt dat je steeds stiller wordt naarmate je hoger in rang en positie komt, vooral in de kerk. Je wordt meer en meer een man van het instituut. Dat is logisch. Je wilt je rang niet verliezen. Het tegenovergestelde gebeurde met Monseigneur Romero. Toen hij op het hoogste niveau zat, maakte hij die grote verandering. En hij verloor zijn rang en zijn leven. Dat is uniek in de geschiedenis van de Kerk, dat is een wonder.

Monseigneur was een zeer gepassioneerd man. Ik ben hem erg dankbaar voor zijn gevoel voor de Kerk. Hier aan het oorlogsfront proberen we een beetje zoals hij te zijn. We begeleiden de mensen en doen altijd kerkelijk werk.

De onderdrukking heeft onze ogen geopend. De repressie tegen de mensen in de gemeenschappen, als ze klaagden. En tegen de priesters. Ik leefde heel dicht bij de moord op zoveel priesters zoals ze ons in die jaren vermoordden. De eerste, Rutilio. En zo veel meer. In januari '79, Octavio Ortiz, een collega van ons, mijn vriend, die lid was van ons pastorale team, die van hier was, van Morazán.... Rafael Palacios, Alfonso Navarro, Napoleón Alirio.... Ik was bij de begrafenis van hen allemaal. Maar op geen enkel moment werd ik ontmoedigd door hun dood. Ik denk dat Monseigneur Romero in die jaren een heel belangrijke rol speelde als bezieler. Op die begrafenis van de priesters was er altijd een sterke solidariteit die je sterkte. De Kerk en het volk verenigd. Een Kerk die verenigd was met het volk, zelfs in bloed, dat hetzelfde lot

onderging als het volk. Die doden gaven ons moed. Ik voelde de pijn en tegelijkertijd de grote moed om door te gaan.

We hadden veel confrontaties, veel doden. In de tijd dat ze nog geen priesters doodden, vóór 77, deden ze een grote inval bij ons. Ze hadden een jongeman gevangen genomen en hij had het telefoonnummer van ons huis. Ze vonden zijn telefoons en martelden hem en dwongen hem te zeggen dat we wapens in huis hadden en lieten hem een tekening maken van waar de wapens precies waren. Ze kwamen ze zoeken. Er was een grote commotie in het huis, gelukkig alleen ik en Pedro. De bewakers legden ons met ons gezicht naar beneden op de grond, met de geweren zo op onze rug geplakt, terwijl ze zochten. Ik beefde, ik wilde vluchten, wegrennen, Pedro alleen laten. Ik was erg bang.

Op 29 oktober 1979, toen de junta al geïnstalleerd was, was er een demonstratie in San Salvador. Ze doodden meer dan 30 demonstrerende boeren. Ze brachten de 30 lijken naar de kerk van El Rosario en nodigden mij uit om de mis op te dragen. Er waren priesters die me hard bekritiseerden omdat ik de mis opdroeg voor mensen van de organisatie. Maar die dag kon ik niet weigeren. Het waren hele arme mensen, boeren van hier in Morazán die naar de hoofdstad waren gegaan om te demonstreren, om te protesteren. En ze waren vermoord. Die mis, met de 30 lijken rond het altaar, in het atrium van de kerk, met de boeren, met de families, ik kan het niet vergeten. De mensen in de stad zijn kouder. Maar de boeren, liederen, lezingen, gebeden, ze kenden alles. Veel inspraak. Naar hen kijken, naar die diepgelovige mensen, bemoedigde me. Ik vergeet die mis niet, het had een grote impact op me. Die boeren leerden me dat berusting geen conformisme is. Ze hebben de dood in hun leven geïntegreerd. Ik heb het altijd over die mis als Europeanen me vragen:

-En wat zeg je als priester over geweld?

En ik zeg altijd dat geweld geen theoretisch probleem is, maar een praktisch probleem, dat je het geweld van de mensen alleen kunt begrijpen als je de mensen vergezelt. Het probleem van geweld is het probleem van waar je bent. Ik ben erg getroffen door het feit dat de bisschoppen van Nicaragua het geweld van de Contra's niet veroordelen, maar juist steunen..... Het probleem is dus niet het geweld, maar wie het doet en waarom. Het probleem is waar we onszelf plaatsen, van waaruit we naar het leven kijken, met wie we zijn, waar we onszelf plaatsen, waar we aan deelnemen, denk je niet?

Ik heb nooit gedacht dat ze me zouden vermoorden. Ik heb nooit gedacht dat me dat zou kunnen overkomen. Maar we moesten veiligheidsmaatregelen nemen. Omdat we allemaal in gevaar waren en op de lijst van doodseskaders stonden. Eén maatregel die we namen was om nooit in huis te slapen. Overdag werkten we normaal, 's nachts gingen we ergens anders slapen. Het jaar 80 was het ergst. Nadat Monseigneur Romero was vermoord, leek alles mogelijk. Ze gaan ons allemaal vermoorden, dachten we toen. Ik

dacht niet zoveel. Bovendien vond ik de veiligheidsmaatregelen niet zo leuk.

Pedro was er niet meer. Alleen Luis en ik waren er nog. Op een avond was ik te moe om een slaapplek te zoeken:

-Luis, laten we vannacht hier blijven, het is veilig.

-Nee, Rogelio, we moeten ons verstoppen.

Die dag vertrokken we rond negen uur. Om elf uur dynamiteerden ze ons huis. Ze hebben alles vernietigd. We zouden allebei zijn gestorven als Luis naar mij had geluisterd.

Oktober 1980

6. Veiligheidstroepen vallen het huis van priester Manuel Antonio Reyes Mónico binnen, halen hem met geweld uit zijn huis en de volgende dag wordt hij vermoord teruggevonden.

6. Kantonnale militaire patrouilles vallen het magazijn van Caritas Arquidiocesana in Aguilares binnen.

6. Een kantonnale patrouille dringt het atrium van de kerk in Aguilares binnen en vuurt zijn wapens in de lucht.

6. Om 8 uur 's ochtends, toen hij het opvanghuis Domus Mariae in Mejicanos verliet, werd de 22-jarige metselaar Francisco Antonio Castillo Hernández uit deze stad opgepakt door veiligheidsagenten in burgerkleding. Hij werd in een taxi gezet en meegenomen in onbekende richting.

7. Een krachtige bom werd tot ontploffing gebracht voor de deur van het Aartsbisdom van San Salvador en het San José de la Montaña Seminarie.

10. Leden van het leger doorzoeken het huis van de priesters van de parochie van Mejicanos (San Francisco).

10. Het leger overvalt en doorzoekt de schuilplaats in het retraitehuis Domus Mariae.

10. Gecombineerde strijdkrachten beschieten de kerk van Aguilares, gaan naar binnen, stelen en vuren verschillende schoten af in de kerk.

Gecombineerde veiligheidstroepen vallen het parochiehuis in Aguilares binnen, vernielen het en stelen geld en elektrische apparaten.

De parochiekliniek in Aguilares wordt met machinegeweren beschoten door gecombineerde veiligheidstroepen.

Gecombineerde troepen breken in bij het magazijn van Caritas Arquidiocesana de Aguilares en stelen kleding.

24 Vijftien zeer vernietigende bommen worden geplaatst in het verblijf van de "Padre"s jezuïeten in Colonia Jardines de Guadalupe in San Salvador. Een nieuwe explosie vernietigt het verblijf van de "Padre"s jezuïeten in Colonia Jardines de Guadalupe in San Salvador.

Overval op het opvanghuis Domus Mariae, Mejicanos, waar men probeerde de overblijfselen van de zender YSAX, radiostation van het aartsbisdom San Salvador, die nog in goede staat verkeerde, te beschadigen.

November 1980

5 Het huis van de Belgische priesters die pastoraal werk verrichten in de parochie van Colonia Zacamil, San Salvador, wordt opgeblazen. Bij de operatie die enkele minuten later volgde, werden papieren, foto's, cassettes, boeken, geld en een stencilmachine gestolen. Het waren dezelfde geüniformeerde repressieve troepen die het huis hadden opgeblazen die het doorzochten en plunderden.

7 Zwaarbewapende mannen in burger grijpen twee minderjarige seminaristen van het seminarie van San José de la Montaña...

(Uit een van de pagina's van het lange rapport van Socorro Jurídico van het Aartsbisdom San Salvador "Vervolging van de Kerk". Het beslaat alleen 1980. Het werd gepubliceerd in 1981 in San Salvador).

San Salvador was een gevaar. De repressie nam toe en we werden allemaal bedreigd. Ze doorzochten ons huis nog vele malen. En de telefoontjes begonnen, dat ze ons gingen vermoorden omdat we communistische priesters waren, dat we weg moesten gaan, dat ze wisten wat we deden. Bedreigingen. Toen het steeds erger werd, moesten we het serieus nemen. Want de doodseskaders werkten erg goed. We vroegen onderdak in een nonnenklooster. Daar hadden we een kamer om te slapen. En het waren nonnen die les gaven aan welgestelde mensen. Maar in de tijd van Monseigneur Romero was iedereen open. Na zijn dood, nee, veel mensen gingen achteruit. Er is veel veranderd in de Salvadoraanse kerk zonder Monseigneur Romero.

Op een avond hadden twee meisjes ook veiligheidsproblemen, ze konden niet thuis blijven. Als de normaalste zaak van de wereld kwamen we op het idee om ze mee te nemen naar het nonnenklooster waar Luis en ik naartoe gingen. Er was een kleine kamer met twee bedden en een matras. We konden er met z'n vieren in. We hadden een sleutel van het klooster. We gingen stilletjes het kamertje in....

In die slechte tijd hadden we al veel gemeenschappen. Op zondag waren er missen en missen. Om half zeven nam ik de wagen en ging vanuit Zacamil naar veel plaatsen. Ik had veel missen... maar ik verdiende geen cent. Er zijn hier priesters die zeven missen

opdragen, maar alleen om geld te verdienen. In alle gemeenschappen waren de organisaties gegroeid. Het waren gemeenschappen van arme mensen en er is een moment dat armoede en organisatie samengaan, toch? Toen ze zich organiseerden, begonnen de christenen in onze gemeenschappen te lijden onder repressie. Velen werden gedood. Ze haalden hen uit hun huizen, ze vermoordden hen, ze gooiden hun lijken rond.....

Alleen al uit de Zacamil-gemeenschappen hebben we 600 doden; 600 martelaren, ja. Het waren christenen en ze gaven hun leven voor hun volk, ze zijn onze martelaren. Ik heb er altijd op aangedrongen dat we al hun namen opschrijven zodat we ze altijd kunnen herinneren. Iemand in San Salvador is daar al mee bezig. Hun namen, hun data, hun omstandigheden, hun levens. Omdat we ze nooit kunnen vergeten. Zoveel doden heb ik gezien en de namen schieten me al te binnen....

...Hier zitten we vol problemen. De activiteit van volksorganisaties is vermenigvuldigd. En tegelijkertijd is de repressie toegenomen. Afgelopen dinsdag werd een lid van onze christelijke groepen gevangen genomen. Hij was leraar. We weten niet waar hij is en wat er met hem is gebeurd. We hebben weinig hoop hem terug te zien. Elke dag duiken er lichamen op. Gisteren was de droevigste dag van mijn leven. De leerlingen van de vermiste leraar beweerden dat ze zijn lichaam hadden gezien bij de ingang van een dorp, een uur verderop. Samen met zijn vrouw en enkele familieleden zijn we gaan kijken. De dorpsrechter had de dag ervoor tien lijken herkend. "Dit gebeurt elke dag," vertelde hij ons. We dachten dat één van de tien, die niet geïdentificeerd was, misschien onze vriend was. Maar hij was al begraven. We kregen toestemming om hem op te graven en met een schop en een ijsbijl gingen we naar het kerkhof..... We groeven hem op, hij was wreed gemarteld, maar hij was het niet.... Toen we op de terugweg waren, vertelden ze ons dat ze zijn lichaam hadden gevonden op de plek waar we 's ochtends hadden gezocht. We kwamen aan. Er stonden een paar mensen op een bruggetje. "Elke dag duiken er lijken op," vertelden ze ons. "Vanochtend hebben we een leraar begraven." Maar de informatie die ze ons gaven klopte niet. Toen we daar waren, verscheen er nog een lichaam bij de rivier. Hij was gemarteld, we draaiden hem om om zijn gezicht te zien, maar het was hem niet..... De vrouw van onze vriend barstte in tranen uit. We zullen naar hem blijven zoeken, maar ik heb geen hoop dat we hem levend zullen vinden. God kan toch niet onverschillig zijn tegenover zoveel lijden?

(Fragmenten uit de brief van "Padre" Rogelio Ponseele aan "Padre" Pedro over de verdwijning van de leraar Agustín Osmín Hernández, gevangen genomen op 12 februari 1980. De brief is gedateerd op 15 februari).

Octavio was vermoord in januari 1979, we begonnen er al aan te denken om San Salvador te verlaten. De sfeer werd met de dag gespannen. Tegen het einde van 1980 leek het meer en meer op het einde. In november van dat jaar, weet je nog, toen ze de FDR-leiders vermoordden en een paar dagen later de Amerikaanse

nonnen? Het was een moeilijke tijd. Het was een tijd van beslissingen.

Het is gevaarlijk om mensen naar één punt te brengen, want dan brengen mensen je naar een ander punt, ze brengen je verder. Eind 1980 waren de "compa's" al bezig met de voorbereiding van de algemene opstand. Ze noemden het de "laatste opstand". Men voelde dat alles ging veranderen. We konden niet langer in San Salvador blijven, ze zouden ons vermoorden.

Voor mij waren er twee mogelijkheden: het land verlaten of naar Morazán gaan, waar de "compa's" zich verzamelden voor de militaire achterhoede van de opstand.

In de gemeenschap dachten we allemaal veel na over wat we konden doen. Sommigen zeiden tegen me:

-Kijk, vaders, ga naar buiten, het is te gevaarlijk. Ze gaan je vermoorden. We lossen onze problemen toch hier op?

En anderen zeiden:

-Zie, je hebt altijd heel mooi gesproken, je weet de dingen goed te zeggen, en nu, wat je doormaakt, deze angst voor onderdrukking, is wat wij altijd hebben doorgemaakt. We hebben als christenen met jullie samengewerkt, we hebben ons georganiseerd, we zijn neergemaaid door de onderdrukking, plotseling moesten we ondergronds gaan.... En wat gaan jullie nu doen? Gaan jullie weg? Natuurlijk heb je het recht om te vertrekken, je bent een buitenlander en je kunt vertrekken. Het is aan ons om hier te blijven...

Wat een ondervraging, wat een ondervraging! Ik, die de reputatie had zo dapper te zijn en zoveel inzet van mensen te vragen...

Ik heb veel gebeden voordat ik een beslissing nam. Naar Morazán gaan, met de "compa's" die zich aan het organiseren waren aan het oorlogsfront, was een voorstel dat ze me deden. Het beantwoordde ook aan een wens van mij. Het kwam tot stand omdat we in onze gemeenschappen altijd georganiseerde mensen hadden van alle organisaties. En we hadden altijd een houding om ze allemaal te steunen. Ik vierde missen voor de FAPU, voor de Liga's, voor de Bloque.... We spraken met iedereen. Beetje bij beetje kwam er meer toenadering tot de Ligas Populares, dat wil zeggen, tot de ERP. Vooral vanwege hun benadering van eenheid. Vanaf het begin dachten ze erover om voor eenheid te vechten.

Jaren geleden werd de ERP heel erg gemeden. Vanwege hun militaristische visie. Ik heb daardoor nogal wat aanvaringen met ze gehad. Ze eisten dingen van me die ik niet kon vervullen, die ik niet wilde vervullen! Ze vroegen me bijvoorbeeld eens om hen een lijst van onze christenen te geven zodat ze met hen konden communiceren en hen wapens konden sturen. Ze hadden altijd hun plan van een volksoptocht op korte termijn! Zulke dingen heb ik geweigerd:

-Ik kan ze die lijst niet geven. Ik kan het niet doen zonder eerst met deze mensen te praten, ik kan ze geen lijst met namen geven!

Ik zei nee tegen veel eisen. Zo drastisch was het. Een vriend van me, Mateo, werd wanhopig.

-We gaan niets doen met de christenen!

-Wel, als we niets gaan doen, laten we dan stoppen met praten. Het was erg leuk je te ontmoeten, maar dat is het einde van het gesprek. Omdat ik niet kan doen wat je van me vraagt.

Ze hebben hun houding veranderd. Ik kan me het jaar niet herinneren waarin ze een evaluatie hadden, waarin ze zelfs hun fout erkenden in de dood van Roque Dalton. Ze waren erg zelfkritisch. Daarna kwam Mateo naar me toe:

-Wel, Rogelio, kijk deze week eens hoeveel repressie er is geweest... Jullie zijn een christelijke gemeenschap. Je bent een christelijke gemeenschap, wat kun je eraan doen? Welke reactie ga je geven?

Het was een andere manier, toch? Ik vertelde hem dat we een openbare mis konden houden om aan te klagen, dat we een demonstratie konden houden, een kerk konden overnemen om te protesteren tegen wat er gebeurd was?

-Doe het!

Dingen veranderden. Mateo kwam en gaf me een politiek rapport en vroeg me wat we konden doen. Maar hij ging niet zo ver dat hij eiste dat we dit of dat zouden doen. Er was dus een grotere toenadering. Later ontmoette ik Mateo hier in Morazán. Hij sneuvelde tijdens gevechten in Corinto.

Het was vanwege deze toenadering door de jaren heen dat ze me het voorstel deden om met hen mee te gaan naar Morazán. Eind 1980 was er grote euforie in de organisaties. Ze dachten dat de opstand die werd voorbereid nu definitief was, dat de oorlog van korte duur zou zijn, dat de overwinning binnen handbereik was. Ik had daar sterke twijfels over. Ik kon niet begrijpen hoe de oorlog zo kort kon duren als de regering rekende op Amerikaanse steun. Ik herinner me dat ik deze twijfel ter sprake bracht bij commandant Mariana, met wie ik besprak of ik wel of niet naar Morazán zou gaan. Maar we waren allemaal besmet door de euforie. Ik nam ook deel aan het enthousiasme van dat moment. Ik had toen nooit gedacht dat de oorlog zo lang zou duren.

Het was tijd voor beslissingen. De "compa's" spoorden ons aan:

-Je kunt twee dingen doen. Je kunt niet langer hier in San Salvador blijven. Dus of je verlaat het land en sluit je aan bij de solidariteitsbeweging, of je komt naar het oorlogsfront, naar

Morazán. Kijk maar wat je wilt doen.

We werden er allemaal naar gevraagd. We discussieerden met elkaar, we dachten na. Er was een broederlijke uitwisseling, een autonomie onder ons allemaal, zodat iedereen zijn eigen beslissing kon nemen. En de anderen steunden elkeen in wat iedereen ook besloot. Als pastoraal team deden we het zo. We respecteerden elkaar, we zagen wat voor en tegen was.

Ik had een voordeel ten opzichte van Vader Pedro en Vader Luis. Ik had veel meer jaren in San Salvador gewerkt. Tien jaar. Pedro was een paar jaar eerder uitgewezen, hij was lang weggeweest. Toen was hij een tijdje teruggekomen, maar Luis was nog maar net aangekomen. Daarom waren zij meer overstuur dan ik. Bovendien gebeurde het in die dagen dat we aan het bedenken waren wat we gingen doen, toen we de auto nog hadden, dat Pedro en Luis op straat liepen en ze voelden dat een gesloten auto, zo'n auto met gerookte ramen die de eskadrons gebruiken, hun auto volgde. Ze waren aan het rennen en de ander kwam achter hen. Dat gebeurde vaak in El Salvador. En zo vermoordden ze mensen. Of ze maakten ze bang. Ze slaagden erin te ontsnappen, verdwaald in het verkeer. Maar dat was de druppel: ze werden echt bang.

-Nee, Rogelio, ze gaan ons hier vermoorden....

Ze waren bang. Ik was bang, maar ik was minder overstuur dan zij. Ik heb nooit echt gedacht dat ze me gingen vermoorden, ik weet niet waarom. Ik had meer vrijheid om te beslissen, omdat ik minder bang was.

Uiteindelijk vertrokken Luis en Pedro. Om zich bij de internationale solidariteit aan te sluiten. We steunden hen.

We voelden allemaal dat het een beslissend moment was, dat het tijd was om te bewijzen dat we dicht bij de mensen stonden. Tegelijkertijd dachten we dat we afscheid namen voor slechts een paar maanden, voor een korte tijd. En dan, de overwinning.

Ik heb al die tijd veel gebeden. Twee wegen? Maar ik zei tegen mezelf: wat ga ik "op internationaal niveau" doen, vier woorden! Ik voelde me nutteloos voor die baan, want ik zou moeten spreken. En wat ga ik zeggen? Nee, daar ben ik niet goed voor. Ik kan beter blijven. Ik blijf bij mijn mensen. En ik ga naar Morazán.

Ik nam de beslissing in de kapel van het seminarie in San Salvador, waar ik ondergedoken zat.

De "compa's" had me voorgesteld om als priester naar Morazán te gaan. Ze hebben me nooit verteld dat ik als strijder moest gaan of om me bij de guerrilla's aan te sluiten of om een of andere militaire taak uit te voeren. En tot op de dag van vandaag hebben ze nooit geprobeerd om me andere taken te geven dan die van priester.

Ik herinner me dat ik met Teodoro over dit alles sprak:

-Hij gaat als priester. Kijk wat je daar als priester kunt doen. Want in Morazán zijn er christenen en de strijders zijn ook christenen. We weten dat jullie in Zacamil bezinningsgroepen hebben gevormd. Kijk hoe je deze groepen ook daar kunt organiseren, hoe je dat kunt doen.

Ik vond het een goed voorstel. Ik vond het belangrijk. Ik denk dat de "compa's" ook briljant waren in het realiseren van het belang van een priester die het volk begeleidt in deze oorlog, een oorlog van het volk, van de armen.

Als ze me in 1970 of '72 hadden gezegd naar Morazán te gaan, naar het oorlogsfront, dan was ik niet gegaan. Ik zou niet zijn gegaan uit angst. En omdat ik de situatie niet echt begreep. Het is ook waar dat ik dacht dat ik een beslissing nam voor slechts een paar maanden. Ik had nooit gedacht dat de oorlog zo lang zou duren. Niemand had het zich kunnen voorstellen.

Op een zondag voor Kerstmis 1980 werd ik naar een huis van de organisatie gebracht om me voor te bereiden op de reis hierheen. Pedro en Luis waren al vertrokken. Die zondag droeg ik 's ochtends de mis op en nam ik afscheid van de mensen. Maar ze dachten dat ik ook besloten had om te vertrekken.

-Ja, vader, ze vermoorden je hier, je kunt beter ergens anders heen gaan.

-Het is goed, maar vergeet ons niet.

En ik wilde ze zeggen: ik ga niet weg, ik ben nog steeds bij jullie. Ik voelde me een beetje verdrietig. 's Middags droeg ik de mis op in Santiago Texacuangos. Hetzelfde, als zou ik het land ging verlaten. Het afscheid. We keerden terug naar San Salvador en ineens moest ik mijn koffer pakken voor een afspraak die we om zeven uur 's avonds hadden op de Boulevard de los Héroes. Het was allemaal heel geheimzinnig: er zou een auto langskomen, die zou stoppen, ze zouden mijn naam roepen, ik moest rustig in de auto stappen. En toen de auto eindelijk voorbij kwam, zag ik dat het vrienden van me waren, al heel lang in de christelijke gemeenschappen. Als overgang gingen ze naar een safe house van de organisatie. Ik bleef daar een paar dagen tot Kerstmis. Kerstavond was een feest met de familie. De volgende dag begon de reis naar het front.

We verlieten het huis in een auto en gingen naar dat deel van Colonia Miramonte. Daar stonden ze op ons te wachten, een andere auto kwam langs, ik stapte in en we vertrokken naar San Miguel. Ik reisde met Santiago, een omroeper van Radio Venceremos, en Gustavo, die ook met ons mee zou gaan. In San Miguel verbleven we in een ander huis. Met de eigenaar brachten we wat tijd door met het zingen van christelijke liederen. Santiago was bang dat de burens iets vreemds zouden merken met zoveel gezang.

Van daaruit brachten ze ons naar Santa Rosa de Lima. Toen we bij een stoep kwamen moesten we uitstappen. De wandeling begon.

Een hele jonge guerrilla bood Santiago een pistool aan en mij nog een. Ik zei nee, ik gebruikte geen wapens.

Van Santa Rosa moesten we naar Hecho Andrajos lopen. Het was een beproeving voor me om daar te komen. Ik woog toen 220 pond en dacht dat ik vlot kon lopen, maar ik had het mis. Na één kilometer verstuipte ik mijn voet, wat een pijn! Ik vertelde het de "compa's" die ons begeleidde, maar hij besteedde geen aandacht aan mij. Het werd steeds gezwollener, ik kon niet meer. Toen we aankwamen bij Hecho Andrajos was ik helemaal kapot. Mijn voeten bloedden, zweetten en ik had veel pijn. Ik rustte even uit en toen zeiden ze al dat ik naar boven moest, dat we door moesten naar La Esperanza. Weer een beproeving.

Wat vond ik dat jammer! Ik was gekomen met het idee om de "compa's" aan te moedigen. En alle "compa's" keken me meewarig aan. Een priester die zo dik is dat hij niet eens kan lopen... Ik voelde me verloren. Medelijden, ik zal hier een last zijn, ik zal hier niets kunnen doen. In La Esperanza nodigden ze me uit om een mis op te dragen en dat gaf me wat moed.

Tijdens mijn eerste mis aan het oorlogsfront zei ik zoiets als dit:

-Je draagt geen geweer omdat je gewelddadig bent of omdat je wilt doden. In jouw handen is het geweer een heilig wapen geworden voor de bevrijding van het volk.

Zoiets hadden ze nog nooit gehoord! Ze waren verbaasd dat een priester zulke dingen zou zeggen. Ik kon ze een hart onder de riem steken.

's Morgens zochten ze een muilezel om me naar de Sapo-rivier te brengen. Ze dachten dat de vijand aan de andere kant van de rivier was gekomen en dus waren we heel voorzichtig. En ik was bang. Achteraf wisten we dat er geen gevaar was. We liepen terug naar El Escondido. Mijn voet was opgezwollen, naar de vaantjes. Van de rivier Sapo naar de Guacamaya. Vreselijk dat moeilijke pad. Mijn twijfels groeiden. Ik zou dit leven niet kunnen volhouden.

Toen ik bij het kamp aankwam, werd ik goed ontvangen door de "compa's", maar ik zag dat ze medelijden met me hadden. Ze vonden zelfs een pitamatje voor me, zo eentje die de boeren hebben, zodat ik kon rusten. Maar ik sliep heel slecht die nacht, ik sliep helemaal niet. Ik voelde me de meest mislukte man ter wereld. Waarom was ik naar Morazán gegaan...?

Morazán, zie je, is een gebied van heuvels. Van heuvels en paden. Het is een grote berg, maar er zijn hier geen grote bergen, alleen heuvels en paden. Perquín, San Fernando, Torola, Joateca, Arambala, Corinto verder naar het zuiden, Jocoaitique. Dit zijn de grote steden. Nou ja, grote steden die kleine steden zijn, pueblitos. Met kleine lemen huisjes, sommige gemaakt van bakstenen. Met hun schooltjes, hun gemeentehuis, hun militaire post, hun kluisenarij. Kleine stenen straatjes in het centrum. De bombardementen hebben deze dorpen verwoest. De huizen zijn verwoest, overal zitten kogelgaten. Sommige zijn leeg, de mensen

zijn gevlucht. Andere niet. Torola is praktisch verwoest. Het zijn slechts stukken van huizen. Het is triest om deze dorpen te zien en de bergen die overal oprijzen. Er zijn de dorpen en er zijn ook de gehuchten, de kantons, de kleinere, met hun kleine houten of strohutten.

In Morazán is er veel water. Dat is een groot voordeel. Als de stroom uitvalt omdat de "compa's" de elektriciteit hebben gesaboteerd, is dat voor ons nooit een probleem. We hebben nooit elektriciteit. We hebben kaarsen, soms een lantaarn. En we hebben altijd water. Veel rivieren en beekjes, veel krekken om in te baden. Er zijn prachtige vogels, vogels die ik nog nooit in San Salvador heb gezien. Alle kleuren, prachtig.

Ook cusucos en garrobos. Door de "compa's" wordt gejaagd voor voedsel. Er is een soort vette slang die ook wordt gegeten. Als je honger hebt leer je alles te eten. Er zijn ook vruchten. We vinden bananen, mango's, avocado's.... Afhankelijk van het seizoen van elke vrucht dus.

Het duurde even voordat ik gewend was aan het eten. Want ik ben toch een grote eter geweest? En er is hier niet veel te eten. Toen ik in San Salvador was, was het enige wat ik nooit lekker vond aan Salvadoraans eten de tortilla. Die had voor mij helemaal geen smaak. Maar omdat ik in San Salvador was, kregen we Frans brood! En we aten altijd Frans brood. Toen ik in Morazán aankwam, moest ik tortilla eten, er was niets anders. Ik weet nog dat ze me mijn eerste maaltijd serveerden: een vuistvol bonen bovenop twee tortilla's, en met mijn vingers. Ik had nog nooit met mijn vingers gegeten! In het begin kon ik nauwelijks een tortilla met een beetje bonen eten. Ik vond het niet lekker. En ik heb een hele maand een van de twee tortilla's weggegeven. Ik at er maar één. En ik at het zelfs een beetje met geweld. De tweede maand at ik twee tortilla's. En uiteindelijk, als ze me er drie gaven, welkom! En de tortilla's die we hier maken zijn dik.

Aan het begin raak je niet uitgekeken, je leert smullen. Na een hele dag lopen, zweten, modderig worden, de regen, de storm, kom je aan in het kamp en zegt een kameraad: "Hier hebben we wat te eten:

-Hier hebben we een beetje koffie.

Het is maïskoffie, maar het is warm, het smaakt zo goed! Of een warme tortilla. Dat is het beste in de wereld.

Rogelio Ponselee, een priester die zich na tien jaar werken aan de vorming van basiskerkgemeenschappen in San Salvador heeft aangesloten bij het Front van het Farabundo Martí Nationaal Bevrijdingsfront (Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional). Vervolgens richt kameraad en priester Rogelio Ponselee zich tot al onze broeders en zusters in El Salvador en over de hele wereld die momenteel afstemmen op Radio Venceremos, het radiostation van het FMLN. Met u, kameraad Rogelio Ponselee: Aan het Salvadoraanse volk (...) Het uur van de definitieve strijd is aangebroken. Het volk, moe van het vele lijden, heeft besloten de

wapens op te nemen om hun vrijheid te veroveren. Het volk heeft gelijk, de oorlog die hen is opgedrongen door degenen die hen al jaren vernederen (...) Het volksleger heeft een aanzienlijke strijd (...) De eerlijke en meestal christelijke mannen die dit volk, wiens beproeving zijn weerga niet kent, komen verdedigen. Geweld is legitiem als het gebruikt wordt ter zelfverdediging en nog meer als het gebruikt wordt ter verdediging van een heel volk. Broeders, in dit beslissende uur (...).

(Transcriptie - in enkele fragmenten hoorbaar - van de woorden van "Padre" Rogelio Ponseele op Radio Venceremos op 10 januari 1981, de dag van het begin van het algemene offensief in El Salvador).

In het begin van mijn aankomst was mijn werk niet erg gecoördineerd. En ik voelde me een beetje eenzaam. Ik realiseerde me dat de "compa's" me hier wilden hebben, hen begeleiden, de bevolking begeleiden, maar dat het aan mij was om de manier te vinden om dingen te doen. Bovendien was het de tijd om het algemene offensief voor te bereiden, januari 1981. Alles verliep volgens plan.

Met het offensief, zoals de dingen zich ontwikkelden, dat meer een beginoffensief was dan een eindoffensief, begon de oorlog. De oorlog die nog steeds voortduurt. Al in maart viel het leger Morazán binnen. Ik probeerde overal bij te helpen. Ik maakte het kamp schoon, haalde water voor de "compa's", ging eten voor hen achterlaten aan de frontlinie.... In het midden van de mortieraanval bracht ik hen de drie maaltijden. Het was een erg grote mortier in La Guacamaya. De "compa's" waardeerden wat ik deed, maar na een paar dagen vertelden ze me dat het niet mijn taak was. Dat het in alle omstandigheden verboden was!

Op dat moment dacht ik: help mee op welke manier dan ook. Ik opende luchtafweerschachten, ik schepte de aarde uit, wat er maar naar boven kwam... Na de invasie gingen we naar een gebied dat El Centro heette. De Goede Week naderde en de "compa's" namen Villa El Rosario over op Goede Vrijdag. Daar vierden we de mis van de wederopstanding.

De vijand wilde terugnemen wat ze verloren hadden. Het was het eerste bombardement tegen de burgerbevolking dat ik ooit meemaakte. Het was erg wreed. Als ze het kamp met mortieren bestoken, is dat niet zo indrukwekkend, want ze houden altijd afstand en als er hier een mortier valt en daar nog een, is dat niet zo eng. Maar als je de mortierbeschietingen voelt in zo'n klein dorp.... Bovendien waren dit mensen die er geen ervaring mee hadden. Ze waren erg ongerust.

-Vader, wat gaat er met ons gebeuren?

-En hoe lang blijven ze mortieren opblazen?

-En laten ze ons dan met rust?

Dagen van permanent mortiervuur. We verzamelden de mensen op één plek, in een groot huis, allemaal slapend op de grond. De kinderen huilden en huilden, maar dat was niet omdat ze bang waren voor de bommen. Het kwam door de parasieten, ze hadden buikpijn. Ik heb die nacht niet geslapen. Ik zat daar maar naar ze te kijken. Wat een armoede, mijn God...! En daar bovenop, het fluiten van de bommen. Oef, boem boem! Altijd maar hopen dat de mortier ons daarbinnen niet allemaal zou doden.

Het was mijn fout om de mensen op één plek te verzamelen. Later leerde ik dat je ze moest verspreiden. Ik had ook nergens ervaring mee. Ik heb de hele nacht naar ze gekeken. Die arme vrouwen met hun tere kinderen, doodsbenuwd. De kinderen waren zo schattig, hongerig, huilend... Ik vergeet dat beeld van angst niet, ik zal me die nacht altijd herinneren. Ik keek naar ze en keek naar ze. Als ik aan die nacht denk, komt de vraag van zoveel kampen bij me op:

-Vader, hoe zit het met God? Zegt u niet dat God handelt? En hoe handelt God, Vader?

Bij de bombardementen denk je aan de dood, je voelt hem dichtbij komen, hij komt door de lucht. Men wordt nerveus van de bombardementen. In Morazán is er altijd de dreiging van de dood door een bombardement, door een militaire invasie, door een vijand die in het gebied landt, door een mortier, door een verdwaald schot? Ik ben bang. Op een dag dacht ik dat ik niet verder kon leven met de angst dat ik zou sterven. In San Salvador had ik toch al slechte tijden meegemaakt? En ik was een beetje volwassen geworden in het accepteren van de dood. Maar hier, in Morazán, werd ik ermee geconfronteerd. Zovelen sterven, ik kan ook sterven. Ik ben niet meer en niet minder, ik ben niet meer waard, ik ben niet minder waard?

De dood moet altijd vermeden worden, maar je moet leren leven met het besef dat hij morgen kan komen en dat hij je niet zal tegenhouden. Het is moeilijk. Wanneer je je angst voor de dood verliest, ben je al heel kalm. Dan komt het bombardement en is er sereniteit, worden er beslissingen genomen, is er geen nervositeit. Je bevestigt je toewijding: klaar zijn om je leven te geven. En zo overleef je die momenten. Want nervositeit kan je doden voordat de bom je doodt.

Ik denk dat het belangrijk is om te leren de dood te integreren in ons levensproject. Want we willen allemaal iets groots doen, maar ga alsjeblieft niet dood! Daarom heb ik nooit van de slogan van de "compa's" gehouden: "Winnen of sterven". De Salvadoranen, de "compa's", de christenen, zijn niet zo. De dood maakt deel uit van hun levensproject. De Salvadoranen hebben me geleerd dat ik hetzelfde moest doen. Ik, die zoveel praat over de dood van Jezus, over zijn overgave aan het kruis. Ik, die de dood koste wat het kost wilde vermijden, begreep er niets van. De dood integreren in het leven: dat is wat ik hier van de Salvadoranen heb geleerd.

Na de inname van Villa El Rosario keerden we terug naar het kamp waar Radio Venceremos actief was. En van daaruit begon ik formeler te werken. Elke zondag had ik een mis in de kapel van El

Zapotal. De dorpelingen kwamen, de "compa's" kwamen. Zo begon ik mijn pastorale werk, door hen uit te nodigen om de eucharistie te vieren.

Mis onder een regen van mortieren en kogels

Op 24 maart, 14 dagen na de gevechten, toen het vuur het hevigst was, besloot het frontcommando de eerste verjaardag van de moord op Monseigneur Romero te vieren door een mis en een politiek en cultureel evenement te houden in aanwezigheid van de inwoners van het gebied, midden in het offensief! En het gebeurde. De burgerbevolking was geconcentreerd in het gehucht El Mozote en de gebeurtenissen vonden plaats onder een letterlijke regen van mortieren en beschietingen door helikopters. Het volk en hun revolutionaire leger brachten hulde aan Monseigneur Romero tijdens het offensief. Radio Venceremos was bij deze gebeurtenis aanwezig en het was echt een van de mooiste programma's die we ooit hebben gemaakt. Bij die gelegenheid werd onze militaire capaciteit en tegelijkertijd de onmacht van het vijandelijke leger duidelijk aangetoond. We hadden een paar dagen eerder aangekondigd dat we het evenement zouden houden, we hadden de plaats en zelfs de tijd aangekondigd en in feite was het vijandelijke leger eropuit om het evenement te verhinderen, om te profiteren van de concentratie van bevolking en troepen op een bekend punt om ons een zware slag toe te brengen, maar het mocht niet baten. En inderdaad, toen we bij de massa waren, die we live uitzonden, concentreerden ze hun artillerievuur op ons en beschoten helikopters ons, terwijl hun infanterie een uiterste poging deed om door onze verdediging heen te breken en de locatie te bestormen. Maar meer dan de vuurkracht, meer dan de aantallen van onze troepen, waren het de overtuiging en toewijding van onze strijders die de vijand op afstand hielden tijdens de hele actie, tijdens het hele offensief.

Ze konden de burgerbevolking niet bang maken die hulde brachten aan hun vermoorde herder, ze konden de priester Rogelio Poncele niet het zwijgen opleggen die de moordenaars van de Monseigneur beschuldigde, dezelfde moordenaars van het volk, ze konden Radio Venceremos niet het zwijgen opleggen die voor ons volk en de wereld het schokkende eerbetoon uitzond van een volk in strijd aan één van hun meest geliefde martelaren.

(Getuigenis van "een lid van Collectief III" van Radio Venceremos. Verschenen in Señal de Libertad, 1983, 24.)

Ik heb altijd de mis hier aan het front kunnen opdragen. Ik heb de viering nooit hoeven onderbreken vanwege bombardementen. Soms kon ik niet naar een gemeenschap gaan omdat de situatie daar moeilijk was. Als de mis in een gemeenschap in Morazán is, dat door het FMLN wordt gecontroleerd, is er geen probleem, hoewel er altijd een post is en er altijd mensen zijn die de mis bewaken. Als de mis in een stad is, laten we zeggen in Corinto, waar de vijand sneller binnen kan komen, dan sturen de kameraden een colonne vooruit. Een peloton hier, een ander peloton daar. Om de massa te

beschermen, zodat er geen verrassingen zijn, toch? Ze zeggen altijd tegen me:

-Nee, Rogelio, je gaat niet alleen, we sturen de kameraden.

En ze worden boos als ik iets in een gemeenschap ga doen zonder het hen eerst te vertellen. Ze verdedigen religieuze vrijheid, snap je? Het is waar dat het niet in hun belang is dat mij iets overkomt. Maar dat is niet de enige reden. Ze hebben veel respect voor het geloof van de mensen. En ze houden ervan dat religieuze gebeurtenissen gevierd worden.

Missen zijn feestelijke momenten voor iedereen. We vieren wanneer we kunnen, of het nu zondag is of niet. Ze komen uit de gehuchten, uit de kantons, gekleed in hun beste kleren. En hoe arm de gemeenschap ook is, er heerst altijd een feestelijke sfeer. Ze verkopen brood of bananen of watermeloen, dat soort kleine dingen. Of ze maken frisco.

Als ik een kazuifel heb, draag ik die. Soms heb ik het niet omdat ik het kwijt ben. Ik draag altijd de stola. Het geeft de mis meer een feestelijk karakter. We kunnen van elke plek een tempel maken. Een boom, een tafeltje, de tafelkleden, de bloemen.... Wat altijd de meeste indruk op me maakt, is dat mensen me voor de mis de namen van hun gevallen komen vertellen, zodat ik de mis aan hen kan opdragen. Ik heb altijd een notitieboekje bij me.

-Ik schrijf de namen op van mijn vader, mijn moeder, mijn drie broertjes, mijn oma, mijn oom....

Zo zijn ze allemaal. En die namen zijn nooit van mensen die door ziekte zijn gestorven. Ze zijn vermoord. Ze stierven in een bloedbad, in een bombardement. Soms heb ik op een bladzijde van het notitieboekje maar één of twee namen die staan voor "dood van God". Dat is wat ze zeggen tegen degene die stierf door ziekte: het was de dood van God. Hoeveel doden, hoeveel

De mis is eenvoudig. Lezingen uit de Bijbel en dan bezinning onder elkaar. Een tekst uit de Bijbel en drie eenvoudige vragen. Aan de hand van deze drie vragen leggen ze de relatie tussen de Bijbel en hun eigen leven. Ze zeggen:

-Dat is wat er vandaag gebeurt, dat is hetzelfde!

En als ze ontdekken dat wat er in de Bijbel staat ook is wat zij leven, wat zij doen, dan doet hen dat enorm goed. Het geeft hen kracht. De Bijbel is het mooiste boek dat er is. Want je slaat de Bijbel open op een willekeurige bladzijde en:

-Verdorie, het is zoals wij!

Om hun geschiedenis te begrijpen, hebben mensen geen beter boek, vind je niet?

Soms hebben we tijdens de mis "Los Torogoces". Dat is een muzikaal ensemble. Ze kamperen, maar als ze naar de gemeenschap kunnen komen waar we de mis vieren, komen ze zingen. Het is goed, er is meer feest. We zingen veel van de Aft'sa *campesina*, uit Nicaragua, en voegen daar wat liederen uit de *Salvadoraanse mis* aan toe. We houden veel van "Vos sos el Dios de los pobres" (U bent de God van de armen). Soms loop ik over deze paden, door de heuvels, ik moet drie, vier uur lopen om een gemeenschap langs de weg te vinden, in de weinige kleine huizen die nog over zijn, hoor ik de kinderen en de ouderen zingen: "U bent de God van de armen, de menselijke en eenvoudige God, de God die zweet op straat...". Vanaf de eerste dag zongen we dat lied. We vinden het heel mooi.

De "Torogoces" hebben de taak om de massa's te animeren. Ze zijn met z'n zessen. Ze hebben drums, twee gitaren, viool, contrabas en accordeon. Geen van hen wist hoe ze accordeon moesten spelen, maar ze hebben er een "teruggevonden" uit een huis en nu spelen ze erop. Ze weten niets van notenleer maar ze spelen alles. Ze spelen viool als grote artiesten. Ze spelen alles op het gehoor. Ik ken notenleer en ik speel niets. Zij weten niets en spelen alles.

In het begin, toen ik aankwam, was er geen "Los Torogoces". En ik zocht iemand om in de massa te spelen. En ik vond Felipe, die viool speelde. Als mensen het over haat hebben, denk ik altijd aan Felipe. Het leger vermoordde zijn vrouw, zijn schoonmoeder en vijf kinderen. Helemaal alleen, in een bloedbad. Hij heeft nog twee zonen die met hem aan het front vechten. Maar er is geen haat in Felipe. Er is bereidheid om te vechten, maar geen haat.

Hoeveel mensen heb ik niet ontmoet die zoveel morele pijn hebben kunnen omzetten in strijdlust, maar niet in haat. Daarom moet ik lachen als de bisschoppen het in hun pastorale brieven hebben over vergeving. Weten ze wel waar ze het over hebben?

Ik denk aan de vader van "Padre" Octavio Ortiz. Ze vermoordden zijn priesterzoon, ze vermoordden een andere zoon die zijn middelbare school aan het afmaken was. En zijn broer. Ze verbrandden zijn lichaam en zijn moeder raapte de brokstukken op om hem te begraven. Nu kreeg ze het nieuws dat twee van haar zonen waren gesneuveld tijdens gevechten aan het front. Zijn vrouw in een opvangtehuis in San Salvador, zijn moeder in een opvangtehuis in Nicaragua, zijn dochters op zoek naar werk in San Salvador, anderen in de Verenigde Staten? De hele familie viel uiteen. En met zoveel dood en zoveel verdriet, maar hij vertelt me dat we niet hoeven te haten, dat we moeten vergeven en dat God ons de kracht mag geven om dat te doen. Maar hij zegt het niet zo, als een regeling die uit hem komt, hij zegt het vanuit zijn hart. Hij haat niet. Daarom denk ik: waar hebben sommige bisschoppen, sommige priesters, het over als ze het over vergeving hebben? Wat weten ze?

Er zijn veel "compa's" die naar de mis gaan en zich gewetensbezwaard voelen om ter communie te gaan. Omdat ze hebben deelgenomen aan een gevecht, ze hebben geschoten en gedood. En ze hebben nog steeds die scrupules. Ook al zeggen ze

het niet, ze hebben nog steeds die scrupules. Ze komen naar de mis, ze doen mee, maar ze gaan niet ter communie. Ik benadruk altijd dat ze geen scrupules moeten hebben, dat het feit dat ze vechten tot het punt dat ze hun leven geven niet slechts een woord is maar een echt feit en dat dit de grootste toewijding is, de meest christelijke toewijding. En omdat ze bereid zijn hun leven te geven voor anderen, hebben ze het volste recht om de communie te naderen. Ik zeg dit tegen hen en ik ben overtuigd van wat ik zeg.

De mis is daarom een feest. Een feest van de gemeenschap. Toen ik in Europa was, ah, die missen in Europa zijn om te huilen! Ook in Zacamil was de mis een feest, het was vreugde, het was deelname. Toen ik een keer terug was in België, vroegen ze me om een mis op te dragen in België.

Ik werd uitgenodigd om een mis op te dragen in Leuven, in een kerk van grote waarde, eeuwenoud... Ze zetten me voor een groot altaar, ik moest alle miskleren aantrekken, de kazuifel, alles.... En ik zat zo'n 50 meter van de mensen vandaan! Ik kon niet preken, ik kon de woorden niet vinden om iets te zeggen. Ik had me goed voorbereid en ik wist niet wat ik moest zeggen. En ik dacht: wat doe ik hier, wat betekent dit? Die vraag heb ik nooit gehad als ik hier onder een boom de mis vier met de mensen.

Ik ga nooit naar de frontlinie. Ze laten me niet gaan. Ik ga ook niet gewapend. Ik ben nooit gewapend geweest. Ik denk dat het zo beter is. Soms maken de "compa's" grapjes en zeggen ze tegen me:

-Oh, Rogelio, pak een geweer!

Maar niet als ze serieus zijn. Daar zijn ze duidelijk over. Ze weten dat sommige mensen het ene krijgen en anderen het andere.

-En ik dan??

-Rogelio, je moet de gemeenschappen in, je moet pastoraal werk doen. Als je hier met ons meegaat, de mis viert, bijbelreflectiegroepen doet, is dat genoeg. Dat is wat we willen dat je doet, dat is wat je moet doen.

Toen ik in Morazán aankwam, hadden de mensen al heel lang geen priester meer gezien. Ik wist niet eens waar ik moest beginnen. Er waren guerrillakampen, er was de bevolking, ik kende geen catechisten. Ik was gekomen om... Ik weet niet waarvoor! Zo was het in het begin. Maar ze riepen me van overal. Mensen realiseerden zich dat er een priester was aangekomen en ze wilden hem zien. En ik begon deze en die kant op te lopen en mensen namen me mee naar hun kantons om de mis op te dragen en vooral om te dopen. Omdat er al heel lang geen priester was geweest en er hier in versneld tempo kinderen worden geboren, waren er veel kinderen, jong en oud, die nog niet gedoopt waren.

Mensen kwamen me te paard halen, uit respect. Het is op veel plaatsen de gewoonte om de "Padre" mee te nemen te paard. Eén boer trekt het paard aan het touw en twee anderen gaan met hem

mee, als een soort escorte. Op veel plaatsen heerst het idee dat een priester niet te voet kan gaan, met een rugzak.

De priester van Anamorós ging eens naar een gemeenschap in de buurt van Corinto. Ik was in die gemeenschap, het dorp was overgenomen door de "compa's". De meeste mensen in die gemeenschap horen bij ons, maar er is een groep die de tradities in ere houdt en probeert te ontsnappen aan de oorlog. Ik wist dat die priester zou komen en ik ging naar hem toe. Ik wilde een broederpriester zien, ik wilde graag met hem praten. Ik heb zeker vier uur gelopen met mijn rugzak om er te komen. Ik kwam om acht uur aan. De priester kwam pas om tien uur. Ik maakte een praatje met de mensen en hoorde een van hen roepen:

-De priester komt eraan!

Ik was verrast en zei tegen hen:

-De priester is hier.

-Nee, nee, de priester!

Alsof hij me echt "Padre" wilde zeggen. Hij kwam te paard aan, met twee van hen en degene die het paard leidde. Hij kwam aan in een witte soutane. En het kleine groepje vrome mensen omringde hem, blij om hem zo te zien. Ik kwam naar hem toe:

-"Padre", ik zou graag met u concelebreren. U preekt en als u wilt kan ik een paar woorden zeggen?

-Nee, nee, een andere keer mag je zeggen wat je wilt. Maar vandaag ben ik degene die de mis zal opdragen.

-Het zijn maar een paar woorden, een groet aan deze mensen die ik ken.

Ik was op zoek naar toenadering, naar eenheid. Uiteindelijk accepteerde hij het. Maar hij preekte niets, hij liet alleen mij spreken. Hij wilde geen enkel woord zeggen in mijn aanwezigheid. Er zijn vooroordelen. Sommige mensen denken dat ik een afwijkende priester ben.

Hij hoorde de biecht voor de mis. En tijdens de communie gaf hij alleen de hosties van de mensen die met hem gebiecht hadden. Hij had ze geteld, met een rozenkrans! Degenen die hij niet had geteld, die hij niet had gebiecht, gaf hij geen communie.

-Ik weet hoeveel mensen de communie kunnen ontvangen!

De mensen keken elkaar aan. De guerrilla's daar, die met hun geweren naar de mis gingen, zoals ze altijd doen, wilde hij ook geen communie geven. De kameraden waren erg verontwaardigd.

Ik wil zeggen dat de relatie met sommige priesters moeilijk is. Er zijn grote verschillen tussen ons.

Toen ik in San Salvador was, heb ik veel strijd moeten leveren in de bijeenkomsten van de geestelijken. Ik ben altijd een beetje een ruziezoeker geweest. Van hieruit schreef ik eens aan een priester dat ik die ruzies miste, dat ik de geestelijkenvergaderingen miste, dat ik dat allemaal miste.

Steunt Monseigneur Rivera mij? Ik zeg ja, maar op zijn manier? We hebben een voordeel: wat we doen, de armen begeleiden, hun leven en hun angst delen, dit pastorale werk van begeleiding doen, hoop geven, dat alles, wel, een bisschop kan het toch moeilijk afkeuren? Tenminste, als hij eerlijk probeert te zijn. En die eerlijkheid, lijkt me, ontbreekt niet bij Monseigneur Rivera. Maar ik zeg dat hij me op zijn eigen manier steunt, want soms voelen we hem dicht bij ons en soms voelen we hem afstandelijk. We waren heel blij toen hij zei dat het woord van God aan iedereen en overal verkondigd moet worden. Dus ook op de oorlogsfronten, toch? Hij zei dit niet in deze exacte woorden, maar in een van zijn preken zei hij het zo en zo hebben wij hem begrepen.

Persoonlijk was ik erg blij toen hij met mij deelnam aan een viering van het Woord op de heuvel van Guazapa. Daar liet hij me op een heel zachte manier begrijpen dat hij het eens was met mijn werk. Men wordt gevoelig voor deze dingen. Ze bemoedigen ons nadat we ons vijf jaar lang geïsoleerd hebben gevoeld van de kerkelijke gemeenschap die we vroeger zo beleefden.

In Morazán ben ik in het bisdom San Miguel. Bisschop Alvarez is hier bisschop. Maar ik heb niets met hem te maken. Niets. Hij is kolonel in het leger, hij heeft die rang.

In het begin was hij meer "el "Padre"cito." In het begin. Want nu praten de "compa's" ook tegen me als "vos", als "puta"! Er is een heel liefdevolle relatie met de "compa's". Maar in het begin, als er een beter pitabed was, was het voor de kleine "padre". Als er een omelet was, was die voor de kleine "padre". Beetje bij beetje verdween dat. Je krijgt meer zelfvertrouwen en je bent niet langer de kleine "padre". Je slaapt met hen, je eet met hen wat er is of wat er niet is. Ik denk dat dit een zeer diepgaande ervaring is. Omdat wij priesters, hoe eenvoudig we ook leven, altijd macht hebben. We hebben een huis, we hebben geld, we hebben een auto? We hebben macht en daarom zoeken mensen ons op. Eens kijken of de priester me zal helpen, eens kijken of hij me naar de zieke zal brengen in zijn auto... En de "padre" leent de auto of gaat zelf naar het ziekenhuis... We hebben macht, we hebben voordelen, we hebben privileges.

In San Salvador ging ik altijd naar "La Fosa" en at ik tortillachips met de mensen. In de sloppenwijk was er niets anders dan die tortilla. Maar als ik thuiskwam, openden we de koelkast, haalden er een kuiken uit en een glas fresco! Hier sta ik in de rij met de kameraden voor een beetje fresco, een klein beetje omdat er geen suiker is, soms alleen om mijn lippen nat te maken. En je weet dat

dat genoeg is voor de hele dag... Ah, het is makkelijk om een uur, twee uur met mensen te delen... Hier is het altijd.

Vooraan heb ik niets. Niets voor mij, niets om aan iemand te geven. Je bent op hetzelfde niveau als een kameraad die niets heeft en je bent hetzelfde. Hier heb ik soms het gevoel dat ik niemand ben. Ik loop rond zoals iedereen, met mijn rugzak, met niets. Wat kan deze priester je bieden? Ik heb niets. Ik begeleid hen gewoon en ik deel het kleine beetje geloof dat ik heb met hen. Meer macht is er niet. En het kerkgebouw is een boom, een beetje schaduw en een tafelkleedje. En de priester is niemand meer, want hij heeft niets. Ik heb niet eens de macht om hen te helpen!

We moesten in de gemeenschappen gaan werken. Dus begon ik meerdaagse workshops te geven, zoals we al eerder in San Salvador hadden gedaan. Ik ontmoette degenen die de animatoren van de gemeenschappen zouden worden, de catechisten, de afgevaardigden van het Woord. In Morazán ontmoette ik veel mannen die jaren eerder catechisanten waren geweest. Met hen maakten we een werkplan, we bekeken een aantal vragen om ons te organiseren. Nu hebben we in het hele gebied van Morazán 50 catechisten, maar slechts een paar van hen zijn erg goed getraind. De catechisten bezoeken de gemeenschappen wanneer we een tijdje weg moeten zijn, omdat we van de ene plaats naar de andere verhuizen vanwege de oorlog. Zij zijn degenen die de gemeenschap bijeenroepen voor de bezinningsgroep of voor de viering van het Woord of voor de mis, als ik kan gaan om die te vieren.

De gemeenschap komt samen met de afgevaardigde van het Woord. Het zijn boeren die nauwelijks kunnen lezen. Ze doen er lang over om een Bijbeltekst te lezen en ik, die zo ongeduldig ben, word soms nerveus. Ik maak me zorgen of de mensen hen wel begrijpen, of ze er niet te lang over doen, of ze zich niet vervelen, omdat ze na zo'n lange lezing nog lang preken. De waarheid is dat het mijn zorg is. De mensen begrijpen ze en vinden ze leuk. Met hun eenvoudige woorden, met kleine voorbeelden, leggen ze alles uit. Soms begrijpen ze me niet. Omdat er altijd taalgebreken zijn en er is de culturele afstand, zoveel verschillen....

Ik was eens op bezoek in een gemeenschap met een afgevaardigde van het Woord. We waren op de terugweg.

- "Padre", waarom zegt u dat we niet pessimistisch moeten zijn?

- Omdat we optimistisch moeten zijn.

- Maar "Padre", waarom zegt u "pessimistisch"? Wat betekent dat? Ik weet dat een "pessimist" lid is van die partij... Maar ik begrijp niet waarom u zegt dat we niet van die partij moeten zijn, als niemand hier van die partij is?

Verdorie, hij was een "pessimist", hij was een "pecenista", van de PCN, de partij van de militairen...! Als hij mij al niet begreep, hij, die de hele tijd met mij optrok... Soms ben ik nog steeds bang dat niemand iets zal begrijpen van wat ik zeg.

Iets meer dan een jaar na zijn verblijf aan het front kwam een andere priester hier in Morazán werken: "Padre" Miguel Ventura, die Salvadoraan is. In het begin van de jaren 1970 had hij al veel werk verricht in dit gebied, bewustwording gecreëerd en basisgemeenschappen gevormd. Een paar jaar eerder werd hij gevangen genomen en gemarteld. Hij had het gevoel dat hij geen steun kreeg van zijn bisschop of van de andere priesters die er toen waren. Dus verliet hij het land en ging naar de Verenigde Staten. Het gevaar daar is dat je er beetje bij beetje aan went, nietwaar? Hij werkte in solidariteit, met vluchtelingen, hij leerde Engels, maar hij raakte eraan gewend.

In 1981 realiseerde hij zich dat ik hier in Morazán was en begon hij aan zichzelf te twijfelen. Om uit zijn comfortzone te komen. Toen ging hij naar Nicaragua en met zijn kameraden bekeek hij films van hier aan het front, films over het leven hier? Toen hij naar al zijn mensen keek, degenen die hij had gevormd, nu FMLN-commandanten, hier in de taken... Ze vertelden me dat hij zei:

-Geen films meer!

En hij ging weg om na te denken. Hij begon na te denken over terugkomen. In 1982 kwam hij hier. Hij kende Morazán beter dan ik, hij had al deze paden bewandeld. We gingen door de kantons en in elke hoek kwam een kameraad naar buiten:

-"Hoi, Miguel, je bent terug!

En de knuffels. Het was heel opwindend om zijn mensen weer te ontmoeten. Hij is hier gebleven. We zijn vrienden, kameraden.

Van Miguel heb ik geleerd geduldig te zijn. Ik ben erg ongeduldig, altijd al geweest. Hij heeft me geholpen om rustiger met mensen om te gaan. Hij heeft een boerenachtergrond, een heel diepzinnige man, heel erg een priester.

-Nee, Rogelio, het is goed dat de afgevaardigde van het Woord degene is die de lezing voorleest, de mensen zullen het begrijpen. Het is belangrijker dat hij het doet dan iemand die het weet.

Ik moet nog veel leren van de Salvadoranen. Met Miguel kan ik ook over veel geloofszaken praten. Want in het begin voelde ik me soms alleen. Niet alleen, want ik was omringd door heel veel liefdevolle mensen. Maar met wie praat je over het geloof, over de twijfels van het geloof? Want mijn geloof is toch niet dat van een boer? Met Miguel kan ik praten, hij begrijpt me heel goed, hij praat ook graag met me. Ik bid met hem, we denken samen na. Hij is een grote steun. We steunen elkaar. Met ons tweeën priesters, en naast de catechisten, werken Paty en Foncho. We zijn met weinig. We zijn met te weinig voor zoveel werk.

Het pastorale werk in de gemeenschappen, met de bevolking, hebben we in de loop van de tijd verdeeld. Nu hebben we vijf werkgebieden. De viering van het Woord en de viering van de

Eucharistie. Bezinningsgroepen. Mensenrechten. Catechese voor kinderen. En ondersteuning van gemeenschapsprojecten.

De Eucharistie is het grote feest. De bezinningsgroepen zijn ook belangrijk. Ik zou zeggen dat dit misschien wel het belangrijkste werk is dat we doen, omdat het essentieel is dat er geen kloof is tussen het sterke politieke engagement en de christelijke visie. In het hele gebied hebben we nu ongeveer 50 bezinningsgroepen, met in elke groep behoorlijk veel mensen.

Mensen komen bij elkaar om de Bijbel te lezen, na te denken, te zingen en te bidden. Op sommige plaatsen hebben we meer succes dan op andere. Soms zijn de boeren bang om zich bij zo'n groep aan te sluiten, want als het leger komt, beschuldigen ze hen ervan guerrillastrijders te zijn.

We zijn op zoek naar teksten die hoop wekken, die hen in staat stellen om hun geschiedenis en hun lijden te begrijpen, die hen bereid maken om deel te nemen aan alles wat met de gemeenschap te maken heeft.

Ik heb geen scrupules om mensen aan te moedigen om deel te nemen aan het revolutionaire proces, aan de gewapende strijd. Voor mij is het zo vanzelfsprekend. En voor hen ook. Hun oorlog is zo'n rechtvaardige en legitieme oorlog. Daarom hebben ze er zoveel moeite mee om te begrijpen dat een bisschop of priester tegen deze oorlog kan zijn. Ze begrijpen het niet, want voor hen zijn een bisschop en een priester het mooiste wat er is.

Ooit probeerde ik wat onrust in de overdenking te stoppen:

-Kijk, Radio Venceremos sprak zich uit tegen bisschop Gregorio Rosa Chávez. Het lijkt me dat ze verkeerd bezig zijn, want onze "pastors" zijn onze "pastors" en we moeten ze respecteren.

Ik ging kijken wat ze te zeggen hadden. Want voor hen is Radio Venceremos iets heiligs en mag de radio niet bekritiseerd worden. Maar de bisschop is ook iets heiligs. Een dilemma, nietwaar? Maar merk op dat ze in het voordeel van de bisschop besloten. Opgeleide mensen, catechisten. En ze probeerden zelfs Radio Venceremos te schrijven om alsjeblieft geen kwaad te spreken over de bisschop.

-De bisschop, als hij slecht over ons spreekt, is dat niet omdat hij dat denkt, maar omdat hij zeker is van zichzelf. Als hij ons bekritiseert, is dat voor zijn veiligheid, omdat hij gedood kan worden. Maar de waarheid is dat hij bij ons hoort.

Dat is hoe ze denken. Ze begrijpen nooit dat een priester of bisschop tegen hun strijd, tegen hun oorlog kan zijn. Ze hebben altijd in armoede geleefd en de gewapende troepen komen hen doden. Wat moeten ze doen? De wapens opnemen en zichzelf verdedigen, vechten! Dat is duidelijk. Zulke dingen komen altijd ter sprake in onze reflectiegroepen.

We werken ook een beetje aan mensenrechten. We moeten dicht bij de mensen staan die het meest lijden, zij die het slachtoffer zijn

van bombardementen, van militaire invasies. We bezoeken deze mensen, we praten met ze, we zien dat het ze tenminste aan een beetje maïs niet ontbreekt. Want als de man gevangen is genomen en de vrouw alleen achterblijft met de kinderen en er is geen maïs, dan kan er geen tortilla zijn, dus wat eten ze dan? We verzamelen ook gegevens over de gevangenen, over de moorden, om ze te rapporteren. Binnen El Salvador en ook op internationaal niveau.

Er is de catechese met de kinderen. Ze leren uit de Bijbel: Abraham, Mozes, de woestijn, Jezus Ze hebben hun kleine reflectie en spelletjes en liedjes. Tot slot proberen we samen te werken in alle projecten die de gemeenschappen doen. We zijn in oorlog en het zijn allemaal overlevingsprojecten. Er zijn productiecoöperaties, bonen, maïs, rijst; er zijn moestuinen; gezondheidszorg met preventieve en curatieve medicijnen, winkels, consumentencoöperaties, scholen voor de kinderen.

De gemeenschap organiseert zich rond deze projecten en er wordt een wijkraad gevormd. De politieke leider wordt aangesteld door het FMLN. Hij is een boerenvertegenwoordiger van de gemeenschap, de mensen waarderen hem. Hij is de man die beslist in geval van gevaar, degene die de lijnen van boven naar beneden uitzet en de zorgen van beneden naar boven kanaliseert. Er zijn vergaderingen, mensen discussiëren, stellen problemen aan de orde. Er is veel vertrouwen in de persoon die de leiding heeft. Hij is als de vader van de gemeenschap. De gemeenschap accepteert hem. Hij moet steeds meer vertrouwen van de mensen verdienen en als dat niet lukt, verandert het FMLN hem. Het is geen afgeronde democratie, maar het is een kiem van democratie.

De christelijke gemeenschappen zijn vertegenwoordigd in de wijkraad. We steunen al deze projecten. We doen wat we kunnen. De schooltjes zijn half verwoeste huizen met wat stenen waar de kinderen op kunnen zitten en een plank waar ze hun schriften op kunnen leggen. We leren de kinderen lezen. En een beetje aardrijkskunde van Morazán, hun eigen omgeving. We leren ze ook over het Front, over de organisaties waaruit het bestaat, over de oorlogsfronten... Geografie van El Salvador, een beetje geschiedenis, de gebeurtenissen van 1932, hun eigen geschiedenis...

Volwassenen krijgen ook les. Ik heb verschillende keren meegewerkt aan alfabetiseringsprojecten. Want er zijn guerrillakameraden die bepaalde missies moeten uitvoeren en die niet kunnen lezen of schrijven. Zie je, het zijn commandanten die grote militaire strategen zijn en ze weten nauwelijks hoe ze een paar letters moeten schrijven. Dat is een nadeel, want ze moeten post ontvangen, voor communicatie zorgen, verantwoordelijkheden dragen.

Ze zijn goed gemotiveerd om te leren. Er was een tijd dat de kameraden dwaas waren, dat we les moesten geven met de alfabetiseringsmethode van Freiré. Maar ik stond erop dat het iets lichters moest zijn: pa-pe-pi-po-po-pu en la-le-li-lo-lu en vormwoorden en dat was het. Traditionele methode, omdat leren

dringend was en de "compa's" al genoeg politieke training hadden gehad. En ze leren snel omdat ze willen leren.

Ik heb verschillende guerrilla's leren lezen. Soms was ik ontmoedigd, omdat ze niet zo snel leerden als ik had gedacht. Maar een jaar later kwam ik ze tegen:

-Vader, weet je nog dat je me leerde brieven schrijven? Nou, nu weet ik hoe ik moet schrijven!

Met moeite en met die basis hadden ze al veel vooruitgang geboekt. Ze wisten hoe ze een brief moesten begrijpen en zelf konden schrijven. Eerlijk gezegd begrijp ik de brieven die ze schrijven niet, ik begrijp de tekens van hun brieven niet. Maar ze begrijpen elkaar. En andersom, als de post van de dokter komt, ben ik de enige die hem begrijpt. De tekens van de brieven van de dokter begrijpen ze niet.

In december 1981 moesten we enkele weken lopen om naar het kamp te gaan, de vijand ontwijkend. Want de term "bevrijde zone" is erg relatief. Morazán is nu een bevrijde zone, een zone die volledig onder controle is. Maar ook hier moet je opletten om aan de vijand te ontsnappen.

Onder controle betekent dat noch de strijdkrachten noch de regering hier een machtsstructuur hebben. Er is geen burgemeesterskantoor, geen kazerne. Maar er zijn invallen van het leger, er zijn militaire invasies, er zijn bombardementen. Invallen betekent dat er eerst een bombardement is om het terrein vrij te maken en dan komen er 15 of 20 helikopters die troepen dropen en dan heb je de vijand in korte tijd voor je.

Dat is alles. Er is een permanente oorlog. Sinds 1981. Dus de mensen zijn in beweging. Jarenlang zijn we in beweging geweest. Nu, als een kwestie van politieke tactiek, komt het leger niet zozeer direct om een bloedbad aan te richten, maar ze proberen de bevolking voor zich te winnen om ze van ons weg te houden. Ze brengen hen wat eten, of ze brengen het niet. Het is net chantage. De mensen zijn zo slim dat ze tegen de vijanden zeggen: ja, natuurlijk doen ze dat, ze hebben de voorraden nodig, ze moeten meer brengen, wat gaan ze doen? De mensen weten heel goed wie de strijdkrachten zijn. De mensen zijn bij de hand en maken gebruik van deze tactiek om een beetje legaliteit te krijgen.

Guindeamos. "Guindear" betekent wegrennen. Van iemand die vlucht, wordt gezegd: "va en guinda". Het heeft een negatieve toon. Daarom hebben de commandanten gezegd dat we dat woord niet meer mogen gebruiken, dat we "manoeuvreren" moeten gebruiken. Want manoeuvreren is wegrennen, maar manoeuvreren is spelen met de vijand op de grond. We spelen met ze. Net als kinderen die verstoppertje spelen.

Ik was eens aan het praten met een collega en ik speelde "guinda" en "guinda".... Achter me stond Jonas, een van de commandanten

van het generale commando. Hij is erg dapper. En ik met de "guinda" en de "guinda"...

-Genoeg, Rogelio! We hebben al gezegd dat dit woord niet meer gebruikt wordt! We hebben het hier over manoeuvreren en niet over vluchten!

In principe is het hetzelfde, dacht ik. Het is hetzelfde, het is dagen en nachten over die paden lopen. Het is honger. En als we geen water kunnen vinden, is dat het ergste. Soms klimmen, tactisch bewegen, twee weken na elkaar... Soms meer. Altijd lopen. Er komt een invasie en degenen die deel uitmaken van de militaire structuur vechten, ze vechten. Maar de bevolking, de gewonden, de priesters, de bevoorradingsmensen, de pers- en propagandamensen, de gevangenen als die er zijn, nou ja, heel veel mensen, we moeten ons verplaatsen. We moesten 's nachts en overdag lopen, manoeuvreren. In het begin waren we in grote groepen, nu is het met kleinere groepen en niet slechts één, maar sommigen gaan deze kant op, anderen die kant. Groepen van honderd mensen, meer of minder. Steeds meer mensen hebben geprobeerd om door te gaan zonder te bewegen. Tactisch bewegen is niet gemakkelijk. Een deel van de bevolking blijft, anderen gaan mee met hun politieke leiders, anderen alleen, ze hebben al ervaring. Er is al meer controle over wat te doen in elk geval.

In het begin was er een keer in het zuiden een invasie die anderhalve maand duurde en toen moesten we anderhalve maand naar het noorden lopen. Anderhalve maand elke dag lopen, de hele dag door. Soms met meer intensiteit, soms met minder. Maar hard. Ik weet nog dat toen we terugkwamen in het kamp, ik mezelf op de grond gooide en zei:

-Nu laat niemand me storen, ik ga slapen!

En ik haalde het plastic van de rugzak en....

-Nee, Rogelio, pak je rugzak, de vijand komt eraan!

Er was weer een invasie vanuit het noorden. De hele nacht liepen we naar de heuvel van Cacahuatique. Daar bleven we een week verborgen.

We liepen afhankelijk van de positie van de vijand. We namen gidsen mee die het terrein met hun ogen dicht kenden, ze kenden elk paadje. We hadden gewapende "compa's" bij ons voor het geval we ons moesten verdedigen. In het begin, toen ik iedereen bij elkaar leidde, was het moeilijk. Honderden mensen, kinderen, oude vrouwen, die hun rugzakken droegen. De potten om koffie te zetten, de comal voor de tortilla's, de muías met de zakken maïs. De honden gingen ook mee. Alles moet in grote stilte. De honden van Morazán wisten dat en blaften niet. Het zijn honden die begeleiden. Ze zien een groep voorbijgaan en ze gaan mee, rustige honden.

Soms kun je 's nachts rusten. Als de vijand goed ligt en geen teken van opmars vertoont, dan slapen we normaal. Normaal, dat

betekent in het donker, met het plastic. Aan het front heeft iedereen zijn plastic, dat is het heiligste wat we hier hebben! Het plastic is het bed. Als je je rugzak op je hoofd legt, als een kussen, is er niets aan de hand.

Onderweg stoppen de vrouwen en bakken de tortilla's omdat we alles bij ons hebben om ze te maken. Soms is het best grappig. Een slogan gaat rustig van mond tot mond:

-De vijand is 200 meter verderop....

Zo heel zachtjes fluisterend. Misschien is de vijand verder weg, maar dat is om indruk te maken. Vooral de bevolking, die niet zo gedisciplineerd is. En de slogan gaat voorbij:

-De vijand is 200 meter verderop....

En geen enkel geluidje, je hoort zelfs de voeten niet ... En op die dat moment valt er een ketel naar beneden, hij valt! Pats-pats-pats! Verdorie, wat een herrie! Maar zelfs met dat is er nooit iets misgegaan in een manoeuvre. We spelen met het leger en we leiden het om de tuin.

Als je op de vlucht bent en ze ontdekken je, moet je een plek zoeken om je te beschermen. Het gevaarlijkste is nooit de bom. Tenzij de bom op je valt, natuurlijk. Het gevaarlijkste zijn de granaatscherven, die van bovenaf komen. Maar als je in een gat ligt, met een muur, een steen, iets dat een borstwering is, dan ben je veilig voor de granaatscherven. In de bergen weet iedereen wat hij op een bepaald moment moet doen. Dat is jarenlange ervaring.

Het doel van de hoogwerkers is om levens te redden. Wanneer er een bombardement is, een invasie, wanneer er een ontmoeting is met de strijdkrachten. We manoeuvreren meer om levens te redden dan om met het leger te spelen. Maar zelfs tijd wordt niet verspild als we op de vlucht zijn. We manoeuvreerden naar het zuiden, omdat we de catechisten in het zuiden ontmoetten en toen we terugkeerden naar het kamp, was het niet langer een verloren dag. Je moet altijd klaar staan, altijd met je rugzak.

Wat heb ik in mijn rugzak? Een stuk plastic, een dekentje, wat kleren, de Bijbel, wat hosties en de wijn om de mis te vieren.

Soms heb ik geen hosties bij me. Dan vertel ik de boeren:

-Jezus gebruikte brood en wijn, het meest gewone voedsel van zijn tijd. Voor ons is de omelet het gewoonste, laten we zo vieren.

De mensen hebben er geen probleem mee. En ze gaan met dezelfde toewijding ter communie. Het is iets natuurlijks en het is ook een noodzaak, want als mensen de mis willen en ik heb geen hosties? Ik weet dat er mensen zijn die zeggen Ah, die priesters die met omeletten vieren! Maar voor de mensen is het geen probleem.

Sommige priesters uit de buurt geven me soms wat kleine dingen door: een boek over liturgie, pastoraal, een pamflet dat nuttig kan zijn? En hosties en wijn voor mij om te vieren. Ze vertelden me dat bisschop Alvarez tijdens een bijeenkomst van geestelijken, met nonnen, zei dat hij heel goed wist dat er priesters waren die het aandurfdën om hosties en wijn naar het conflictgebied te brengen... Hij zei dat het een misdaad was! Hoe barbaars! Hoe kunnen we het niet waarderen dat zelfs in deze gebieden, midden in een oorlog, de mis wordt gevierd met hosties en wijn, alsof het een kanonschot is! Welnu, iemand heeft me verteld dat aangezien de mensen zo gelovig zijn, die hosties en die wijn meer waard zijn dan een kanon....

Wat is er mis met de Kerk? Als ik aan deze dingen denk, word ik boos... Hoe is het mogelijk dat de bisschoppen, de priesters, zo negatief zijn over een volk dat zo nederig is, zo arm, zo lijdt, en dat alle recht heeft om te vechten voor een andere samenleving?

In deze verplaatsingen hebben de boeren grote voordelen ten opzichte van de mensen die meer uit de stad komen. Hilario bijvoorbeeld, ik ga graag met hem mee. 's Nachts loopt hij heel galant, met een groot zelfvertrouwen. Overdag gaat hij soms tegen de grond, 's nachts nooit. Hoe kan dat toch? Sommigen dragen laarzen en lopen beter. Maar de meeste "compa's" hebben eenvoudige schoenen met rubberen zolen. In het water, in de modder, ze gaan nauwelijks een maand mee. De bevolking heeft slechtere schoenen. Dat is een groot probleem hier, hoe kom je aan schoenen als er zoveel gelopen moet worden...

Als de winter komt, de regens, hebben de zure kersen een voordeel. En een nadeel. Voordeel omdat de vijand het moeilijk heeft. Nadeel omdat we nachten en nachten doorbrengen met de storm die op ons valt, slapen met het plastic maar doorweekt raken. Als je twee plastics had, legde je er één bovenop en één eronder, maar niemand heeft twee plastics, dat is hier een grote luxe! Als je moe bent, slaap je badend in het water, maar je slaapt. De grote vreugde is als 's ochtends de zon opkomt, de kleren uit gaan en het verdriet vergeten is. Als de zon niet vroeg opkwam, zouden we allemaal ziek zijn van artritis. Maar daar heeft hier niemand last van.

In de winter zijn de wegen moeilijker begaanbaar. Modderig. En als er al een hele colonne voorbij is, pure modder! Ik val de hele tijd. Mijn metgezellen kunnen beter opstaan, maar ik? Nou, ik heb wat vooruitgang geboekt. In het begin viel ik zo, helemaal naar beneden, mijn voet! Alles deed pijn. Nu weet ik hoe ik eleganter moet vallen en het is niet zo rommelig, maar ik val nog steeds. En dan loop je helemaal raar rond. Hoewel het ook voordelen heeft om zo te gaan, want dan hoeft je niet eens te kijken waar je zit of waar je gaat liggen. Dat is ook een geluk.

Ik weet niet hoeveel keer ik op de vlucht ben geweest, ik ben de tel kwijt. 20, 30? Sommige wekenlang. Sinds '81 is dit aan de gang. Vanaf het begin was het nodig om te vluchten. Het enige verschil is dat er in het begin meer mensen waren en dat het niet zo vaak gebeurde, omdat het leger langzamer handelde. Nu komt het leger

en komt het en hebben we steeds meer verplaatsingen. Maar met steeds minder mensen. En we zijn steeds mobieler. We worden steeds vaardiger. Lopen is nu een gewoonte.

De manoeuvres zijn een mogelijkheid om ontmoetingen te hebben waar we stoppen. We zijn dicht bij elkaar en praten. We maken van de gelegenheid gebruik om lang te praten. En praten is heel belangrijk midden in de oorlog. Praten helpt ons. De kers op de taart is ook een gelegenheid om met de kameraden na te denken, zelfs met een Bijbeltekst. Er is altijd een gelegenheid om te werken. We staan nooit stil, zelfs niet als we onderweg zijn.

Als we op manoeuvre zijn en er niets te eten of te drinken is, denken we na over de Bijbel. De exodus, de woestijn, de reis van Gods volk, de verovering van het beloofde land? Net als dat volk, dat 40 jaar heeft gelopen. Wij zijn pas 5 jaar in oorlog. En ondanks dat is er toch al een beetje vermoeidheid... Het is normaal dat mensen vrede willen. Maar ze willen vrede die echte verandering betekent, niet zomaar een "vrede".

We denken ook na over wat Sint-Paulus zegt, dat de christen hier op aarde geen blijvende thuis heeft. Wij wel. De kolonisten hebben het en moeten het vele malen verlaten. Wij zijn altijd onderweg.

Er is geen permanent thuis. Ah, en dat is moeilijk, want we zijn gewend om een huis te hebben, om een tafel te hebben, om boeken te hebben, om een machine te hebben, om een bandrecorder te hebben, klassieke muziek te hebben! Ik ben een fan van klassieke muziek, Mozart, Beethoven, Rachmaninoff Ik heb dit van kinds af aan geleerd en ik heb het altijd mooi gevonden. In San Salvador, in de Zacamil, had ik mijn bandrecorder, die best goed was, maar ik leende hem niet veel uit, zodat ik af en toe naar een beetje muziek kon luisteren. Aan deze kant, geen huis, geen tafel, geen muziek, geen boeken, geen bandrecorder, niets!

Soms heb ik in mijn rugzak een boek bij me: Jon Sobrino's christologia. Nogal een dicht boek, hè? Maar ik vind het leuk. Onder een boom lees ik een bladzijde. Ik vind het leuk. Ooit kwam ik een belangrijk idee tegen. Er stond dat alleen degenen die lopen kunnen hopen op een dag aan te komen. Alleen zij die deelnemen. Dat is wat er nu gebeurt in El Salvador, met de verlenging van de oorlog. De oorlog eindigt niet. Maar de vermoeidheid wordt het meest gevoeld door degenen die aan de zijlijn bleven staan en toekeken wat er gebeurde. Zij zijn het meest vermoeid. Zij die wanhopen. Maar niet zij die voortgaan, zij die voelen dat ze dichterbij komen. In de drukte voelen we de vermoeidheid niet zo. Buiten, in het buitenland, is er meer pessimisme en meer defaitisme over de oorlog in El Salvador dan hier binnen. En wij zijn degenen die in de oorlog zijn, in de verzamelde mensen! Hoe verder je van hen bent, hoe minder je meedoet, hoe vermoeider je wordt. Merkwaardig, nietwaar?

Ik voel me vaak in de aanwezigheid van God als ik wandel. En nog meer als we in stilte moeten wandelen. Als we in een colonne gaan, de een na de ander, ga je met de anderen mee, maar je bent

praktisch alleen en je hebt de gelegenheid om te mediteren terwijl je loopt.

Ik dank God altijd. Ik voel me bevoorrecht en ik dank God omdat hij me de kans heeft gegeven om hier te leven, in deze tijd, om deel te nemen aan deze geschiedenis die zo beslissend is voor dit volk, zo beslissend. Ik dank God dat ik hier kan leven, met al deze risico's, met de "compa's". Soms zeggen mensen tegen me: "Arm ding! De guerrilla's, de arme kleintjes, de arme kleine priester, hoe gaat het met hem?" Waarom? Deel uitmaken van dit project en deze ervaring delen met de compás is een geluk dat ik niet in woorden kan beschrijven. Ik dank alleen God.

Als de manoeuvre 's nachts is, kan ik niets zien. Er zijn gaten, er zijn stenen. Ik probeer degene voor me in de colonne te blijven aanraken zodat ik de weg niet kwijtraak, want als je van de weg afgaat kom je ergens anders en raak je de colonne kwijt en jezelf. 's Nachts en in stilte. En zo gaan ze met de gewonden, ze dragen. Stel je het ongemak voor de gewonden voor, hoe ongemakkelijk ze zijn.... Het is moeilijk.

Onze ziekenhuizen zijn altijd provisorisch, ze zijn mobiel, ze gaan van de ene plaats naar de andere, afhankelijk van de manoeuvre. Er zijn enkele veilige hospitalen, voor sommige soorten gewonden die niet veel kunnen bewegen.

De meesten worden verplaatst tijdens manoeuvres. Als ik de verantwoordelijkheid had om ze te verplaatsen, zou ik het niet aankunnen. Het is het moeilijkste om te doen, vooral 's nachts, als je niet eens kunt zien waar je je voet neerzet en je bang bent om de gewonde niet te laten vallen.

Eén keer bood ik aan om te dragen en ze accepteerden me. En hoe lang hield ik het vol? Een uur. Ik herinner me een man, een boer, klein, met het lichaam van een kind, ondervoed. Hij was een catechist. Hij bood aan om de gewonden te dragen tijdens een wandeling. Het was 30 uur achter elkaar. 30 uur! De gewonden omhoog dragen, bergaf, ravijnen, door rivieren... Ik zou gestorven zijn.

Hij vertelde me achteraf dat het zo zwaar voor hem was geweest dat hij zich had afgewend toen ze even stopten om te huilen. Zijn lichaam deed zo'n pijn. Hij had weg willen gaan, maar hij was teruggekomen om weer aan te vatten omdat je de gewonden niet kunt achterlaten. Dit is een van de grote zorgen van de kameraden, de gewonden. Daarom waren we zo blij toen door de ontvoering van Duarte's dochter zoveel zwaar gekwetsten het land uit werden gebracht om in het buitenland te worden behandeld.

Eduardo is een goede dokter. Hij is een chirurg. Hij heeft veel capaciteiten. Maar het ontbreekt hen aan medische apparatuur en medicijnen. En niet alle artsen daar hebben dezelfde bekwaamheid.

-Die man had gered kunnen worden... Ik heb zoiets gemist, zoiets...! Ik heb het gemist, ik wist het niet....

Ze lijden onder deze mislukkingen. Gewonden die niet gered konden worden. En we verliezen "compa's" die goud waard zijn, ze sterven door deze beperkingen.

Aan het front zijn er verschillende ziekenhuizen en klinieken. Als een kameraad zeer ernstig gewond is, proberen ze hem het land uit te krijgen om hem te redden. Sommigen moeten in onze ziekenhuizen genezen. Daarna keren ze terug naar de strijd. Voor mij is het bewonderenswaardig hoe ze, na zo'n zware ervaring van gewond zijn zoals hier, met zoveel ontberingen, weer terugkeren in de strijd. Het is moedig.

Elke dag is er een gewonde kameraad, een kameraad die gevallen is, iemand die halfdood in het ziekenhuis aankomt, iemand die zijn benen kwijt is, een kameraad die gek geworden is? Het is een zware omgeving. Voor mij is het moeilijkste wat ik kan doen ziekenhuizen en klinieken bezoeken. Ik ben aan het opbiechten, nietwaar? Nou, ik erken dat ik er niet hard genoeg aan gewerkt heb, want deze gewonde kameraden verdienen het om er voor hen te zijn, maar het doet me zoveel pijn om naar ze toe te gaan dat ik bijna altijd ander werk vind om te doen.

Ik herinner me Tavo, een kameraad die in een mijn viel. Eduardo probeerde hem te redden, hij had hem al zeven keer geopereerd. Ik kwam langs:

-Kom binnen, Rogelio, hier is Tavo.

Op dat moment had ik niet de moed om naar binnen te gaan. Ik voelde een groot onvermogen om hem te troosten, wat moest ik tegen hem zeggen?

Die nacht stierf Tavo en ik heb hem nooit meer gezien. Ik werd boos op mezelf, ik voel nog steeds dat gewicht op mijn geweten. Het doet me veel pijn om naar gewonden te gaan kijken. Soms, als iemand zijn beide benen heeft verloren.... Ik ben bij hem, een paar woorden. En op weg naar buiten zie ik dat hij het was die me aanmoedigde.

-We gaan door, vader. Als ik hieruit kom, zullen ze me altijd opdrachten geven...

Wat een moed! En ik had niet eens de moed om naar hem toe te komen.... Ik erken dat, dat mijn zwakke punt is. Het is niet dat ik een huilebalk ben, maar de pijn is zo groot dat het me verlamt. En oorlog is wreed.

Als ik in de buurt ben van een "compa" die gaat *sterven*, praat ik bijna nooit met hem over God. Het is een onbewust zwijgen. Het is niet dat ik zeg dat ik niet over God ga praten, nee. Maar het komt er niet uit. Maar het komt er niet uit. Ik probeer gewoon dichtbij te zijn, zijn hand te schudden, bij hem te zijn. Dat is het enige wat ik kan. Miguel is daar veel beter in dan ik. Hij weet hoe hij op die momenten over God moet praten. En dat helpt de "compa". Maar ik kan het niet, ik weet het niet. Ik probeer te ontsnappen, weg te

lopen. Er is een heel goede dokter, die het christelijk geloof niet deelt, maar die ons altijd uitnodigt als een kameraad stervende is:

-De kameraad is een christen, vader. Je moet met hem praten.

Hij is een erg goede dokter, een erg respectvolle man. Dus ik ga naar binnen en ik ben er. De aanwezigheid alleen. Ik weet niet wat ik nog meer ga zeggen. Ik denk dat het te goedkoop is om hem te zeggen; wees gerust, want God... Wat, wat moet ik tegen hem zeggen? Er zijn mensen die met enorm gemak over God en God praten. En dat verveelt me. Miguel weet altijd wel iets over God te zeggen, maar Miguel is diep, hij is nooit goedkoop. De "compa's" weten dat Miguel altijd op één lijn staat met hen. Daarom heeft hij het recht om over God te praten. Maar bij mij komt het er niet uit. Ik denk dat ik door mijn temperament meer in de dingen van het leven en in het lawaai wil zijn.

De "compa's" die in de strijd vallen, blijven helaas achter op het slagveld. Ze worden op dezelfde plaats begraven, in allerijl, want ze moeten zich bijna altijd terugtrekken. Ik heb zelden de kans gehad om er een te begraven. Maar soms gebeurt het. Een begrafenis is dus een heel speciale daad en ik heb de gelegenheid om enkele christelijke woorden over de dood te zeggen.

Bijvoorbeeld bij de begrafenis van Herbert, een commandant. Ik kende hem vanaf de eerste dag. We begroeven hem op het plein van Jucuarán, in Usulután. Commandant Chico "Chicón" sprak, andere kameraden spraken en ik sprak ook. De mensen en de strijders waren er. Op dat moment zei ik twee dingen, daar op het plein:

"Het is een zeer waardevol idee om te denken dat wanneer je vechtend voor je volk sterft, je transcendeert. Dat wil zeggen, dat je voortleeft. Omdat het project waarvoor men stierf doorgaat, doorgaat. Omdat het geen individualistisch project is, maar een project van het volk. En omdat het project niet is gestorven, blijven de doden die ervoor stierven voortleven in degenen die blijven vechten. Herbert leeft onder ons en we moeten blijven vechten voor dit project. Want als we dat niet doen, sterft Herbert. Maar dat is niet alles, dat is niet genoeg. Herbert leeft niet alleen in ons voort. Herbert, onze broeder, zijn persoon, zijn hele werkelijkheid, zijn vrijgevigheid en zijn liefde, wat we van hem wisten, zijn hele leven, leeft voort. Hij deelt zijn leven al met God."

Hoe is dit leven "met God"? We weten het niet, maar we hebben dat geloof, dat vertrouwen, die hoop. Wat ik zeg geeft hoop aan mijn metgezellen, zelfs aan hen die het geloof niet delen of zeggen dat ze het niet delen.

In Morazán zijn er enkele veelgebruikte gezegden, maar ze zijn niet erg christelijk. Ze zeggen: "Zo-en-zo is op straat gestorven". Dat betekent dat hij op straat is gestorven, misschien door een ongeluk. "Zo-en-zo heeft gefaald," zelfs als hij stierf door ziekte. Als het Allerzielen is, zeggen ze "de dag van de doden". Degenen die "aan hun einde" zijn gekomen. Dit zijn twee veel voorkomende uitdrukkingen, maar ze klinken mij niet christelijk in de oren. Ze

zijn niet christelijk. Omdat voor ons de dood geen einde is, maar de toegang tot een voller leven. Omdat we geloven in een God die niet alleen in de geschiedenis handelt, maar die ook na de dood handelt.

Ja, ik geloof niet graag dat er niets is na de dood. Hier aan het front, hoe meer ik erover nadenk. Ik zie deze jonge kameraden die zich aansluiten bij de guerrilla Wat is hun hele leven? Lopen over deze modderige wegen van Morazán, slapen in het donker, bijna niets eten, rondlopen, moe worden, de bombardementen doorstaan, activiteiten uitvoeren die een groot risico vormen? Als ze geluk hebben, houden ze het drie jaar vol en dan vallen ze in de strijd. En dat leven, gaat dat zo verloren? Nee, dat kan niet...

Als er een gevallen persoon is, noemen de "compa's" hem en zeggen ze drie keer:

-Present, present, present!

Soms zeggen ze:

-Kijk jou eens, als je valt, gaan we jouw "heden" roepen:

En ze lachen. Alsof dat "heden" niet genoeg is, toch? Een commandant wordt herinnerd. Maar deze "compita's", degenen die heel dicht bij hem stonden, herinneren hem voor een tijdje, maar dan vergeten ze hem allemaal. Er zijn zoveel doden! En die levens...? Omdat die "compita" geen jeugd had door armoede. Hij heeft ook geen jeugd gehad. En hij heeft moeten leven met zo'n grote verzaking... Hoe kan het dat dit leven geen antwoord vindt? Daarom geloof ik niet graag dat er niets is na de dood...

Als er niets is, dan doen deze "compita's" iets gek, ze zijn gek om zo'n risico te nemen, om zo vrijgevig te zijn. De hemel is geen kwestie van beloning, het is een kwestie van rechtvaardigheid. De dood... Monseigneur Romero en Somoza werden beiden vermoord... En nu, zijn ze allebei hetzelfde? Nee, ik geloof niet graag dat er geen gerechtigheid zal zijn na de dood...

Voor mij is God degene die garandeert dat het leven van de goeden niet verloren gaat, dat die "compita" het volle leven zal bereiken waar hij naar verlangde. God zorgt ervoor dat er gerechtigheid zal zijn. Ik zie zo'n geloof niet als een rem, een vervreemdend geloof, zoals ze zeggen. Ik denk het niet. Want als we kunnen werken en vechten met zo'n optimistisch perspectief, dan bemoedigt ons dat, het beperkt onze kracht niet, denk je niet? De "compa's" begrijpen dat allemaal. Soms is het gevaar in oorlog dat je gewond raakt aan de dood... We gaan sterven, nou, dat is wat we moeten doen, zo denken ze. Want in oorlog is er altijd de nabijheid van de dood.

Daarom is het belangrijk dat we er zijn, met een christelijk woord van hoop in het aangezicht van de dood. En deze visie in het aangezicht van de dood is niet alleen belangrijk op het moment van de dood, het is belangrijk voor het leven. Deze visie geeft een perspectief. Er is een God aan wie ik dankbaar ben, aan wie ik antwoord geef, die recht zal doen.... Mijn leven zou niet hetzelfde zijn zonder die God. Reageren op de partij is niet hetzelfde als

reageren op God, nee ... De partij is ook beperkt. De laatste is alleen God.

Sommige mensen zeggen aan het begin van een gesprek tegen me:
-Nee, ik geloof niet in God.

En uiteindelijk zie ik dat zij meer geloven dan ik. Eén ding valt me op: deze "compa's" die me vertellen dat ze niet in God geloven, zijn degenen die het vaakst met me over God praten of me vragen stellen om me met hen te laten praten. Ze beginnen bijna altijd met een grapje en dan komen de problemen die ze met de kerk hebben meteen naar boven.

-Rogelio, we kennen je en je bent hier bij ons aan het werk. Maar die bisschoppen en die priesters en zoveel christenen die zo anders zijn... Hoe kun je in die Kerk blijven, hoe kun je jezelf als deel van die Kerk beschouwen?

Ze hebben problemen. Ze krijgen natuurlijk ook les in marxisme. En ze krijgen een verwarring van ideeën. Historisch materialisme; dan beginnen ze het bestaan van God in twijfel te trekken. Hoewel het eigenlijk geen punt van grote discussie wordt.

Ik denk dat het is zoals wanneer je op een bepaalde leeftijd komt en je verwerpt wat je ouders je hebben geleerd en je anders begint te praten dan je ouders. Omdat deze jongens nooit een christelijke ervaring hebben gehad die de moeite waard is. Ze hebben geleerd om mannen in de organisatie te zijn. Ik zou meer zeggen, ze hebben geleerd om christen te zijn, om afstand te doen, om zichzelf te geven, om te delen met anderen, in de organisatie. Niets van dit alles hebben ze geleerd in de christelijke gemeenschap, want ze hebben nooit tot een gemeenschap behoord. Het enige wat ze zich herinneren is dat ze met hun oma naar de mis gingen, dat ze lange en saaie gebeden baden als er een ramp was. Of dat ze een steen op hun hoofd droegen om het te laten regenen. Op het Salvadoraanse platteland is het heel gewoon om processies te lopen met een steen op je hoofd. En hoe zwaarder, hoe beter. Meer offers, meer regen. En dat is wat ze afwijzen als ze zeggen dat ze niet in God geloven.

Ze vragen naar God. Of hij bestaat of niet bestaat. Dat is een beetje de basisvraag. Over Jezus Christus vragen ze niets, want Jezus Christus is duidelijk de moeite waard. Ze zijn dus toevallig christenen, hoewel ze zeggen dat ze niet in God geloven. Maar ik zeg dat ze op het goede spoor zitten. Want ons geloof begint bij Jezus Christus. Ik weet niet of dat erg theologisch is, maar dat is wat er met mij gebeurt, dat is mijn geloof.

Jezus, een man die leefde met een passie voor waarheid en gerechtigheid, met een speciale liefde voor de armen, die wist hoe hij moest volharden te midden van zoveel risico's, zoveel laster, zoveel problemen. Hij was ook nederig, in dienst van een project. Zijn bereidheid om zijn leven te geven, om onbelangrijk te zijn, omdat zijn Vader het enige belangrijke was. En uiteindelijk kijk ik naar hem en zeg ik: Jezus had geloof. Dat maakt een grote impact

op mij, het maakt een grote impact op mijn geloof dat hij ook geloof had. Met Jezus begin ik te geloven.

Daarom moet je bij Jezus beginnen, want Jezus was een man van geloof, een man van radicaal geloof, die in zijn relatie met God de kracht vond om verder te gaan op die weg. Waarom filosofisch discussiëren over de vraag of de wereld zelfvoorzienend is of ruimte laat voor God...? De "compa's" houden meer van de weg van Jezus. En ze zijn al op die weg. Want geloven in Jezus is hem volgen, zijn weg volgen, zijn zoals hij. Ik zeg tegen hen:

-Jullie zijn christenen. Omdat jullie die passie voor waarheid en gerechtigheid hebben, die liefde voor jullie volk, voor de armen, dat doorzettingsvermogen? Vijf jaar oorlog en hier zijn jullie, met dat optimisme, met die hoop! Omdat jullie nederig zijn.

Nederigheid. Ik moet toegeven dat de "compa's" mij die deugd hebben bijgebracht. Ik heb het niet. Wij priesters zijn niet nederig, helemaal niet nederig. Wij zijn enorm trots. En enorm individualistisch. We denken altijd dat we belangrijk zijn, omdat iedereen ons altijd in het midden plaatst. Ik heb van de "compa's" geleerd wat nederigheid waard is.

Ze wachten op wat ze moeten wachten. Ik niet, ik ben ongeduldig, ik hou niet van wachten, ik heb belangrijke dingen te doen, ik kan geen tijd verspillen? Ik kom ze nooit tegen. Ik kijk ook niet opschepperig naar ze. En ze respecteren me. Toegang tot de commandanten is altijd zo gemakkelijk. Ze zetten zichzelf nooit in het midden, in de eerste plaats. Ze eten tortilla's en bonen, ze slapen op de grond en als ze in een groep zijn, houd ik ze in de gaten. Hun zorg is of ze allemaal hebben gegeten. Ze denken niet: hebben we gegeten? Dat is Joaquín Villalobos, dat is Luisa, Comandante Luisa, dat is Ana Guadalupe, dat is Chico "Chiquito", dat zijn ze allemaal....

Of ze gelovig zijn of niet, dat is een andere discussie. Maar ik zie hen als christelijker dan wij, omdat hun leven volledig toegewijd is. En dat is wat christen zijn is, toch?

Een van hen vertelde me eens dat hij veel bewondering had voor Jezus. Maar alleen in één ding, dat Jezus niet koos voor geweld. Maar ik vertel ze dat geweld geen moreel probleem is, maar in de eerste plaats een politiek probleem. En ik probeer ze er altijd van te overtuigen dat ze ook niet voor geweld zijn, dat ze het niet willen, maar dat ze het moesten gebruiken om voor eens en altijd een einde te maken aan geweld. Dat Jezus' vreedzame optie bepaald werd door een context. Dat er toen, in de tijd van Jezus, wel guerrilla's waren, de ijveraars, maar zonder verder perspectief... Dat begripen ze. Jezus is nooit een probleem. Het staat buiten kijf dat ze hem bewonderen.

Huidige situatie in het departement Morazán

Het feit dat een groot deel van het departement Morazán één van de oorlogsfronten is, betekent dat het gekenmerkt wordt door andere elementen dan de rest van het land, met uitzondering van

de andere oorlogsfronten. In de laatste dagen van 1977 brak er onder de inwoners van dit gebied staatsrepressie uit.

Deze situatie verslechterde en dwong veel inwoners om hun plaats van herkomst te verlaten. Toen in 1980 de oorlogsfronten verschenen, was de bevolking vervuld van paniek en terreur door de bombardementen en beschietingen door de luchtmacht en de vervolging van iedereen die verdacht werd van banden met de guerrillastrijders. In oktober 1980 verlieten veel dorpelingen het gebied nadat ze hoorden van de razzia's, het in brand steken van huizen en de moorden door de strijdkrachten.

Begin 1983 verlieten de strijdkrachten hun militaire posities ten noorden van de Torola-rivier, waardoor een gebied ten noorden van de Torola-rivier ontstond dat volledig werd gecontroleerd door de guerrillastrijders. Deze situatie versterkte de repressieve houding die de strijdkrachten in de voorgaande jaren tegenover de bevolking hadden aangenomen ... Deze repressieve houding werd nog versterkt door het beleid van "verschroeide aarde" dat de strijdkrachten bij alle patrouilles en operaties voerden. Dit verklaart het verbranden van duizenden en duizenden huizen in de kantons en steden (...) Het doel was om de bevolking te laten verdwijnen, daarom waren gevangennemingen, moorden en angst door middel van bombardementen en mortieraanvallen de meest effectieve methode om de bevolking het gebied te laten verlaten. Toen ze zich realiseerden dat niet de hele bevolking vluchtte, probeerden ze hen te isoleren door de doorvoer van voedsel, kleding, medicijnen, schoeisel, etc. te onderwerpen aan militaire controle en doorzoekingen (...)

Sinds januari 1986 heeft de militaire belegering de inwoners gevangen genomen en hun goederen in beslag genomen, en in andere gevallen handelaren uit Perquin en Torola verdreven. De situatie van de ongeveer 20.000 inwoners is uiterst delicaat (...) Als in normale omstandigheden het gewone voedsel van de Salvadoraanse boer bestond uit tortilla's met veel zout en een paar bonen, lijkt het na 6 jaar oorlog en allerlei vormen van onderdrukking en vernietiging van gewassen ondenkbaar dat ze nog steeds iets eten (...). Vroegtijdige ouderdom en gezichten van opgezwollen volwassenen en kinderen zijn de uitdrukking van een bevolking die geconsumeerd wordt. (...)

Wat de gewassen betreft, zijn alle producten, vooral de coöperatieve productie, verbrand of vernietigd. (...) De meerderheid van de families die hun huizen hadden met een normale constructie, gemaakt van baksteen, zijn naar de steden getrokken uit angst voor de voortdurende bombardementen van de luchtmacht, en deze huizen worden nu bewoond door honderden families die dakloos zijn sinds 1980, toen de gewapende troepen operaties uitvoerden en elk huisje op hun pad in brand staken. (...)

Traditioneel kocht de Salvadoraanse boer één keer per jaar kleren en schoenen wanneer hij kon. Tijdens deze zes jaar van conflict was dit voor de meeste dorpelingen niet eens om de twee jaar mogelijk. De meesten dragen slecht onderhouden kleding en kleding die ooit als afgedankt werd beschouwd, wordt nu weer gedragen. De inwoners van de gemeenschap La Joya (Meanguera) getuigen dat

hun 200 buren alleen de kleren hebben die ze vroeger droegen en in de open lucht slapen, slachtoffer van vleermuizenbeten. De weinige mensen in het noorden van Morazán die schoenen dragen zijn al aan flarden en de meeste kinderen leven op blote voeten....

(Uittreksel uit een verslag van het pastorale team van de oostelijke gemeenschappen. Morazán, juli 1986).

De "bevrijde zone" strekt zich praktisch uit van het noorden, van de grens tot aan de Torola rivier. Of iets verder, tot Corinto. Er wonen nu nog maar zo'n 20.000 mensen in deze zone, verspreid over kantons en gehuchten. Dit zijn de mensen waar ons pastorale werk voornamelijk op gericht is. Wij bedienen hen. Hoewel het te veel is om te zeggen "we zorgen voor hen". We willen hen dienen. De bevolking is in de loop der jaren gekrompen. Zoveel bombardementen en zoveel bloedbaden door het leger hebben ervoor gezorgd dat mensen zijn vertrokken. Naar Honduras, naar San Salvador, naar schuilplaatsen. Zij die hebben volgehouden, zij die zich hebben verzet, zijn voor mij een onoverwinnelijk, voorbeeldig volk. Zoveel jaren oorlog en toch blijven ze hun bonen planten, hun maïs, hun rijst. Ze hebben winkeltjes waar ze een beetje zout en snoep verkopen. Ze gaan 's nachts naar andere dorpen om deze kleine dingen te zoeken. Ze hebben hun winkeltjes opgebouwd, verwoest en weer opgebouwd.... Ze hebben hun moestuinen. Als ze een week op manoeuvre moeten, raken ze hun groenten kwijt omdat ze ze geen water geven. Maar niets, de kers op de taart, het bombardement stopt en voordat de vijand Morazán verlaat, zijn ze alweer aan het planten.... Hoe kunnen deze mensen doorgaan, elke dag zoveel moeite doen, wetende dat ze...

Wat een moed, mijn God, wat een doorzettingsvermogen... Wat een doorzettingsvermogen...!

Als ik het heb over 20.000 mensen, dan heb ik het alleen over Morazán. Ons front omvat meer. San Miguel, La Unión, Usulután. Er zijn daar veel mensen. Het zijn allemaal gebieden met meer relatieve controle, betwiste gebieden. Ik werk ook in deze gebieden.

Werken in gebieden met minder controle is moeilijker.

Het is een kwestie van verbindingen. We doen een liturgie op de ene plaats en dan op een andere, waarbij we altijd mensen aanmoedigen. In deze gebieden kan ik niet vast blijven zitten. Het gaat er ook om de catechisten, de afgevaardigden die er zijn, aan te moedigen om het werk voort te zetten. Ik ben in Anamorós geweest, in Esparta, in wat wij "het zuiden" noemen, in Usulután, in het gebied van Jucuarán. Ik heb daar in de loop der jaren veel tijd doorgebracht. Altijd met hetzelfde doel: contacten leggen, de afgevaardigden aanmoedigen, de vieringen doen.

In deze gebieden heeft het FMLN de militaire controle, maar omdat het gebieden zijn waar de vijand actief is, maken ze hun propaganda en hebben bepaalde mensen hun vooroordelen. Eén ding is me opgevallen: dit zijn plaatsen waar christenen geen echte

training hebben gehad en alleen religieuze praktijken hebben beoefend en verder niets, en ze zijn zwak in deze nieuwe situaties.

En dat komt vooral omdat ze nog steeds individualistisch zijn en niet denken in termen van de mensen. Daarom is het werk om basisgemeenschappen te vormen altijd zo belangrijk. Werk vooraf, zodat mensen daarna kunnen begrijpen wat er gebeurt en eraan kunnen deelnemen. Als we er met deze inspanning om gemeenschappen te vormen in slagen om slechts 5 mensen te trainen, dan hebben we al veel gedaan.

Ik ben het ermee eens dat volksreligiositeit een 'heidense' rijkdom heeft, maar als het achterwege wordt gelaten zonder tegelijkertijd het bewustzijn van de mensen te laten groeien, heeft het geen zin. De ervaring in Jucuarán heeft me dit geleerd. De mensen daar hadden nooit deelgenomen aan basisgemeenschappen, ze hadden nooit een christelijke vorming gehad waardoor ze hun eigen geschiedenis konden begrijpen. Toen ik in Jucuarán aankwam, was het juist daarom moeilijk. Ik probeerde de mensen te benaderen die naar de kerk kwamen om de rozenkrans te bidden. Ik sprak met hen over Maria, ik bad een rozenkrans met hen, zelfs twee rozenkransen! Maar omdat ze me in verband brachten met het FMLN, geen sprake van! En daar was het niet zozeer om te doen. Een priester die op de grond slaapt, hoe barbaars! Die tortilla's eet in zijn hand, met zijn vingers, nog barbaarser! Dat hij bezweet en modderig rondloopt? Ah, daar houden ze niet van. Ze willen een priester die daar zit, die ze kunnen verzorgen. Dat is het beeld dat ze van de priester hebben. En dat is wat ze willen. De "compa's" vertelde me dat er een keer mensen waren die zeiden:

-Hummmm... Die priester heeft zijn waardigheid verloren!

Ik moest erom lachen. Want dat is wat ze over een meisje zeggen als ze zwanger is....

In Jucuarán was er een grote religieuze traditie voor de Virgen de la Candelaria. Toen ik aankwam, maakte ik de processie, maar niemand in het dorp wilde met me meelopen. Ze vertelden over de processies die voor de oorlog plaatsvonden, waarbij duizenden en duizenden boeren van heinde en verre naar de Maagd kwamen die zoveel wonderen verrichtte. En de hele dag liepen er mensen langs de kerk om aalmoezen te geven aan de Maagd. Een "compa" catechist die nu bij me is moest in die jaren de zakken met aalmoezen naar het klooster dragen, zakken met ratatouille! Nu zijn de priesters die deze processies hielden en zoveel aalmoezen verzamelden weg. Omdat het FMLN er al is, passen ze er niet meer bij, ze verlaten de mensen en gaan weg. Omdat het een gevaarlijke plek is...

En ik vraag me af, hoe is het mogelijk dat deze priesters nooit de gelegenheid van deze feesten, van deze diepe religiositeit, hebben aangegrepen om iets zinnigs te zeggen over Maria, over het geloof, over het engagement van de christen? Want er kan veel over Maria gezegd worden, en heel interessant. Maar ze zeiden gewoon tegen de mensen dat ze moesten opschieten en de aalmoezen moesten laten.... En het ene jaar ging de priester met de ene kar en het

volgende jaar met de andere. En ze zeiden dat ze met de aalmoezen een nieuwe kerk zouden bouwen, maar de kerk staat er, half afgebouwd. Ze zeggen dat de priester het geld nam. En ze zeggen dat hij niet alleen het geld, maar ook een meisje meenam naar.....

Dat maakt me verdrietig. Omdat sommige van onze broederpriesters corrupt zijn en misbruik maken van de onwetendheid van mensen... Ze konden wonderen doen op basis van de diepe religiositeit van de mensen en ...

Waarom zijn ze dan priester geworden? Het FMLN betreurt deze mislukkingen van de priesters ten zeerste. En ze geven ons al hun steun voor een ander soort werk, namelijk gemeenschappen opbouwen.

Aan mijn processie wilde niemand meedoen. Er kwamen maar 20 mensen. Maar ik, dwaas, maakte de processie en had zelfs twee rijen van elk 10, zodat het plechtiger zou zijn. De "compa's" lachten achteraf! En ik liep door de straat met een megafoon om over Maria na te denken.

En de volgende dag nog een processie. Beetje bij beetje begonnen we te werken, vooral met de mensen in de kantons. Het was geen gemakkelijk werk, maar we hebben iets bereikt. Ik heb een principe in dit soort gevallen: mijn gezicht recht vooruit houden, koppig, totdat mensen zeggen: "Nou, zo is het niet:

-Hij is niet zoals de andere priesters die we kennen, maar we kunnen niet zeggen dat hij een slechte priester is. De mensen zijn soms totaal in de war. En dat komt door het gebrek aan verantwoordelijkheid van ons priesters.

Want het is onze verantwoordelijkheid om deze zeer religieuze mensen te helpen hun eigen geschiedenis te begrijpen. Het meest trieste in de wereld is wanneer de armen hun eigen geschiedenis niet begrijpen en de houding van de rijken tegen zichzelf gebruiken. Er is niets triester.

Het is niet alleen een gebrek aan bewustzijn. Het is ook een beetje angst. Want als het leger weet dat je bij Rogelio "Poncel" hoort, beschuldigen ze je ervan een guerrilla te zijn. Het is een misdaad om met mij mee te lopen. De vijand gebruikt mijn naam als die van een priester die ongehoorzaam is aan de paus, als een priester die aanzet tot geweld. Mijnen hebben eens een aantal boeren in Joateca gedood. In de pers werd gemeld dat ik degene was die opdracht had gegeven tot het leggen van de mijnen. Ik weet niet waarom ze mij de schuld gaven. Ze wisten dat ik in de buurt van Joateca werkte, misschien was dat de reden.

Het leger verspreidt soms het woord via hun media, zodat de "compa's" weten dat ze me gevangen hebben, dat ze me gedood hebben, dat de vliegen mijn lijk al aan het opeten zijn.... Ze verspreiden deze nonsens om hen te demoraliseren. Volgens de vijand ben ik al verschillende keren gestorven in Morazán.

De "compa's" weten altijd waar ik ben. De persoon die de leiding heeft over het gebied weet het, dus zeggen ze dat ze me moeten opvangen en me bescherming moeten geven op de terugweg. Soms verbieden ze me ergens heen te gaan. En ik blijf er last van hebben. Omdat wij priesters altijd graag doen wat we willen. Dan zie ik dat de "compa's" gelijk hebben, dat ze voor me zorgen.

Ik heb me nooit gekleed als een soldaat. Ik ben nooit gewapend geweest. De catechisten zijn gewapend, maar dat is iets anders. Ik ben nooit echt serieuze problemen tegengekomen op de grond. Alleen de bombardementen.

Zie je, ik ben niet goed in bewapend zijn, ik ben nutteloos in deze dingen. Ik weet niet eens hoe ik met een pistool om moet gaan. Maar voor mij is niet gewapend zijn ook een teken dat we altijd duidelijk moeten zijn over het idee dat geweld niet het ideaal is.

Geweld is een pijnlijke noodzaak, maar waar we naar op zoek zijn is vrede. Mijn collega's begrijpen dat, het beeld dat ze van de priester hebben is niet dat van een man met een pistool. Dat is mijn ervaring. In de ogen van de bevolking denk ik dat ik meer toegang heb als ik zonder wapen rondloop, hoewel ze begrijpen dat ik met gewapende mensen ga voor bescherming. Dat is voor niemand een probleem.

Ik ben bekritiseerd door het regime en door sommige priesters, hoe kun je je voorstellen dat een priester met gewapende mensen rondloopt? Maar op de dag dat de paus aankwam in San Salvador zag ik dat hij omringd was door gewapende mensen, niet zomaar een nederige "compitas" met een klein pistooltje, maar door goed getrainde en zeer goed bewapende mensen. Wat dan?

Onze gewapende mensen, onze mensen, rukken op over het hele nationale grondgebied. We hebben gemeld dat het Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional afgelopen zondag de stad Corinto heeft bezet na hevige gevechten met de vijand. Het volgende is een opname uit de straten van Corinto, in Morazán, naar ons gestuurd door onze mobiele eenheid in dat gebied:

Radio Venceremos, officiële stem van het Nationale Bevrijdingsfront Farabundo Martí, vanuit de oorlogsfronten van het Oostfront "Francisco Sánchez" in de stad Corinto. Op 3 februari 1982, het jaar van de volksoverwinningen, hebben de strijdkrachten van het FMLN de politieke en militaire controle over Corinto, in het departement Morazán.

Na een overweldigende opmars van ons leger en volk samen met de strijdkrachten van onze volksmilities, de gezondheidsbrigades en de deelname van de inwoners van deze stad Morazán, heeft het revolutionaire leger van het FMLN de controle over Corinto en omgeving overgenomen.

Op 31 januari rukten onze revolutionaire strijdkrachten op in drie richtingen, naar het noorden, zuiden en westen. Op deze dag brachten onze troepen de vijandelijke posities terug tot zes plaatsen in de stad Corinto. Een groep leden van de Nationale

Garde en paramilitairen werd teruggedrongen in de kazerne van de Nationale Garde, een andere groep verschanste zich in de toren van de kerk van Corinto, een andere in een strategische positie, een zwaar versterkt huis van twee verdiepingen.

Gedurende de nacht ontstaken onze revolutionaire strijdkrachten met medewerking van de inwoners van Corinto en onze volksmilities vreugdevuren op alle hoeken om de zichtbaarheid van onze strijders in de hele stad te vergemakkelijken. Op 1 februari rukten onze troepen verder op en versloegen de vijand tot één enkele positie aan het eind van deze dag, bij de toren van de kerk van Corinto. Op dezelfde dag neemt ons volksleger de volledige militaire controle over dit district van het departement Morazán.

(Uit de uitzending van Radio Venceremos op 3 februari 1982).

Het is heel vreugdevol als ik aankom om de mis te vieren nadat de kameraden een dorp hebben ingenomen. Ik ben bij verschillende overnames geweest: Corinto, Anamorós, Chirilagua..... Ik zit niet in de strijd, ik kom aan als we het dorp al hebben ingenomen. Het is een groot plezier, moeilijk in woorden te beschrijven.

We leven in de bush met veel beperkingen. Plotseling is het zijn in een kleine stad alsof je in de hemel bent. Met mensen, met winkeltjes, met de beweging van de stad, met licht! De eerste reactie van de mensen is altijd heel positief. Na de spannende momenten van de schietpartij te hebben meegemaakt, met de geweerschoten, urenlang op de vloer van het huis te hebben gelegen, met die angst? Als dat voorbij is en ons leger binnenkomt, is er veel vreugde. Ik nodig ze uit om de eucharistie te vieren en ze komen. Ik leg ze uit wat er vanuit christelijk oogpunt is gebeurd en ik bemoedig ze. De kameraden willen graag iets drinken en organiseren vaak een dans met "Los Torogoces". De meisjes dansen graag met een guerrilla. Hoewel de "compa's" niet erg goed dansen. Ze spelen rancheras en cumbias en het is één en al vreugde.

Na de vreugde komt de angst. Want als we het dorp innemen vertrekt het leger, maar bijna altijd komen ze na een paar dagen terug om te proberen terug te pakken wat ze kwijt zijn. En dan beginnen de gevechten weer. De bombardementen maken de mensen bang. Wie is er niet bang voor de oorlog?

Veel mensen zijn vertrokken. Daarom worden er minder kinderen geboren. En nu zijn er niet zoveel doopsels als in het begin. Maar er zijn er nog steeds. De doopplechtigheid is heel eenvoudig. Het vindt altijd plaats tijdens een mis. Ik benadruk dat dopen geen sociale handeling is. En ik vertel ze dat in Zacamil de doop bijna altijd gewoon een groot feest was, muziek die speelde voor de dans en de vader en de peetoom en de oom die pijp rookten in een kamer voor de ceremonie..... Hier vooraan is er geen gebrek aan vers fruit, mango, wat er maar is. Dat is het feest: een fresquito. Het fruit is niet zozeer het probleem. Het probleem is de suiker. Ik vertel de ouders, de peetouders, de gemeenschap ook dat we niet dopen uit angst, voor het geval het kind naar het

voorgeborchte of naar de hel gaat. Want soms voelen ze die angst, ze zijn opgevoed in angst.

-Nee, broeders en zusters, het kan niet zo zijn dat God zo wreed is dat dit kind, zo onschuldig en zo mooi, veroordeeld kan worden. We dopen niet uit angst, we dopen uit betrokkenheid, uit betrokkenheid, omdat je wilt dat dit kind deel uitmaakt van de christelijke gemeenschap. Ik vraag de ouders, de peetouders, de gemeenschap, of ze echt bereid zijn om de kleine jongen op te voeden, om hem bewust te maken, zodat hij een man, een vrouw kan worden die vecht voor zijn land.

Kinderen worden vaak vernoemd naar een gesneuvelde zoon of een ander gesneuveld familielid. Er zijn er veel die Osear heten, die Arnulfo heten, naar Monseigneur Romero. En Octavio, naar "Padre" Octavio Ortiz. Ik zeg altijd tegen de gemeenschap dat iedereen het kind een kus moet komen geven om het te feliciteren. Soms aarzelen ze, omdat boeren verlegen zijn. We eindigen altijd met een groot applaus, omdat onze familie veel groter is geworden. Het is een heel vreugdevol feest.

Het sacrament van de biecht wordt zelden gedaan. Ik wilde de traditionele biecht niet echt aanmoedigen. Want ik zou kunnen zeggen:

-Een rij hier om te biechten!

En dan zouden ze gewoon komen, de lange rij. Gewoon uit gewoonte. Onder de boeren is het de gewoonte om te gaan biechten bij de priester voor een slechte blik, voor een slecht woord, dat soort kleine dingen... Maar dat wil ik vermijden. En omdat ik niet het initiatief neem om dat soort biecht te doen, vragen ze me ook niet om het te doen. Aan het begin van de mis vertel ik ze altijd dat we samen een boetedoening doen. In het besef van onze beperkingen en dat iedereen de communie kan ontvangen, zeg ik dat ze niet scrupuleus hoeven te zijn.

Wat mij soms overkomt is dat ik een gesprek heb met een "compa", waarin hij zich bij mij beklagt over zijn gebrek aan inzet, over zijn morele tekortkomingen, die zijn inzet voor de mensen aantasten. Sommigen praten ook met me over geweld, omdat ze hebben moeten doden, iemand hebben moeten executeren.

-"Padre", wat zegt u over dit alles?"Padre", wat zegt u over dit alles? Ik beschouw deze gesprekken, soms lange gesprekken, als bekentenissen. Dus aan het einde zeg ik tegen hen:

-Broeder, dit is een biecht geweest, want je hebt alles verteld met grote nederigheid, met grote oprechtheid, en we hebben veel dingen opgehelderd. Ik geloof dat om al deze redenen God zich in dit gesprek aanwezig heeft gesteld met zijn vergeving, met zijn barmhartigheid, met zijn liefde, om ons op te tillen en voort te stuwten naar een meer volmaakte weg.... Dus, als het je lijkt, als je wilt, kan ik je absolutie geven...

-Ah, en dit was dus een biecht?

Omdat ze zich herinneren wat ze altijd hebben verstaan onder biechten in een biechtstoel. En ze zijn verrast. Ik zeg niet dat deze dingen elke dag gebeuren. Maar als het gebeurt, vind ik het heel leuk. En zij vinden het ook leuk.

De "compás" hebben ook wat ze kritiek en zelfkritiek noemen. De dorpelingen doen het ook, en ze doen het met veel discipline. In werkelijkheid zijn deze bijeenkomsten een biecht. En er is meer oprechtheid en eerlijkheid dan in de biechtstoel. Bovendien is de gemeenschap aanwezig, doet mee, wijst met de vinger.

Iedereen doet aan zelfkritiek en iedereen heeft na afloop het recht om kritiek te leveren en te zeggen: dit heb je niet gezegd, dit hebben we gezien, wat jullie doen is niet revolutionair? Iedereen doet aan zelfkritiek en ontvangt kritiek van iedereen. Met genegenheid, met veel openhartigheid. Ik doe ook mee. Wat ik jammer vind is dat ze me niet zoveel bekritisieren, hoewel ze me steeds meer kritisch staan. Ze houden er niet van als ik boos, nerveus of ongeduldig word. Voor hen is het erger dat een priester boos wordt dan dat hij een vrouw om zich heen heeft. Ze verwachten niet dat we boos zijn. Ze bekritisieren me daarvoor. Nu bekritisieren ze me nog meer. Eerst zwegen ze en lachten ze. Voor hen is het al te veel dat een priester bij hen is en ze voelen zich verlegen om mij te bekritisieren. Deze ontmoetingen zijn goed. Want wij priesters zijn getraind om onze fouten te verbergen en het is moeilijk voor ons om ze naar buiten te brengen, in het bijzijn van iedereen.

In deze bijeenkomsten van kritiek en zelfkritiek zijn er discussies. Sommigen vinden het moeilijk om te accepteren. Maar ze worden altijd met rust gelaten. De kritiek wordt met veel respect geuit. Ik zie ze als een bekentenis. Vooral omdat ze voor de gemeenschap zijn. Ik denk dat de "compa's" daarom misschien niet de behoefte voelen om bij mij te biechten. Heel waardevol, nietwaar?

Ik heb het altijd moeilijk gevonden om de executies te begrijpen. Maar de "compa's" moeten het anders zien. Er kwam eens een collega naar me toe die met me wilde praten:

-Wel, kom donderdag om één uur.

-Oh, dan kan ik niet komen, want ik moet om één uur executeren.

-En hoe laat kun je komen?

-Om half twee, als ik klaar ben.

Toen kwam hij aan. Maak je geen zorgen. Na een executie... Het was een goed onderzochte zaak. De geëxecuteerden zijn mensen die hele families met de vinger hebben gewezen, families die vermoord zijn omdat ze met de vinger naar hen wezen. Wat moet er met deze mensen gedaan worden?

-Vader, dit is een taak. Hoe kunnen we een man die anderen vermoordt vrijuit laten gaan?

Daarna spraken we over andere dingen. De organisatie is erg voorzichtig om te voorkomen dat de "compa's" in afwijkingen vervallen wat betreft executies. Ze zijn erg voorzichtig op dat punt. Een zekere scrupuleusheid tegenover geweld lijkt me heel goed. En de "compa's" proberen dat te handhaven. Ik luister graag naar Joaquín Villalobos. Hij benadrukt altijd dat het niet onze taak is om te vernietigen, laat staan om te doden. En als een "compa" op dat punt afwijkt, schelden ze hem uit en straffen ze hem zelfs.

Soms wordt een kameraad geëxecuteerd omdat hij een verrader blijkt te zijn. Ik benadruk altijd dat ze het heel goed onderzoeken, dat executie het laatste redmiddel is, dat wij niet de meesters van het leven zijn. Het is belangrijk om die afstand te bewaren. Want als een man denkt dat hij de baas over het leven is, waar eindigt het dan? Ik denk aan Marcial en Ana María. Marcial had een heel revolutionair traject, maar hij dwaalde af en dacht dat hij God was! Als iemand denkt dat hij God is, waardeert hij het leven niet meer. Hij vermoordde Ana Maria, en met wat voor wreedheid... Het is belangrijk, zelfs politiek gezien, dat God altijd de enige eigenaar van het leven blijft.

Er is mij eens verteld over een kameraad die geëxecuteerd moest worden. De kameraad vroeg om een gunst voordat hij werd doodgeschoten:

-Ik wil graag een paar woorden tegen je zeggen.

-Zeg ze.

-Ik begrijp dat ik moet sterven en ik ben het ermee eens, ik verdien het. Maar het spijt me.

Toen deed hij zijn schoenen uit.

-Ik laat mijn schoenen hier voor jou om aan een kameraad te geven. En moge hij daarmee niet de paden bewandelen die ik bewandeld heb, maar de rechte en ware paden....

De kameraden die hem zouden neerschieten bleven achter.... Maar het bevel was al gegeven en dit zijn militaire zaken. Ze schoten hem neer. Ze zeggen dat toen ze het aan de commandanten vertelden, hun ogen zich met tranen vulden.

Ze executeren, dat is waar, maar het zijn geen bruten en ze zijn niet harteloos. We moeten altijd terughoudend blijven tegenover geweld omdat het gerechtvaardigd is. Maar niet in de val trappen dat oorlog geen oorlog is. Nee, oorlog is oorlog. En ik blijf me verheugen als ik te horen krijg dat er slachtoffers zijn gevallen in het vijandelijke leger. Nee, ik heb nog nooit de doden in het leger gezien. Ik heb ze nooit gezien, ze laten me niet naar de frontlinie gaan.

Toen ze kolonel Monterrosa doodden, was ik erg blij. Dat was je toch ook? Ik was heel dicht bij de plek waar deze operatie plaatsvond. En ik kan je niet het hele verhaal vertellen over hoe de "compa's" het deden. Ooit zal het uitkomen. Het is een ongelooflijk verhaal... Maar wat waren we blij om te horen dat het plan dat ze tegen deze man hadden voorbereid een succes was geweest! Want hij was de laatste verantwoordelijke voor het bloedbad in El Mozote en hij viel daar, heel dicht bij de plek waar hij zovelen had gedood.

In La Joya, vlakbij de plek waar Monterrosa werd gedood, was er een woordviering met de gemeenschap. Om God te danken. Het thema van de liturgie was God doet recht door zijn mensen. En er waren spelletjes en er werd gedanst, en we waren zo blij met wat er was gebeurd! Sommige Europeanen zijn geschokt als ik ze dit vertel, ze zijn boos dat we ons verheugen over de dood van Monterrosa. Ze beseffen niet wat het betekent voor de vooruitgang van de mensen. Ze realiseren zich niet dat het niet slechts de dood van één persoon is, maar de doden die die persoon heeft veroorzaakt en had kunnen veroorzaken. We verheugen ons niet over de tragische dood van een persoon en we vellen er ook geen definitief oordeel over, dat is niet aan ons. Maar we hebben in die dood wel gezien hoe God het kwaad afwijst en zijn volk nooit in de steek laat. En daarom verheugen we ons.

Monterrosa was een moordenaar. Hij gaf de opdracht voor het bloedbad in El Mozote in december 1981. Ik was in Guinda toen dat gebeurde. Het was een zeer sterke crisis voor me. Ik was al zo vaak in dat stadje geweest voordat.... In El Mozote kon je zelfs een Coca-Cola drinken! En als je uit de bergen komt, na twee maanden niet weg te zijn geweest, is het drinken van een koude frisdrank als een droom... Ik ben er vaak geweest, ik heb er vaak de mis gevierd. En de boodschap was altijd hoop. Dat wat er gebeurt, wat we meemaken, niet het laatste is, dat we op weg zijn naar betere tijden. Dat God geen onverschillige God is tegenover zoveel pijn, maar een God die dicht bij ons is, die handelt in onze geschiedenis. Dit waren altijd mijn woorden. Mensen kwamen samen, we baden, we zongen met "Los Torogoces". Het was fijn om naar El Mozote te gaan.

En het was precies daar dat dit gebeurde. De strijdkrachten kwamen voorbij. De mensen hadden niet kunnen weggaan, ze waren overmoedig. Guindear is ook niet makkelijk, ze kregen te horen dat ze weg moesten, maar ze verzetten zich, ze wilden hun huisjes, hun gewassen niet in de steek laten, ze hielden vast aan het feit dat God niet zou toestaan dat hen iets zou overkomen. En toen kwamen de militairen en doodden meer dan duizend boeren. Ze beschuldigden hen ervan guerrillastrijders te zijn. Het beleid in die jaren was om de mogelijke sociale basis van de guerrilla's zo snel mogelijk uit te roeien. Ze moordden massaal. Nu willen ze hetzelfde, maar ze moorden niet meer op deze manier, maar ze proberen mensen voor zich te winnen door ze voedsel te geven of af te nemen. Natuurlijk zijn ze hetzelfde en de mensen hebben al zoveel wreedheid gezien dat ze hen niet meer geloven.

Meer dan duizend boeren zijn vermoord. Ik overdrijf niet. Ik zag veel van de verminkte lijken, die uit elkaar vielen. Dagen later hing er nog steeds een ondraaglijke stank. De huizen verwoest, iedereen

dood... In dat kleine dorp, dat voor mij een vreugde was, waren vrouwen en kinderen, die kinderen die we in de bergen nooit zien spelen... El Mozote, zo'n vrolijk dorp, met zoveel leven... Toen ik keek naar de stapels doden, de verwoesting, kon ik het niet verdragen. Hoe is het mogelijk dat juist hier, waar ik zo vaak ben gekomen om te zeggen dat God een God is die ons nabij is en die van ons houdt, die niet onverschillig is tegenover pijn, dat juist hier dit gebeurt?

Hoe is het mogelijk dat juist hier zo'n vreselijk bloedbad plaatsvindt? Het is op deze momenten dat je je afvraagt wat ik aan het doen ben, waar ik het over heb? Misschien doe ik wel iets anders. Ik pak mijn geweer, ze gaan me vermoorden in het eerste gevecht? Ik ga niet meer praten, wat heeft het voor zin?

Er zijn zoveel bekenden gestorven. Goede mensen die daar woonden, onschuldige mensen, mijn vrienden... Ik herinner me de koster van de kapel, zo'n aardige man. Hij vroeg me altijd:

-Vader, zal deze oorlog eindigen?

-Het zal niet lang meer duren.

Ze hebben hem vermoord. Ik heb er geen woorden voor. Mijn geloof is erg broos.

Terwijl de president, ingenieur José Napoleón Duarte, het kerstgebeuren manipuleerde in zijn eindejaarstoespraak en opriep tot vrede, verzoening en het vertrouwen dat het volk in zijn regering zou moeten hebben, werden in de kantons Cerro Pando, Poza Honda, La Joya en El Mozote in het departement Morazán meer dan duizend boeren op wrede wijze afgeslacht door het nationale leger, in een daad van onbeschrijfelijke wreedheid. In het kanton El Mozote, het toppunt van cynisme en gebrek aan respect voor het allerheiligste, werd dezelfde kerk, waar we de gelegenheid hadden om het woord en de aanwezigheid van God te vieren, gekozen als plaats om de mannen van die stad, kinderen van God de Vader en tempels van de Heilige Geest, te verzamelen en neer te schieten. Bovendien werden verschillende voorwerpen die gereserveerd waren voor de Heilige Mis mishandeld, weggegooid en vertrapt. Later werd een deel van de kerk zelf verwoest. De ruïnes bedekken nu de lijken van zoveel broeders en zusters, slachtoffers van deze afschuwelijke misdaad.

In de kantons Cerro Pando en Poza Honda waren de meeste slachtoffers leden van evangelische gemeenschappen die gewaardeerd werden om hun religieuze vurigheid en hun ervaring van broederschap, zoals de Heilige Schrift ons leert. Om al deze redenen krijgt het bloedbad het karakter van een heiligschennende daad. Met andere woorden, het is een verschrikkelijke belediging van God, die het christelijke geweten niet onverschillig kan laten. Daarom roepen we de katholieke parochiegemeenschappen van El Salvador, van het continent en van de wereld en de evangelische gemeenschappen binnen en buiten onze grenzen op om de hoofdmis of de hoofddienst op zondag 10 januari te veranderen in een daad ter nagedachtenis aan de gevallen en tegelijkertijd van

boetedoening voor het heiligschennis gepleegd in de kerk van El Mozote. Waar mogelijk moeten oecumenische daden van gezamenlijke actie worden gehouden in het licht van het verdriet dat ons volk in zijn greep houdt.

We stellen voor dat de bijeenkomst de volgende drie doelstellingen heeft:

1. Het aan de kaak stellen van de misdaden, het bekendmaken van de details van de tragische gebeurtenissen, waarover Radio Venceremos uitvoerig heeft bericht, en het ter verantwoording roepen van het militaire opperbevel, de christendemocratische militaire junta en het imperialisme, wier verachtelijke daden niet toevallig waren, maar in overeenstemming met een koud voorbedacht plan.

2. Zich bewust worden van de noodzaak om onze gebaren van solidariteit te organiseren en te vermenigvuldigen. Dit is de enige manier om een volk te verdedigen tegen een vooropgezet plan van uitroeiing, zelfverdediging die niet alleen een recht is, maar ook een plicht, want ik ben niet de baas over mijn leven, ik heb de plicht om voor mijn leven te zorgen en daarvoor zal ik efficiënte middelen gebruiken.

3. Vraag God in een gemeenschappelijk en volhardend gebed om een einde te maken aan zoveel lijden en om gerechtigheid te laten zegevieren over onderdrukking, goedheid over kwaad en liefde over haat.

Iedereen om deel te nemen aan de dag van zondag 10 januari ter nagedachtenis van de duizend gevallen boeren en als boetedoening voor de heiligschennende daden die in het departement Morazán zijn uitgevoerd.

(Boodschap van "Padre" Rogelio Ponsele aan het Salvadoraanse volk en aan de andere volkeren van de wereld. Uitgezonden door Radio Venceremos op 5 januari 1982).

Monterrosa gaf het bevel voor de El Mozote misdaad. Hij was verantwoordelijk. God deed hem recht. Voor El Mozote was er een ander bloedbad geweest in El Junquillo. Ik zag de mensen vluchten en naar het dorp komen waar ik toen was. Het was ook verschrikkelijk. Ze verwoestten het huis van een man, ze vermoordden zijn hele familie. Hij had niets. Die nacht gaf ik hem mijn deken. Mensen die vluchten proberen iets te redden. Een pot om eten te maken. Om iets te redden. Iets. Die man had niets, hij verloor alles.

De "compa's" namen later kapitein Medina Garay gevangen, die verantwoordelijk was voor het bloedbad. Hij bleef altijd arrogant. Veel "compa's" in het kamp wachtten op gerechtigheid. Dat hij gedood zou worden. Omdat Medina hun broertjes of ouders had vermoord. Echt, hij was een slechte man. Na een tijdje ontsnapte hij. Hij werd weer gevangen genomen. Uiteindelijk ruilden ze hem voor enkele kameraden die in de gevangenis zaten. Het commando

moest veel overtuigen. Omdat ze hem wilden doden, accepteerden ze niet dat hij werd uitgewisseld.

Het beleid van het FMLN is er altijd een van respect geweest, zelfs bij deze officieren. Medina zelf was gewond en ze behandelden hem. En ze behandelden hem als elke andere krijgsgevangene. Wat zullen we in El Salvador doen met de repressieve militairen op het moment dat we de overwinning behalen? Zullen we hen vergeven zoals we in Nicaragua deden? Op dit moment zie ik een houding van groot respect. Het is geen propaganda als de "compa's" zeggen dat ze de internationale conventies naleven. Ze leven ze na, dat is waar. Het is een kwestie van eer, want het zijn geen vernielers, het zijn geen moordenaars. Helaas hebben ze hun toevlucht moeten nemen tot geweld, maar hun doel is om een nieuw thuisland op te bouwen, niet om te vernietigen. Wanneer de overwinning komt, zal op basis van politieke criteria worden besloten wat ze met deze moordenaars gaan doen. Omdat we niet alleen met christelijke criteria over deze dingen moeten nadenken. Ons christelijke oordeel moet in zulke delicate zaken aan een politieke analyse worden onderworpen.

Ik geloof dat vergeving een christelijke bijdrage is. Maar onze kameraden, zelfs zij die geen christen zijn, weten ook hoe ze moeten vergeven. De "compa's" dragen geen haat. Dat zie je als ze soldaten gevangen nemen. Kleine soldaatjes. Je zult het niet geloven, maar een half uur later beschouwen de "compa's" hen als kameraden. Soms gaan ze zelfs met ze praten en hebben ze niet eens hun wapens afgenomen. Als ze honger hebben, geven ze eten, behandelen ze hun wonden. Er zijn uitzonderingen, maar wat normaal is, wat we dagelijks zien, is dat er hier een groot vermogen is om morele pijn niet om te zetten in haat, maar in de kracht om door te vechten. De guerrillastrijders dringen er altijd op aan dat de soldaat deel uitmaakt van het volk, dat we ook voor hen vechten, dat we dezelfde belangen hebben, dat zij verkeerd bezig zijn....

Ik heb met deze gevangen soldaten gepraat. Uiteindelijk erkennen ze dat ze het mis hebben en zien ze in dat wat ze over de guerrilla's te horen kregen niet waar is. Sommigen sluiten zich aan bij het FMLN, anderen verlaten het land. Maar zelfs degenen die vertrekken, vertrekken met een ander idee. Ze hebben hen niet gehaat, ze hebben hen vergeven. En niet met woorden, maar met daden.

Kinderen worden getroffen door de oorlog. Ze leven met oorlog. Hun spelletjes zijn oorlogsspelletjes. Met een stuk hout, dat een geweer is, maken ze hinderlagen Bij een ernstiger bombardement worden ze bang en huilen ze als ze vele uren in een schuilkelder moeten doorbrengen, schuilend voor de bommen.

Als ze een beetje opgroeien, worden ze bijdehand, sluw, met een zeer volwassen mentaliteit. Op 10-jarige leeftijd zijn ze volwassen. Ze praten al over de oorlog, doen "analyses"... En op 12-jarige leeftijd doen ze hun baantjes. Ze zijn bijvoorbeeld koerier. Ze weten hoe ze zich te midden van de vijand moeten bewegen en ze doen het. Al snel vechten ze!

Het zijn kinderen zonder kindertijd. Maar ze zijn niet slecht, ze zijn niet besmet met geweld. Ze begrijpen een beetje de reden van deze oorlog en ze nemen hun eigen rol in de oorlog op zich. Ik zeg dat het geen haat is. Het is waardigheid. Ze verdedigen hun familie, ze verdedigen hun thuisland. En als je ze vraagt waarom ze vechten, zullen ze je een heel verhaal vertellen. Ze leren van hun ervaring:

-Mijn moeder is vermoord.

-Mijn broer zit in de guerrilla.

-En op school laten we ze nadenken over hoe hun leven was:

-Wat at je thuis?

-Alleen bonen.

-En dronk je melk?

-Er was geen melk.

Ze leren snel. Degenen die wat bangelijker zijn, worden steeds vaker met hun moeders naar de schuilplaatsen in de hoofdstad gebracht. Deze permanente invasies van het leger zijn erg beangstigend. Ze putten ze uit. De ouderen blijven achter. En je ziet ze op blote voeten door de rotsen en modder lopen. En ze verzetten zich.

Ik herinner me een... Wat was zijn naam? Wat was zijn...? Ik ben de namen vergeten. Aan de voorkant zeggen we geen namen, we zeggen "compa's". En dan veranderen de namen altijd in pseudoniemen. Ah, ja, zijn naam was Chío. Hij was een kleine jongen toen ik hem naar Pueblo Viejo ging brengen, vlakbij Gotera, zodat hij kon komen studeren op een schooltje in Morazán. Ik heb zeven uur met hem gelopen. Het was erg zwaar voor hem en hij hilde. Hij had gezien hoe de (cuilios) zijn moeder hadden vermoord in een bloedbad. Ze hadden ook twee broers vermoord en alle andere broers waren al georganiseerd. Hij wilde zich ook organiseren en vechten. Hij was 8 jaar oud.

Hij begon naar school te gaan. En hij was een goede leerling. En toen leerde hij meer en werd (radista). Nu is hij al een zeer formele "compa" in communicatie. Omdat hij heel goed heeft leren lezen en schrijven. De kinderen die ik zag toen ik hier aankwam zijn allemaal guerrillastrijders. De tijd is voorbijgegaan... Met de kinderen uit Morazán zingen we vaak "Quincho Barrilete", het Nicaraguaanse lied. Ze vinden dat lied erg mooi. Want Quincho is net als zij: een waardig kind dat gaat vechten voor zijn volk.

We doen zowel pastoraal werk met de burgerbevolking als met de guerrillastrijders. Maar we leven met de guerrilla's in de kampen. Ze willen niet dat we bij de bevolking blijven om veiligheidsredenen, voor het geval de vijand ons verrast en er problemen zijn. Als we 's nachts ergens gevangen worden

genomen, waarschuwen we ze van tevoren en blijven we daar. Maar normaal gesproken zoeken we het dichtstbijzijnde kamp op. We hebben geen vast kamp, we leven in elk kamp met de "compa's".

Aan het oorlogsfront moet je heel vroeg opstaan, je moet altijd klaar zijn. Als het licht wordt, is het nog een beetje donker. Het is half vijf, kwart voor vijf... We beginnen de dag met het zingen van "De Internationale". "Up with the poor of the world...!" En daarna het volkslied. Maar iemands keel is niet klaar om te zingen op dat uur en omdat de "compa's" zo uit de maat zijn.... Iedereen begint wanneer hij wil, sommigen heel hoog, anderen heel laag.... Degene die het hardst schreeuwt zet de toon. Ik heb geprobeerd uit te leggen dat ze samen moeten beginnen, op dezelfde toonhoogte. Maar ze begrijpen het niet. Het klinkt vreselijk.

Dan komt de matutino. Een beetje joggen, ongeveer een half uur. En dan oefeningen. Ik vind het een fijne manier om de dag te beginnen. Nu ren ik met ze mee en houd ik ze bij. Maar in het begin liep ik altijd achteraan. Iedereen rende sneller dan ik. Ik kwam in Morazán aan met een gewicht van 220 pond, een weldoorvoede priester! En ik had lang niet gesport. Nu weeg ik 160 pond. Al het vet is hier gebleven. En het is snel gebleven! Maar ik voel me beter. Dit is een heel gezond leven.

Door de beperking van het eten en door de permanente wandelingen blijf je zo, zonder vet. Zelfs als er geen manoeuvre is, moet ik tot 4 uur lopen om bij een gemeenschap te komen.... De eerste 3 maanden was ik kotsmisselijk door de verandering. Maar daarna geen griep, geen verkoudheid en geen hoofdpijn. De meest voorkomende ziekte hier is malaria, vanwege de muggen. Verder worden mijn collega's niet vaak ziek. Het is een heel gezonde omgeving. De zon brandt, brandt echt! En het regent, en het regent echt! Er valt een hele storm over je heen. En de vermoeidheid is echt. Het is een fysiek intens leven.

De guerrilla's roken, ja, en het is belangrijk dat ze roken. De leiders maken zich altijd zorgen of ze wel een sigaret krijgen. Ik heb eens gevraagd waarom ze zo bezorgd waren over sigaretten, waarom ze zo bezorgd waren. Ik rook natuurlijk niet. Ze legden me uit hoe belangrijk het is voor de roker om een sigaret te hebben tijdens het gevecht. Vanwege de zenuwen.

Geen guaro, alcohol is totaal verboden. Zelfs op feestjes wordt er geen druppel guaro gedronken. Daar zijn ze onverbiddelijk in. Want met gewapende mensen kun je dat niet toestaan. Er kwam eens een Mexicaanse journalist aan, op 25 december, en hij bracht flessen rum mee, hij dacht dat hij ons daarmee een plezier zou doen. Hij wilde het commando uitnodigen om op eerste kerstdag een glas rum met hen te drinken! Maar niets, geen druppel. Niet op 24 december, niet op 31 december, nooit. Ze zijn daar heel strikt in.

Na de draf gaan we zwemmen in de rivier. Met z'n allen. Iedereen in z'n blootje natuurlijk. Dat is geen probleem. Ik vond het in het begin wel moeilijk. Je bent gewend aan je eigen huis en je eigen

badkamer en je gaat naar binnen en doet de deur dicht. En totdat je de deur goed dicht hebt gedaan, doe je je kleren uit.

Hier moest ik een bad nemen te midden van alle collega's, de vrouwelijke collega's. Het was iets heel nieuws voor me. En het is iets heel natuurlijk. Men heeft vooroordelen, misschien omdat men een kleinburger is.... Maar ze zien het als iets heel natuurlijk. Ik heb nog nooit een vies gebaar van de kameraden naar de vrouwen gezien.

Badend zijn we klaar om aan de dag te beginnen. Het ontbijt komt; twee tortilla's, een beetje bonen. Soms koffie, maar niet altijd. Soms is er koffie. In Perquín wel. Vaak hebben we maïskoffie. Voor mij is het goed genoeg, zolang het de kleur van koffie heeft en warm is.

Na het ontbijt ontmoeten we de catechisten die er zijn, we bidden een gebed, een overdenking, we bidden een Onze Vader, een lofzang, en dan kijken we wat we gaan doen voor die dag. Sommigen gaan naar de ene gemeenschap, anderen naar een andere, wie gaat met mij mee, wie gaat hierheen, hoe lang gaat het duren? En we beginnen te lopen. Drie, vier uur om bij de gemeenschappen te komen.

Iedereen wast zijn kleren. Niet elke dag. Soms met zeep, soms zonder. We wassen ons op een kiezelsteen in een beekje. Als een collega me wil troosten, zegt ze tegen me:

-Zal ik hem wassen?

Maar normaal gesproken accepteer ik dat niet, omdat ze hun eigen kleren hebben om te wassen en hun eigen klusjes hebben.

-Nee, ik heb meer tijd dan jij. En bovendien moet ik nog leren.

En wat is het moeilijk voor mij om te leren - Oh, mijn hemel, die broeken zijn zo hard! En op een steentje helemaal opgevouwen. Wat zijn die blauwen moeilijk, je krijgt de zeep er nooit uit.... Ik denk dat mannen minder kracht hebben om kleren te wassen dan vrouwen. Zij halen de zeep er lichtjes uit, met een enorme vaardigheid. Wassen is een karwei waar een priester niet erg aan gewend is. Op een dag waren er een paar Duitse journalisten en ik begon me te wassen, het was mijn beurt die dag, en ze renden weg om hun camera te halen! Een nieuwsitem: een priester die zijn broek wast!

Er zijn heel weinig horloges in het kamp. Voor de post gebruiken ze altijd die van mij. Ieder van ons moet een uur, anderhalf uur 's nachts op post staan. Het is vaak voor de discipline en niet vanwege het gevaar van de vijand in de buurt. Als ik in een kamp aankom, zet ik mezelf altijd op de lijst voor de post. Het is de enige keer dat ik met mijn geweer in mijn hand naar de maan kijk... als die er is.

Ik kom altijd met een "compa":

-Vader, leen me je horloge voor de post.

Ik ben een beetje bang omdat ze de post altijd voor me verpesten. Ze proberen het hier te openen, kijk. En soms veranderen ze de tijd zodat ze er niet zo lang hoeven te zijn.

Voor militaire zaken tellen de "compa's" wel mee met het horloge. Maar verder telt de tijd nooit. Ze zeggen:

-Morgen om 8 uur op die en die plaats!

Ik ben vijf minuten voor 8. Dat kan niet, ik kan heel moeilijk te laat komen. Dan komt er een voorbij:

-Rogelio, je bent zo vroeg, wat is er met je gebeurd?

-Zeggen ze niet 8 uur?

-Ja, maar ga nu maar rusten, we beginnen pas later.

En dit zijn vergaderingen met de militaire leiders! De oorlog heeft een uur, maar de rest niet. En met de bevolking is het nog erger. Eens zeiden ze tegen me:

-Vader, kunt u maandag een mis opdragen voor een gevallene?

-Zeker, met plezier. Hoe laat wil je?

-Nee, "Padre", je hebt veel te doen, bepaal jij de tijd.

Het was in het begin. Ik dacht, als ik om 8 uur vier, om half 9 ben ik vrij, ben ik vrij en kan ik andere dingen doen. Ik zei tegen hen 8 uur.

-We zouden het geweldig vinden, "Padre". 8 uur dan.

Maar de mis begon pas om 11 uur. Ze stonden heel vroeg op, maakten de tortilla's, maalden ze, maakten het huis een beetje schoon, gingen naar de wasserij... En als al die routine klaar is, dan beginnen ze te denken:

-Daar is de mis, we moeten erheen.

Ze geven niets om de tijd. Gustavo Gutiérrez zegt dat voor de Latino's de klok en de agenda een agressie zijn. Men begint te begrijpen dat dit waar is.

Radio Venceremos is altijd op het hele uur in de lucht. Het is een ondergronds radiostation. Ter bescherming. Er werken minstens 50 mensen in het radiostation, een heel team. De omroepers, de redacteurs, degenen die luisteren naar de stations in San Salvador en in het buitenland, de documentatiemensen, de

veiligheidsmensen... De opnamestudio, de motoren, de apparatuur, alles wordt goed verzorgd, ondergronds.

Want als er een invasie of een landing is en het is in de buurt van de Venceremos, dan moet je de radio naar buiten manoeuvreren, net als de gewonden. En er is een goed georganiseerd evacuatieteam om alle apparatuur, de microfoons, de recorders, delicate dingen die moeten worden verzorgd, naar buiten te brengen. Dossiers, papieren, op het moment van de evacuatie weet iedereen wat hij in zijn rugzak moet meenemen, deze microfoon, dat papier. In 10 minuten is alles eruit en moeten we manoeuvreren met de radio... En wanneer het tijd is om uit te zenden en het duidelijk is dat we buiten gevaar zijn, rent de persoon met de antenne naar een kleine heuvel en ze beginnen de elektrische apparatuur op te stellen en ik weet niet wat nog meer en ik weet niet hoe ze het doen, maar op het exacte moment....

"Radio Venceremos, officiële stem van het Farabundo Martí Nationaal Bevrijdingsfront!!!" Alsof er niets gebeurd is. En het is altijd zo, overal. En soms, zelfs midden in de (kers), TAS! Ze stoppen en beginnen uit te zenden. Hoe doen ze dat? Ik begrijp niets van radio, maar degenen die het wel begrijpen zeggen dat het sensationeel is.

Santiago heeft altijd de leiding gehad over de radio. Hij kwam tegelijk met mij aan in Morazán. Hij heeft nog nooit keelpijn gehad. En op de radio praten ze altijd zo hard, alsof ze de hele stad voor zich hebben. Met gebaren en helemaal opgewonden. Santiago heeft altijd vooraan gestaan, onvermoeibaar, hij heeft Morazán nooit verlaten en hij heeft nooit de radio gehoord buiten hier. Als er iemand van buiten aankomt, vraagt hij dat:

-Hoe hoor je het, hoe komt het signaal binnen...?

Wat wordt er buiten de radio gezegd? Dat is wat hem interesseert. Hij is verliefd op de radio.

"Mariposa is het meisje dat het meest met hem praat op Venceremos. Ze heeft ook een enorme strot. Soms zijn we bij zo'n politieke gebeurtenis, in de open lucht, en staat ze 250 meter verderop te schreeuwen: "Rrrrevolution or die!

En hoe is het mogelijk dat de vijand in al die jaren niet in staat is geweest om de radio te lokaliseren en te vernietigen? Iedereen stelt zichzelf die vraag. Met alle geavanceerde apparatuur die de gringos hebben en ze kunnen het niet.... Dat is de trots van de "compa's".

Ik spreek namens Venceremos. Vanaf het allereerste moment heb ik altijd op de radio gesproken. Ik sprak toen om de opstand aan te moedigen, om te zeggen dat de tijd voor ons als christenen was gekomen om onze verantwoordelijkheid te nemen en aangezien alle wegen voor ons waren afgesloten, was het een kwestie van vechten en vechten met geweer in de hand.

Ik ga vaak naar het radiostation om op te nemen omdat we vaak heel dicht bij het radiostation reizen. Ik geef de voorkeur aan deze

manier, om daar te spreken. Andere keren doe ik een meditatie en neem ik het op en stuur ik het naar een vriend. Er zijn altijd speciale programma's met Kerstmis, tijdens de Goede Week, voor sommige festiviteiten, verjaardagen. Op zaterdag en zondag denken we altijd na over het evangelie. In veel gebieden waar ik voor het eerst kom, kennen de mensen me al van de Venceremos.

-O, jij bent Poncel? We hoorden je op de radio...

Santiago kon mijn achternaam nooit goed uitspreken, zoals het klinkt in het 'Vlaams'. En van Ponseele maakte hij Poncel en die naam bleef hangen. Ik denk dat praten op de radio een geweldige kans is om te evangeliseren. Mensen worden getroffen door het feit dat er een priester spreekt op de FMLN-radio. En ze luisteren naar wat we zeggen, ze zijn geïnteresseerd.

... De Aswoensdagliturgie, waarmee de vastentijd begint, werd in al onze gemeenschappen gehouden. Voor ons volk begint de vastentijd niet op Aswoensdag en eindigt niet op Glorie Zaterdag. De vastentijd is eerder permanent. Dat wil zeggen dat ons volk zich elke dag onderwerpt aan en in praktijk brengt dat vasten dat God behaagt, dat volgens de profeet Jesaja bestaat uit het verbreken van ketenen, het losmaken van banden, het bevrijden van onderdrukten, het verbreken van elke vorm van slavernij, het delen van brood met de hongerigen, het geven van onderdak aan de daklozen, het kleden van de naakten en het nooit de rug toekeren aan onze broeder. De vastentijd, in liturgische zin, is voor ons volk een tijd van grotere bezinning en beslissing. Alles wat de liturgie zegt in de veertigdagentijd en tijdens de Goede Week helpt hen om hun moreel te versterken om te kunnen leven tegenover een steeds wredere tegenstander.

De laatste ervaring in de regio Joateca, tijdens de operatie "Torola V", was bijzonder pijnlijk. In alle gemeenschappen hebben de strijdkrachten gewassen gestolen en vernietigd, talloze arrestaties verricht, huizen op de meest obscene manier binnengevallen, dorpelingen woedend gemaakt en anderen gemarteld, zoals in het geval van de bejaarde Mercedes Gutiérrez, uit Estancias, in de jurisdictie van Cacaoopera, die praktisch invalide is geworden als gevolg van de martelingen. Hij vermoordde verschillende mensen, zoals Jeremías Márquez en Anastasio Pereira, van wie de kelen werden doorgesneden. Als vergelding gebruikte hij bombardementen, mortieraanvallen en lukrake machinebeschietingen en toen het tijd was om te vertrekken, dreigde hij terug te komen om iedereen die naar het FMLN luisterde te straffen. Hij dreigde zelfs degenen te straffen die religieuze handelingen bijwoonden die door ons pastoraal team werden uitgevoerd, want de kolonel zei: "die priester is in strijd met het FMLN".

Deze keer sprak hij correct. Ik ben een tegendraads iemand. En iedereen die deel uitmaakt van de basisgemeenschappen en iedereen die deel uitmaakt van dit eerlijke en rechtvaardige volk is tegen dit project van terreur en dood. De onbeschofte en criminele acties van de strijdkrachten tegen de bevolking hebben geen enkele rechtvaardiging, want de inwoners hebben het volste recht om te

leven in een gebied dat onder controle staat van het FMLN, ze hebben het volste recht om te luisteren naar degenen die op dit moment voor hun directe behoeften zorgen en ze hebben het volste recht om de religieuze handelingen bij te wonen die worden uitgevoerd door ons pastorale team.

Tijdens de vastentijd en de Goede Week zullen onze christenen zich permanent bezinnen en hun geloof voeden met het Woord van God, een woord ten gunste van de armen, zoals Jezus het richtte tot de onderdrukten, de lijdenden, de eenvoudige mensen, de vernederden, en tot hen zei: "Zalig zijn jullie, armen, die vertrouwen hebben in God en openstaan voor de vervulling van de wil dat alle mensen leven mogen hebben. Van jullie is het koninkrijk. Gezegend zijn jullie die wenen omdat jullie de tegenstand zien tegen de opbouw van het koninkrijk, omdat jullie de onrechtvaardigheid en de ambitie zien van hen die een broederlijke wereld verhinderen. Jullie zullen getroost worden. Gelukkig zij die honger en dorst naar gerechtigheid, dat wil zeggen zij die streven naar het ontstaan van een nieuwe samenleving, de vrucht van liefde en gerechtigheid, want zij zullen tevreden zijn. En gelukkig zijn zij die omwille van mij vervolgd worden om Gods plan te verwezenlijken. Dit zal conflicten veroorzaken en jullie zullen belasterd, belasterd en vervolgd worden, maar van jullie is het koninkrijk".

Broeders, de toekomst is aan de kant van de armen, want niet het Amerikaanse imperialisme, noch Duarte, nog veel minder de kolonelen hebben het laatste woord. God heeft het laatste woord en dat woord is een woord van waarheid en gerechtigheid.

(Overweging van "Padre" Rogelio Poncele op Radio Venceremos, 23 februari 1985).

De kameraden hebben groot respect voor het geloof van de mensen. Ze hebben groot respect voor wat wij prediken. Dit beeld van een God die partij kiest voor de armen, een God die machtiger is dan Reagan en het leger, een God die dicht bij ons staat, bij de kleinen, bij de nederigen, die ons kracht geeft, die ons plaatst voor een uitdaging en een engagement, dit beeld bevalt hen.

Ze hebben veel respect voor het pastorale werk dat we doen. Ze weten hoe belangrijk het pastorale werk was dat in heel El Salvador werd gedaan voordat deze oorlog begon. En ze zien hoeveel bewustzijn al dat werk de mensen heeft gegeven, ze zien de vruchten nu, in deze lange strijd. Miguel bijvoorbeeld, die vroeger zo hard werkte voor Morazán. Hij opende de weg in deze zeer religieuze stad. En van daaruit organiseerden ze zich om te vechten. En dat gaat al jaren door in heel El Salvador. Wij hebben de basis gelegd. En het FMLN weet dit en hecht er veel waarde aan. En dit werk van zaaien is niet, zoals sommigen zeggen, een "instrumentalisering", noch accepteren ze het als een tactiek. Het gaat erom objectief te zijn met de concrete realiteit van El Salvador. Want dit is een religieus volk.

Joaquín Villalobos vertelde me ooit dat ze ervan overtuigd zijn dat het evangelie - en hij zei niet de kerk - de beste motivatie is voor

Salvadoranen om te werken aan de volledige verwezenlijking van de mens. Letterlijk, zo vertelde hij me. Hij vertelde me ook dat we misschien over 50 jaar een ronde tafel in een universiteit kunnen houden om te discussiëren over religie, het idealistische wereldbeeld en het materialistische wereldbeeld, maar dat er tot die tijd nooit een conflict over deze dingen tussen ons zal zijn. En dat geloof ik. Soms zeggen mensen tegen me dat ik erg naïef ben, dat ik gemanipuleerd word, dat ik nu bezig ben en dan gooien ze me eruit. Maar ik zie hun praktijk elke dag. En ik weet dat ze dat nooit zouden doen. Dit leiderschap bestaat uit mannen en vrouwen met een hoge morele kwaliteit.

Er is geen probleem met de leiders. Wat er gebeurt met sommige middenmanagers is dat ze een beetje marxisme beginnen te bestuderen en dan zeggen ze:

-“Nou, het lijkt erop dat Marx niet in God geloofde...”.

Of ze zien sommige van hun leiders die ook niet in God geloven. Je moet begrijpen dat het leiders zijn die met hen meelopen, die risico's met hen nemen, die met hen in de vuurlinie staan, die dezelfde bonen met hen eten of ze niet eten zodat zij kunnen eten... en zij geloven niet in God. Dat stelt hen in vraag. Want voor een boer is goed zijn hetzelfde als in God geloven.

-Dus, hij die zo goed is en zo toegewijd, hoe komt het dat hij niet in God gelooft?

-Marx is de man die het beste heeft bedacht wat je kunt bedenken om deze onzin te veranderen! En hij geloofde niet in God...

Dit zijn erg grote vragen voor hen. Dat is waar sommige afwijzingen van het geloof beginnen. Het is begrijpelijk.

De Kerk stelt hen altijd vragen. Toen de paus naar El Salvador kwam, was er, zelfs onder de leiders, enige hoop dat hij iets duidelijk zou zeggen ter ondersteuning van de rechtvaardige strijd van het volk. De boodschap die hij voor zijn bezoek had gestuurd leek ons heel goed, hij sprak over dialoog. Er was hoop. Er was veel hoop onder de mensen. Ze stelden zich voor dat de paus zou komen en dat er dan plotseling vrede zou komen.

Hij kwam en de mensen begrepen niet veel van wat hij zei. Dat is de waarheid. Onder de “compa's”, een diepe droefheid, een teleurstelling. Ze kwamen er snel overheen. Omdat het voor hen duidelijk is dat de paus, de bisschoppen, de Kerk, een politieke instelling is die zich beweegt binnen de correlatie van politieke krachten, net als elke andere macht. En ze weten dat ze als zodanig moeten worden behandeld, als een wereldmacht, die haar bewegingen analyseert en alle noodzakelijke politieke manoeuvres uitvoert om haar het hoofd te bieden. De leiders kennen heel goed het verschil tussen deze macht, waarmee ze moeten manoeuvreren, en de Kerk van de basisgemeenschappen. Ze begrijpen dat verschil heel goed.

Op geen enkel moment heb ik me gemanipuleerd gevoeld. Je zou kunnen denken dat als je deze kameraden verwacht met de politieke leiders van de partijen, de traditionele politici, die hier een toespraak houden en een arbeiderspet opzetten als ze met een arbeider gaan praten en daar weer een toespraak gaan houden en 's nachts heel goed eten en heel goed slapen.... Nee, deze mannen zijn anders. Ze zijn echt toegewijd. Ik bekijk ze van 's morgens vroeg tot 's avonds laat.

Wanneer we ontmoetingen met hen hebben, is de relatie die wordt opgebouwd belangrijk. We houden het kerkelijke werk als kerkelijk werk, maar we moeten coördineren. Ik ben altijd erg geïnteresseerd in de politieke lijnen, zodat ons pastorale werk vooruitgaat en gecoördineerd wordt. En ze zijn erg geïnteresseerd om van ons werk te weten hoe de bevolking zich voelt, welke kritiek ze hebben, welke zorgen ze hebben. Ze zijn geïnteresseerd in hoe de gemeenschappen groeien en zich consolideren, hoe deze sociale kracht van echt toegewijde mensen zich uitbreidt. Daar zijn ze altijd in geïnteresseerd, daar staan ze altijd voor open.

Het gebeurt soms dat ze hun grote plannen maken in termen van de oorlog, in termen van hun grote politieke doelen, en dat ze geen rekening houden met de kleinere, meer concrete behoeften van de bevolking; dat je hier je gewassen hebt en die niet in de steek kunt laten, dat je je kleine ranch hebt, dat de vrouwen alleen gelaten worden als hun mannen naar zo'n of andere taak worden gestuurd..... Voor alles moet je op voorhand werken, je moet geduldig werken. Je kunt niet zomaar dingen beslissen die mensen aangaan, met regels die van bovenaf komen en over de hoofden van mensen heen gaan.... We stellen hen vragen wanneer dit gebeurt. En ze staan altijd erg open om te luisteren naar deze kritiek en naar wat we horen als we naar de gemeenschappen gaan. Dat waarderen ze.

Onze positie ten opzichte van het FMLN is er één van onafhankelijkheid en coördinatie. We nemen beslissingen over de bevolking in dialoog, in coördinatie. Zij hebben het recht om te bepalen hoe de oorlog gevoerd moet worden, dat is hun terrein. Maar de beslissing over het leven van de gemeenschappen ligt bij de kerk. Ze moeten ons een politiek rapport geven. De kameraden hebben veel meer politieke duidelijkheid. Ze hebben de opleiding en de informatie.

Er is duidelijkheid over onafhankelijkheid en coördinatie, maar er rijzen vragen. Want ze hebben ook een duidelijk bewustzijn dat ze de voorhoede van het volk zijn. En dat zijn ze ook echt. Ze leiden het volk in hun strijd, ze zijn hun voorhoede. En omdat ze begrijpen dat het geloof deel uitmaakt van het bewustzijn van het volk, hebben ze ook de neiging om het geloof van het volk te willen leiden.

Wat hier gebeurt is dat er een Kerk geboren wordt die niet langer voor zichzelf leeft, maar het geloof van een volk uitdrukt. Het is om deze reden dat er nieuwe vragen worden geboren en onder ons

worden geboren. En daarom moeten we elkaar leren kennen, afstemmen, steunen.

Tijdens deze bijeenkomsten zijn er altijd onderbrekingen. Brieven, een stuk papier met een bericht, dat de vijand hier is, dat hij zich daarheen verplaatst, dat er nieuws is dat er op zo'n plek gebombardeerd gaat worden, dat degenen die daar manoeuvreren slecht gaan, dat er hier slachtoffers zijn gevallen, dat de operatie daar is mislukt, dat er zo'n bevoorradingsproblemen zijn... Oorlog voeren is moeilijk, heel moeilijk. Ik zou nu al gestorven zijn. Niet van bommen of kogels, gewoon van het denken dat ik de oorlog moet leiden.

De leiders blijven dag en nacht wakker. Joaquín Villalobos slaapt niet. Hij is een zeer bescheiden man, met een enorme morele kwaliteit. Ze zijn onvermoeibaar. Hij vergadert met de commandanten, een hele dag van plannen, nadenken, bedenken hoe het moet... En plotseling:

-En de bevoorradingsmensen halen wat kippen en we gaan een feestje bouwen!

Hij zorgt er altijd voor dat zijn collega's een klein feestje hebben om ze te helpen met zo'n gespannen sfeer om te gaan. Dat zijn details, nietwaar? En hij leidt altijd een heel sober leven. Soms zeggen ze in Europa dat Joaquín de man van de oorlog is, de man met de ijzeren vuist, het monster! En hij is een man die geobsedeerd is door vrede en dialoog. Ik leef met hen, ik ken hen.

De "compa's" willen dat ik met hen overleg en dat ik met hen praat, allebei. In dat opzicht ben ik soms nog behoorlijk Europees. Als ik een werkplan heb, kom ik er moeilijk onderuit. Ik wil altijd aan het eind van de dag mijn agenda af hebben! Wat een absurditeit, wat een grote absurditeit in oorlogstijd! Maar nu biecht ik je iets op, nietwaar? Ik verwijt mezelf dat ik niet genoeg zin heb om te praten en soms loop ik weg voor lange gesprekken. En voor de kameraden is praten heel belangrijk. Ze beginnen altijd op dezelfde manier:

-Rogelio, waar ga je heen?

-Ik moet zoiets doen?

-Nee, Rogelio, kom bij ons zitten en vertel ons een verhaal....

Voor de boeren is de "pasada" de sleutel. Het is het vertellen van een verhaal. Ze vermaken zich niet met het lezen van een boek en als het ze al lukt om een klein stukje te lezen, een bladzijde, dan zeggen ze dat ze hoofdpijn krijgen. Het is het gebrek aan gewoonte om te lezen, maar ze noemen het hoofdpijn. Dus ze houden van de "pasadas", ze worden vermaakt. Ik vertel ze over België, over van alles en nog wat, over wat me overkomen is in deze en gene gemeenschap? En ze vertellen over hun oorlogsexplosies. Ze overdrijven een beetje, ze lachen...

Soms vragen de Europeanen me:

-Rogelio, heb je je nooit eenzaam gevoeld?

Dat is een heel Europese vraag. Want eenzaamheid is daar het grote probleem. Ik zeg altijd nee, dat mijn probleem is dat ik soms alleen wil zijn en het niet kan, dat ik nooit alleen ben, dat ik altijd bij de "compa's" ben, eet, slaap, wandel?

Soms pak ik een boek en dan gaan ze met me mee. Er zijn weinig boeken beschikbaar. De "compa's" lezen de partijfolders, de catechisten lezen de Bijbel en soms brengt een student een boek mee, maar er is weinig te lezen, er is geen gewoonte. Dus ik wil lezen en ze komen naar me toe en vragen of ik wil voorlezen. Ze zijn nieuwsgierig naar de wereld van boeken!

Sinds ik priester ben, heb ik mijn preek altijd schriftelijk voorbereid. Dat heeft het voordeel dat je niet zomaar wat onzin uitkraamt. Ze komen langs en kijken me aan terwijl ik schrijf:

-Wat schrijf je, Rogelio, met dat mooie handschrift?

-Ik bereid voor wat ik tijdens de mis ga zeggen.

-Maar als je het weet, waarom schrijf je dan zoveel?

Ze denken dat ik niets hoeft voor te bereiden. Maar dat moet ik altijd. Als ik improviseer, voel ik me ongemakkelijk, het komt er niet uit. Door de taal, maar ook door hoe ik ben.

Als ik het missaal begin te lezen, omdat ik niets anders te lezen heb, komen ze:

-Wat lees je, waar gaat het over?

En dat is om een gesprek te beginnen. Ze praten graag.

Nee, in Morazán is er geen privacy. Voor mij was het in het begin moeilijk. Er is geen privacy, je bent nooit alleen. In San Salvador ging ik naar mijn kamer om naar muziek te luisteren, om na te denken, om mijn preek voor te bereiden. En niemand kwam mijn kamer binnen zonder op de deur te kloppen en toestemming te vragen. Wij priesters zijn opgeleid voor een privékamer waar niemand binnen kan komen.

Niet hier, er is geen privacy, zelfs niet om de noodzakelijke dingen te doen! Zelfs daar niet voor. We hebben een gat voor een latrine. De put met een beetje struik eromheen, een beetje afgelegen. Soms ben je er en ben je er niet eens alleen. We verstoppden ons, in het begin maakten deze dingen me erg verdrietig. Nu niet meer zo.

Soms voel ik een grote behoefte om alleen te zijn om te mediteren, om mijn leven te evalueren voor de God in wie ik geloof, die me altijd oproept tot een grotere toewijding. Om mijn leven te evalueren. Ik heb die momenten van afzondering nodig en ik doe

een stapje terug. Een klein beetje maar... De "compa's" zijn in staat om je overal naartoe te jagen.

Ik vraag God bijna nooit om dingen. Ik vraag heel weinig in mijn gebed. Een beetje kracht voor mij en voor de "compa's". Voor deze mensen die zoveel pijn moeten doorstaan. Meer kan ik niet vragen. Ik geloof dat de mens zijn verantwoordelijkheid heeft - en dat we in staat moeten zijn om de problemen van het leven zelf aan te pakken. God zal ze niet voor ons oplossen.

Ja, er is mij vaak gevraagd waarom ik niet getrouwd ben. Ze vinden het een leuk onderwerp en omdat ze me vertrouwen, maken ze er grappjes over. Als er een partner aanwezig is, vragen ze:

-En met deze partner, Rogelio, zou je dat niet willen?

En het meisje doet ook mee met de grap. Voor hen is het geen probleem of een priester trouwt of niet. Het grote probleem is dat ze zich niet kunnen voorstellen dat iemand het celibaat zou aannemen en waarmaken. Voor velen is dat een onmogelijkheid, en het is ook grote onzin.

-En hoe kun je het uithouden zonder vrouw, Rogelio?

Heb je geen vrouw?

Ik reageer ook op de grap en doe alsof ik dapper ben:

-Betrek me niet in dat feestje, ik heb zelf al genoeg problemen!

We lachen. Maar soms gaan we wat dieper. En ze begrijpen het.

-Als ik getrouwd was, zou ik hier waarschijnlijk niet zijn. Want ik zou me zorgen hebben gemaakt over mijn vrouw en mijn kinderen. Ik zou nooit de beslissing hebben genomen om naar Morazan te komen. Maar ik ben niet getrouwd en ik voel me vrij. Hier kan ik blijven, hier kan ik sterven, ik hoef er niet aan te denken dat ik mijn vrouw in België of Mexico heb achtergelaten, ik heb geen verantwoordelijkheden die ik verwaarloos. Ik ben hier en ik zal altijd hier zijn. Ik ben vrij.

Dat begrijpen ze. Want voor hen is hun familie een probleem. De kinderen die opgroeien in een opvangtehuis, de kinderen buiten, de vrouw die een bourgeois is en welke opvoeding ze de kinderen geeft?

De oorlog is verlengd en dat brengt veel problemen met zich mee. Het brengt emotionele problemen met zich mee die echt zijn. Want er is grote instabiliteit, onzekerheid, hun vrouwen zijn ver weg en ze hebben metgezellen hier aan het front en wat gaan ze doen? De oorlog duurt nog geen jaar of twee.... Het zijn mannen, ze hebben een macho-mentaliteit, ik kan niet eisen dat ze celibatair zijn zoals ik, hoe kan ik van een boer met zijn macho-opvoeding eisen dat hij niet met een andere vrouw omgaat? Wij kozen voor het celibaat, maar zij niet. Oh, en wat is het moeilijk voor ons! Ik sta erop dat ze

er ordelijk mee omgaan, dat het niet vandaag met de een is en morgen met de ander. Want dat gebeurt ook wel eens. Morele problemen. Emotionele problemen, die zijn echt. En dan hebben ze invloed op hun taken, hun verplichtingen...

Op seksueel gebied zijn we allemaal een beetje zwak, we zijn allemaal mensen. Ik denk niet dat ik de sterkste man ter wereld ben, en als ik een mooie vrouw zie Maar ik weet hoe ik dat moet beheersen. Ik denk dat het ook heel erg een kwestie is van ieders temperament. Ik heb altijd een grote vrijheid ervaren in het celibaat, ik lijd er niet onder. En die vrijheid, die rust, voel ik veel meer hier aan het front, waar zoveel te riskeren valt.

Jij begrijpt dat allemaal. Ik denk dat als ik zou trouwen, dat voor sommige mensen een grote teleurstelling zou zijn. Zelfs voor de "compa's" zelf, ondanks hun grapjes. Ik heb het gevoel dat het celibaat een getuigenis is van de overdreven passie voor seks. En vanwege dit getuigenis kan ik dan bij hen klagen, kan ik al hun seksuele problemen met hen bespreken, heb ik niets te verbergen....

Zelfs als ik dat deed, zou ik het niet kunnen verbergen! Je kunt hier niets verbergen....

In de loop der jaren heb ik dit leger zien groeien. De "compa's" hebben meer discipline, meer militaire training, meer politieke training, meer bewustzijn en een indrukwekkende ervaring. Het FMLN is een leger van boeren. De meerderheid bestaat uit boeren. Sommige leiders zijn studenten. Maar steeds meer boeren zijn geïntegreerd in de algemene leiding. Sommigen van hen hebben het algemene commando bereikt en hebben al een ongelooflijke opleiding genoten. De boeren hebben meer voordelen in sommige dingen: ze kennen het terrein en ze hebben zoveel geleden dat ze onvermoeibaar zijn. Als het erom gaat iets te schrijven, een brief te maken, dan hebben degenen met een opleiding meer voordelen. Maar omdat ze allemaal bij hetzelfde project betrokken zijn, het allemaal collega's zijn en je de verschillen niet opmerkt, is er meestal een enorme gelijkheid.

Weet je waar ik verschillen zie? In de grappen die ze maken. De boeren maken heel eenvoudige grappen. Die van de studenten zijn zwaarder. De boeren zijn erg gevoelig en sommige uitdrukkingen worden slecht opgevat. Zelfs als ik met een catechist wandel, moet ik oppassen dat ik hem niet beledig. Hierin zie je al het verleden dat ze met zich meedragen: ze zijn altijd afgewezen, ze zijn altijd veracht.

De boeren hebben ook een groot vermogen om populaire wapens te maken. Hier hebben we explosievenwerkplaatsen waar ze geweren maken, ze maken mijnen, ze experimenteren, ze weten zelfs hoe ze reeds vernielde wapens moeten repareren met een stukje van een oud wapen. Het is heel delicaat werk en ze weten heel goed hoe ze het moeten doen.

Soms ontdekt onze inlichtingendienst hoe ze elkaar bedriegen... Een officier informeert het commando dat ze al op zo'n plek zijn en

dat de missie volbracht is. Het commando, tevreden, beveelt hen terug te keren.

Maar het is niet waar, ze hebben niets gedaan van wat ze zeggen. Maar dit is om niet verder te gaan. Omdat ze bang zijn voor de mijnen velden met die mijnen die de boeren maken, die verschrikkelijk zijn.

Zonder de luchtvaart, zonder de bommen, zouden we de oorlog gewonnen hebben. De strijdkrachten kunnen niet veel doen op de grond. Ze rukken op omdat ze de luchtmacht hebben en elke keer als ze in de problemen komen, roepen ze de luchtmacht in.

Er is dus een besef dat de strijdkrachten in stand worden gehouden door de luchtvaart, door de bommen en helikopters die door de Verenigde Staten worden gestuurd. Er is een duidelijk besef dat dit een oorlog is tegen de Verenigde Staten, tegen het imperialisme. Het is een heel gewoon begrip, zelfs onder de eenvoudigste boeren: we staan tegenover het imperialisme van de VS. En zelfs de kinderen praten erover. Soms maken we piñata's met ze en dan vraag ik ze:

-Welke naam gaan we de piñata geven?

-Ronald Riganü (sic.)

Om zijn hoofd te breken! Er is dat gemeenschappelijke geweten. En het is bekend dat het aan de Verenigde Staten ligt dat we de oorlog nog niet hebben gewonnen, dat het aan de gringos ligt dat de oorlog moeilijker en zo wreed is geworden.

In 1981 oordeelden de Amerikanen dat de oorlog meer een politiek dan een militair probleem was; ze probeerden de oorlog te winnen met genocide en slaagden daar niet in. In 1983 zagen de Amerikanen de oorlog vooral als een militair probleem en probeerden ze de oorlog te winnen door het leger op te bouwen, wat ook niet lukte. Voor de Amerikanen is de oorlog in 1986 een groter politiek en militair probleem geworden waarvoor ze geen oplossing meer hebben, noch met genocide, noch met militaire hulp.

Het leger heeft geen enkele vooruitgang geboekt met betrekking tot de politieke aspecten van zijn anti-oproerplan. De belangrijkste reden voor deze mislukking is haar strategische onvermogen om belangrijke concessies te doen aan de massa's; integendeel, ze blijft hen onderdrukken. Haar vermogen om concessies te doen gaat niet verder dan het uitvoeren van voedseldistributieacties, die niet meer zijn dan een ongelukkige liefdadigheid die de honger van één dag niet verlicht en de mensen de onderdrukking van 50 jaar geleden niet doet vergeten. Deze acties bevestigen alleen maar de diepe minachting die ze voelen voor een volk waarvan ze denken dat het niet in staat is om na te denken en voor zijn eigen belangen te vechten en wiens principes en menselijke waarden veel beter zijn dan die van het systeem waarin wij leven.

In een land zo klein als El Salvador en met de bevolkingsdichtheid die het heeft, zal elke vierkante kilometer waar de strijdkrachten hun militaire macht niet langer op een stabiele manier kunnen handhaven, waar het juridisch-politieke gezag van de regering niet kan worden gehandhaafd en waar zich, op een embryonale of gedeeltelijke manier, een andere macht begint te ontwikkelen, uiteindelijk een duidelijke dualiteit van politiek-militaire macht weerspiegelen tussen het FMLN en het leger, wat een ernstige strategische verzwakking van het Amerikaanse anti-oproer project zal betekenen.

In El Salvador, een land met 244 inwoners per vierkante kilometer, doorkruist door vele wegen, vol met gemeenten aan alle kanten, bestaat er geen concept van bergen of geïsoleerde plattelandsgebieden. In die zin is elke centimeter verloren land een vitale onbalans in de oorlog. Als we een bescheiden schatting maken van het grondgebied waar het FMLN meer controle of meer heerschappij heeft dan de strijdkrachten, dan hebben we het over 5.000 vierkante kilometer, oftewel een kwart van het land.

(Joaquín Villalobos, "El estado actual de la guerra y sus perspectivas," *ECA* 1986,449).

Ik zie een andere Kerk geboren worden. Als ik naar onze kleine basiskerkgemeenschappen kijk, denk ik: misschien wordt hier over een paar jaar iets nieuws geboren. Overal in El Salvador werken mensen hieraan, ieder op zijn of haar eigen plek. Met dit vertrouwen. We zijn met velen, we zijn met velen. Want er zijn veel priesters buiten de oorlogsgebieden die op dezelfde manier werken, en veel andere priesters die gemeenschappen vormen. We hebben veel geleerd in deze jaren van lijden. Er wordt iets nieuws geboren.

We dragen bij aan de vorming van deze nieuwe Kerk, die vooruitgaat met de mensen, die geïnspireerd is door het Evangelie, in de hoop dat ze zo sterk en zo solide zal zijn dat het slechte voorbeeld van de institutionele Kerk geen kwaad meer kan. Voor de begeleiders, ook al zijn ze niet gelovig, is zo'n christendom, zo'n kerk een teken. Ze waarderen en respecteren het zeer. Wij priesters en nonnen hebben onszelf altijd gezien als de navel van de Kerk, het centrum van alles. Maar deze Kerk die nu geboren wordt, heeft de mensen in het middelpunt. Ik zou willen dat de Kerk al haar macht verliest, dat ze een bijna onzichtbare Kerk wordt. Dan krijgen we de kans om over het evangelie te praten, om in het diepst van onszelf te ontdekken wat het is om christen te zijn, wat het specifieke is van de christelijke boodschap.

Echt, de revolutie is een mystiek. Als ik de "compa's" op een speciale missie zie gaan, bijvoorbeeld een hoofdkwartier van een leger binnengaan, een operatie uitvoeren recht onder de neus van de vijand, dan denk ik altijd. Ze gaan op die missie en ze weten dat ze waarschijnlijk niet terug zullen komen. De commandanten praten met ze, roepen slogans. En ze gaan met grote waardigheid, blij dat ze iets groots gaan doen. Ze gaan met de mystiek dat het de moeite waard is om hun leven te geven. En ze zijn jong, en ze

zouden kunnen opgeven, omdat ze langer willen leven. Maar ze gaan.

Ja, het is een mystiek. De mystiek deel uit te maken van iets groters, zichzelf te projecteren in de maatschappij, hun bijdrage te leveren, hun leven. Zoals het ook gebeurt in een echte christelijke gemeenschap.

Een politieke daad is ook een liturgie. Dat is het echt. Het is applaus, het zijn woorden, het is zang, het is een slogan, het is een schreeuw. Het brood en de wijn ontbreken, maar Er is altijd een beetje eten aan het einde.

Soms denk ik dat er geen verschil is tussen het christendom, in die zin, en het marxisme, meer als mystiek dan als analyse. Wij gaan uit van de persoon van Christus en zij gaan uit van dat waardevolle historische project. Zo bezien zijn er niet veel verschillen.

Hoe dan ook, als er gezegd wordt dat een christen een communist is en een communist een christen, dan lijkt me dat heel eenvoudig. We moeten dieper op deze relatie ingaan. Is er iets specifiek christelijks? Ik denk erover na en ik weet niet hoe ik moet antwoorden. Soms denk ik dat zolang we een kans hebben om iets bij te dragen, we iets bijdragen. En als we niets kunnen bijdragen, dan dragen we niets bij! Ik zou hier graag met veel mensen over praten, maar tot nu toe heb ik er met niemand over gesproken... Wat is specifiek christelijk? Wat ze ook zeggen, een socialistische samenleving staat veel dichterbij het evangelie dan een kapitalistische samenleving. Het is duidelijk dat marxisten ons veel kunnen leren, vooral de waarde van collectiviteit, van het onderwerpen van individuele belangen aan het collectieve project, van jezelf geven aan de gemeenschap, aan een volk. Want hoewel er in het evangelie deze toewijding en deze waarden zijn, hebben we een meer burgerlijke dan christelijke opvoeding gehad en zijn we ingeprent met een liefde om gewoon hier te komen, dat mijn familie op de eerste plaats komt, een evangelie dat helemaal verwaterd is, dat individualisme is, spiritualisme?

Maar we kunnen ons voordeel doen met een deel van de christelijke opvoeding die ons zo bewust heeft gemaakt van de waarde van de menselijke persoon, van elk menselijk persoon. Het gevaar is dat we vervallen in individualisme, maar het andere gevaar is dat we met collectiviteit elke persoon vergeten. Want elke persoon is veel waard. Het kan een oud persoon zijn: het is veel waard. Het kan een klein kind zijn: het is het waard. Ik herinner me mijn ouders met mijn mentaal gehandicapte broer, een bankroet. Ik zag in hun vrijgevigheid hoeveel mijn broer waard was. En hoeveel hij waard was in de ogen van God.

Ik zeg niet dat we het monopolie hebben op individuele waarden, op persoonlijke waarden, maar soms kunnen de grote projecten, de grote politieke lijnen, ons dit doen vergeten. En we moeten gaan zitten en nadenken over wat we ermee moeten doen. Natuurlijk moeten we allemaal meedoen en ons bewapenen en Maar hoe zit het met die oude man? We moeten ook met hem rekening

houden... Laten we hem buiten staan? Ik weet niet of ik duidelijk ben.

Waarom zou ik het ontkennen? Ik ben erg geïnteresseerd in mensen die geloof hebben. En ik ben erg geïnteresseerd omdat ik geloof dat geloof geluk brengt. En ik wil dat mensen gelukkig zijn, dat is wat ik wil, dat is wat mij het meest interesseert. Ik wil dat ze gelukkig zijn in dit leven, dat ze een ander perspectief hebben op de dood. Maar ik heb het gevoel dat wij priesters moeten oppassen dat we niet te gemakkelijk over God praten. We zijn zo gewend om over God te praten en te praten. Hoe vaak zeggen we niet dat God aan het werk is in onze geschiedenis?

-Maar, Vader, als Hij handelt, wanneer houdt het dan op? En zoveel jaren van oorlog, zoveel duizenden doden...? Hoe zit het dan met God?

Dus probeer ik met hen te praten, niet om hen te overtuigen, want ik overtuig niemand! En het is toch ook niet vanzelfsprekend dat God handelt? Mijn geloof is te broos. Laten we praten:

-Geloof jij in overwinning?

-En zo niet...? Hier zijn we, zie je dat niet?

-Maar er zijn duizenden en duizenden die niet geloven, duizenden. Dus wat je hebt is geloof in overwinning. Het is een geloof. Want niet iedereen gelooft in die overwinning, noch verwacht het, noch wil het. De Verenigde Staten, de wereldmacht, is tegen ons. Er is de hele wereld van weifelaars die Reagan steunen. We zijn hier, met weinig wapens, met een uitgehongerd volk, met weinig middelen... Als je de obstakels op een rijtje zet en dan moet beweren dat we de oorlog gaan winnen, dan is dat waanzin! Het is puur geloof om de overwinning te claimen.

Het zet ze aan het denken. Het verschil is dat ik mijn geloof in overwinning relateer aan geloof in God, in de God van Jezus, die die overwinning garandeert en die het laatste woord heeft.

Als ik over God praat, voel ik een grote verlegenheid in mij. Dat komt vast door dat kwetsbare geloof waarvan ik voel dat ik het bij me draag. En als ik die verlegenheid voel, stel je dan die "kleine concurrenten" eens voor als ze geconfronteerd worden met iemand die tegen hen zegt:

-God bestaat niet!

Want het geloof van de boeren is enorm. God is er, achter de deur. Ze brengen alles in verband met God:

-Gisteren hadden we een bomaanslag en werden we gered door God.

Ik ben verbaasd. Want deze mensen hebben alles meegemaakt. Bomaanslagen, moordaanslagen, bloedbaden?

-God is aan het werk, "Padre".

Dat is wat ze me vertellen. Ze zijn zeker van wat ze zeggen.

-God is met ons, "Padre", want als God er niet was geweest, was het nog erger geweest.

Ze redden God altijd! En wat er ook gebeurt, God redt hen altijd!

Weet je wat het is voor zo'n geloof als er iemand langskomt en zegt: "God bestaat niet!"

-God bestaat niet!

Ze komen met me mee:

-Is het waar dat er geen God is, "Padre"?

Soms heb ik het gevoel dat ze naar mij op zoek zijn om mijn geloof met zekerheid te bevestigen. En voor mij, uit verlegenheid of uit respect, heb ik geen zin om het te doen, ik doe het niet graag. Mijn geloof is kwetsbaar. Want als het zekerheid is, is het geen geloof meer.

-Is het waar dat er geen God is, "Padre"?

Het geeft me een gevoel als mensen dat tegen me zeggen, omdat ze verwarring uitdrukken. Ze raken gedemoraliseerd, ze raken helemaal verward. Het geloof geeft hen een horizon, het geeft hen de kracht om niet op te geven, het geeft hen een manier van leven. Als het geloof van een boer niet gerespecteerd wordt, als het gewoonweg genegeerd wordt, dan wordt datgene vernietigd wat altijd zijn bron van kracht en leven is geweest. Het is een delicate zaak om te proberen het in één keer uit te roeien. Daarom respecteren de "compa's", de leiders, het geloof zo erg.

En wanneer er geen kracht meer is om te vechten, omdat de klassenstrijd voorbij is, zal het geloof dan overblijven? Ja, we horen dat geloof een cultureel element is en dat als de mensen vooruitgaan, als ze volwassen worden, ze het geloof zullen verwerpen. We horen dat geloof een onwetenschappelijke opvatting van de wereld is, dat alleen marxisme wetenschappelijk is. We horen dat geloof in dit stadium alleen dient om het bewustzijn te mobiliseren, dat er later een kwaliteitssprong zal zijn en al deze religie voorbij zal zijn.

Ik geloof zeker dat we nooit tot zo'n ideale samenleving zullen komen dat er geen reden is om steeds meer te verwachten. Er zal nooit een mens zijn die zo perfect is dat we afgerekend hebben met die vijand in ons, die ons altijd doet vervallen in individualisme.

Het lijkt mij dat de God die ons een vol leven garandeert altijd blij zal zijn, dat de inspanning om gelijk te zijn aan Jezus en aan al die waarden die het evangelie vertegenwoordigt altijd geldig zal zijn. Ik geloof niet dat deze waarden van voorbijgaande aard zijn. Ik denk niet dat het waarden zijn die overwonnen moeten worden. Het zijn echte waarden.

Stel dat we slagen. We zullen slagen. Daarna komt een nog moeilijkere tijd: de wederopbouw. Daarna komen tijden van verleiding, van decadentie, van fouten, van inschikkelijkheid, van het vergeten van de principes... Denk je niet dat er altijd een revolutie binnen de revolutie zal moeten zijn? Als dat zo is, zal het ons altijd helpen om die te maken door een God voor ons te hebben die ons uitnodigt om meer en meer te zoeken. Ik ben niet iemand die graag praat, maar zo zie ik het. We zoeken naar geluk, maar er zal altijd een weg voor ons zijn. We streven naar geluk, maar er zullen altijd mislukkingen zijn. Er zijn menselijke relaties met hun problemen, er is ziekte.... We zullen altijd vragen hebben, ontevredenheden, we zullen altijd beperkingen moeten overwinnen.

Geloof heeft me gelukkig gemaakt, het geeft me een brede hoop, het geeft me een horizon. Daarom weiger ik te stoppen met geloven. Een boer zei tegen me: '.

-Geloof is liefde, Vader. Zonder geloof kun je niet leven.

Daarom wil ik dat mensen geloof hebben. Zodat ze kunnen leven. Ik wil dit geloof voor iedereen. Waarom niet?

In de praktijk ontmoeten wij marxisten en christenen elkaar hier. In dezelfde strijd voor dezelfde mensen. Ik ervaar zelf dat we op dezelfde weg zijn, op zoek naar dezelfde waarden. De "compa's" hebben een gedicht getiteld "De Partij", waarin ze zeggen wat het betekent om de partij binnen te gaan. De revolutie binnengaan, zeg ik.

Als je niet komt
om je hart en je leven te geven,
doe dan geen moeite
om binnen te treden,
want met je binnenkomst
begint al je vertrek.

Als je komt zoeken
naar een zacht bed
voor een comfortabele gelegenheid,
doe dan geen moeite
om binnen te treden
waar de mooiste bloem een wond is.

Dit is een plaats
alleen geschikt voor opoffering.
Hier moet je zijn:
de laatste die eet,
de laatste die bezit,

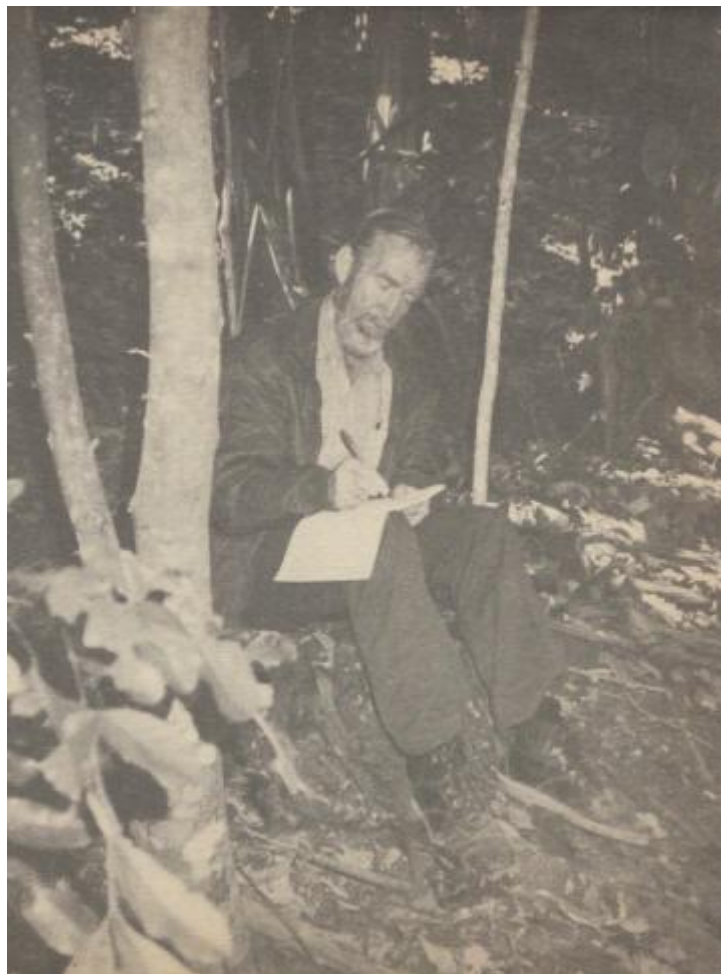
de laatste die slaapt,
de eerste die sterft.

Wat kun je nog christelijker zeggen?

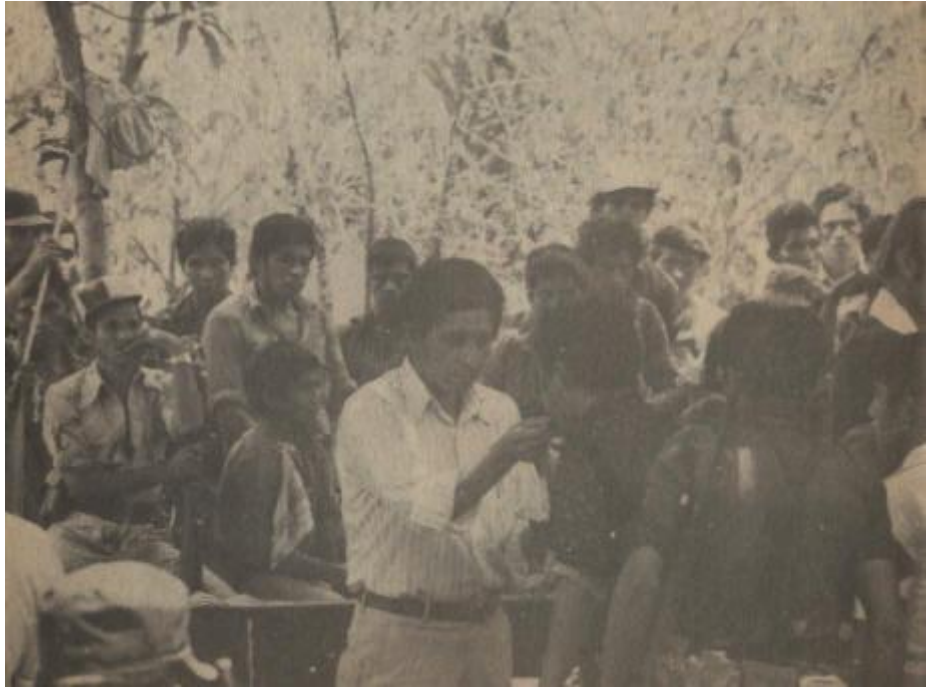
Wat ik zie als onze belangrijkste rol is hoop geven. Daarom ben ik hier. Als ze me zouden zeggen: kijk, de omstandigheden staan niet toe dat je de mis opdraagt, je kunt geen pastoraal werk doen, je kunt geen bezinningsgroepen doen, het enige wat je kunt doen is bij de "compa's" zijn, bij de bevolking, met hen op de stoepen lopen, dan zou ik hier blijven.

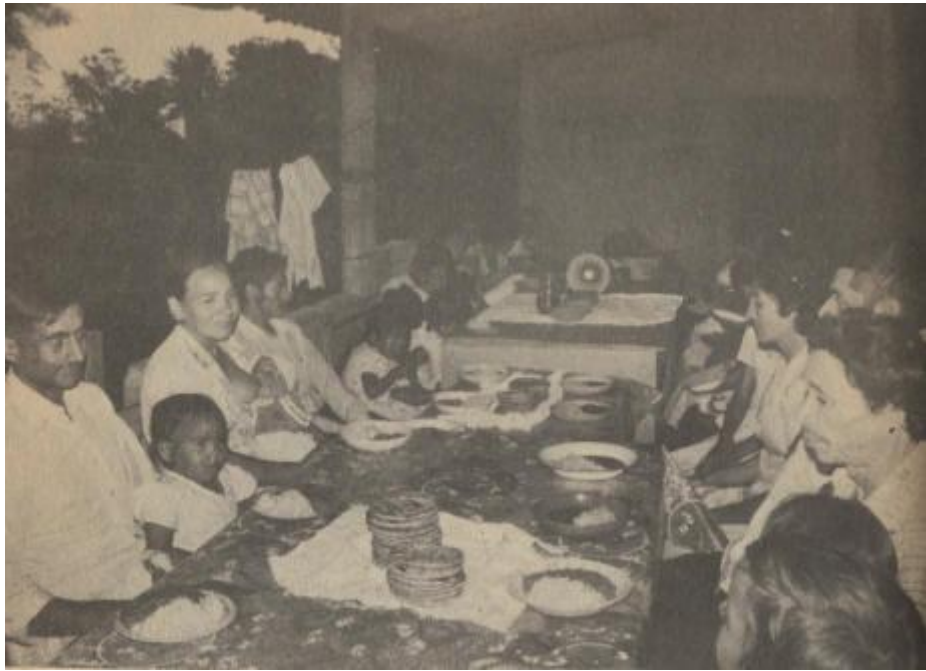
Voor deze mensen die in God geloven, is het woord van geloof een bron van kracht, moed en hoop. Dat een priester met hen meeloopt, is een teken dat God met hen is.

En dat geldt ook voor mij. Als ik blut en gebroken ben, als ik nergens zin in heb, als ik met hen dezelfde angst deel en soms zelfs geen zin heb om te praten en ik meer opgewonden ben dan zij, dan geeft hun aanwezigheid me moed. Zij zijn degenen die me hoop geven. Dat is wat we hebben en wat we elkaar geven. De hoop dat God met ons is, dat we zullen slagen. Daarom zal ik hier nooit weggaan. Tot we de oorlog winnen.

Reeks De Kerk in Latijns-Amerika

1. Medellín, *De teksten van Medellín en het veranderingsproces in Latijns-Amerika.*
2. Rutilio Grande, *Martelaar van de rurale evangelisatie in El Salvador.*
3. *De Latijns-Amerikaanse bisschoppen tussen Medellín en Puebla*, bisschoppelijke documenten van 1968.
4. Mgr. Óscar A. Romero, Mgr. Arturo Rivera D., Ignacio Ellacuría, Jon Sobrino en Tomás R. Campos, *Kerk van de armen en volksorganisaties.*
5. *Derde conferentie van het Latijns-Amerikaanse episcopaat, Puebla. De evangelisatie in het heden en de toekomst van Latijns-Amerika.*
6. R. Cardenal, I. Martín-Baró en Jon Sobrino, *De stem van de stemlozen. Het levende woord van Monseñor Romero.*
7. Mensenrechtencommissie van El Salvador, *De Kerk in El Salvador.*
8. *Het geloof van een volk. Geschiedenis van een christelijke gemeenschap in El Salvador (1970–1980).*

Reeks Latijns-Amerikaanse Theologie

1. Jon Sobrino, *Jezus in Latijns-Amerika.*

2. Rodolfo Cardenal, *De kerkelijke macht in El Salvador (1871–1931)*.
3. Ricardo Falla, *Die dood die ons doet leven. Studie over de volksreligie in Escuintla (Guatemala)*.
4. Ignacio Ellacuría, *Bekering van de Kerk tot het Rijk Gods. Om het te verkondigen en te realiseren in de geschiedenis*.
5. Rafael de Sivatte, *God wandelt met zijn volk. Inleiding tot het Oude Testament*.
6. James R. Brockman, *Het woord blijft. Leven van Monseñor Óscar A. Romero*.
7. Rodolfo Cardenal, *Geschiedenis van een hoop. Leven van Rutilio Grande*.
8. Jon Sobrino, *Wederopstanding van de ware Kerk. De armen als theologische plaats van de ecclesiologie*.

Achterblad

Rogelio is 46 jaar oud. Hij is lang, gedrongen, blond en rood. "Vader Tomaat", wordt hij soms genoemd. Hij wordt emotioneel en bloost. Hij wordt hartstochtelijk en bijna al het bloed stroomt naar zijn gezicht. Hij heeft nog steeds veel van de verwondering, eenvoud en netheid die het erfgoed zijn van kinderen. Maar tegelijkertijd lijkt hij vaak een ondeugend kind, maar hij is ook een wijs man, een man die vele paden heeft bewandeld, het soort waarnaar de ervaring hem niet laat terugkeren.

Rogelio vertelt hier veel van de evolutie die de Salvadoraanse Kerk - en in grote mate de hele Kerk in Latijns-Amerika - de afgelopen 20 jaar heeft doorgemaakt. De evolutie van een pastorale zorg die duidelijker wordt. En radicaliseert. Dat wil zeggen, het keert terug naar de sappigste wortels van het Evangelie van Jezus. Het moest in El Salvador gebeuren. Want in dit kleine land is een grote Kerk, een licht voor velen in de wereld, met bloed gegroeid. Zo groot is deze Kerk, zo sterk is dit mosterdzaadje, dat het ons allemaal de vrucht heeft gegeven van een bisschop als Romero. Deze Kerk geeft ons ook, als een gerijpte vrucht, deze modelpriester, die het volk en het volksleger vergezelt en midden in een bevrijdingsoorlog de eucharistie, de basisgemeenschap, de Bijbelse groep, het doopwater en het woord van hoop aanwezig maakt. Hij representeert de God van Jezus, de Jezus van het evangelie.